

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Daniel Fazlić

Razvoj nacionalne identitete na Balkanu

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Daniel Fazlić

Mentor: prof. dr. Žiga Vodovnik

Razvoj nacionalne identitete na Balkanu

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

Razvoj nacionalne identitete na Balkanu

Balkan je bil skozi zgodovino vedno pojmovan kot Drugi, kot manjvreden, predvsem ga je tako pojmovala Evropa. Evropeizacija je bil tako proces, ki je najbolj vplival na Balkan, bolj kot na kateri koli bližnji del sveta. Balkan je bil v času 19. stoletja strateško zelo pomemben del Evrope, predstavljal je most med Bližnjim vzhodom in staro celino, močan je bil tudi boj hegemonov za ostanke umirajočega Otomanskega imperija. S pomočjo Saida in Todorove si skozi prizmo orientalizma in bolj specifično balkanizma ogledamo družbenopolitične procese v Sloveniji, Hrvaški, Srbiji in Bolgariji. Na prvi pogled različne države, še posebej v več kot 500-letnem različnem razvoju, ki pa v nekaj desetletjih stopijo na skupno pot in ustvarjajo marsikatero politične projekte in nasprotja. Balkanizem in negativni diskurz o Balkanu in na Balkanu tako postanejo procesi, ki so spreminjali politično in družbeno prizorišče polotoka ter so navzoči še danes. Balkan ni bil izoliran in samostojen, ampak veliko večino časa pod oblastjo drugih hegemonov, ki so negativno vplivali na razvoj narodne identitete in jo ponekod tudi odprto zavračali, kar je prineslo marsikatero stereotipe, ki so se razkrajali z razpadom imperijev, a pravzaprav nikoli niso izginili.

Ključni pojmi: Balkan, identiteta, diskurz, balkanizem, stereotipi, politični procesi.

The development of national identity in the Balkans

Throughout history, the Balkans were always regarded as the Other, as inferior, primarily by Europe. Europeization was thus the process that most influenced the Balkans, more than any other part of the world. At the time of the 19. Century it was a strategically important part of Europe, representing a bridge between the Middle East and the Old Continent, and the struggle of Hegemons for the remains of the dying Ottoman empire. With the help of Said and Todorova, using their analytical tools, orientalism and mainly balkanism, this thesis looks at political and social processes in the countries of Slovenia, Croatia, Serbia and Bulgaria. At first glance, these completely different countries, that had different developments for more than 500 years, move on a common path and create many political projects and also contradictions. Balkanism and its negative discourses on the Balkans became processes that have changed the political and social landscape of the peninsula and are still present today. The Balkans were never isolated and in independent, as those discourses would suggest, as for the vast majority of its history it was under the control of different hegemons, which have had a negative influence on the development of national identities in the Balkans and sometimes openly rejected those in order to keep control. That control and its influence brought many stereotypes that were disintegrating with the collapse of the empires, but never really disappeared.

Key words: Balkan, identity, discourse, balkanism, stereotypes, political processes.

Kazalo

1 Uvod	5
2 Metodologija in raziskovalni cilj	7
2.1 Raziskovalni cilji	10
3 Struktura naloge	10
4 Balkanski polotok	11
4.1 Orientalizem	12
4.2 Balkanizem	14
5 Nacionalna identiteta in diskurz na Balkanu	18
5.1 Razvoj nacionalnih identitet na Balkanu	26
5.2 Narodno vprašanje v objemu Habsburške monarhije	27
5.2.2 Slovensko narodno vprašanje	28
5.2.3 Hrvaško narodno vprašanje	33
5.3 Narodno vprašanje pod taktirko Otomanskega imperija	40
5.3.1 Vprašanje Srbije	40
5.3.1.1 Na samostojni poti.....	44
5.3.2 Bolgarija, država »brez zgodovine«.....	46
5.4 Balkanizem med imperijema	50
6 Diskurz Balkana v 20. stoletju.....	53
6.1 Slovenija v posthabsburški dobi	53
6.2 Hrvaška in prvi spori na Balkanu	59
6.3 Srbija in težnje po nadvladi Balkana	63
6.3.1 Nova Jugoslavija, stare težave	64
6.4 Zaton Bolgarije	66
6.5 Bolgarija in Slovenija, dve različni državi s podobnimi idejami	68
6.6 Hrvaška in Srbija, gonilni sili balkanizma v 20. stoletju.....	71
7 Zaključek	76
8 Literatura	80

1 Uvod

Večno vprašanje na Balkanu je, kako se razvija identiteta naroda, ki je bil pod oblastjo druge države oziroma hegemonškega diskurza. Večina balkanskih držav tvori svojo identiteto v 19. in 20. stoletju pod oblastjo drugih držav ali pa je sosednja hegemonška država tako ujeta v identiteto naroda, da je težko govoriti o njenem neodvisnem razvoju. Srbska identiteta je kljub daljši neodvisnosti nastala na podlagi protiturškega bojevanja in svoje vere. Kot primer večnega srbskega vprašanja je bitka za Kosovo polje. Pomembno je poudariti, da je identiteta nekega naroda pravzaprav diskurzivni konstrukt, »saj niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne spoznajo vseh svojih sočlanov, ne srečajo vseh, niti ne slišijo zanje – in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnost« (Anderson 1998, 14). Zato lahko govorimo le o skupnih značilnostih, ki povezujejo določene ljudi na določenem območju in jim omogočajo prepoznavanja in umeščanja v diskurz. Balkan je prav zato zanimiv za preučevanje razvoja identitete malih držav, saj je, tako Todorova, »most med Vzhodom in Zahodom, med Azijo in Evropo« (Todorova 2001, 43). Omenjeno območje je bilo dolgo pereča točka odnosov med Otomanskim imperijem in Avstro-Ogrsko – med dvema diskurzoma, ki sta pustila večje posledice, kot se morda zdi na prvi pogled. Čas imperijev predstavlja zibelko oblikovanja konceptov meja, identitete itd., posledice tega pa so na Balkanu, še zlasti znotraj politično-kulturnega konteksta, tudi danes še kako žive.

Osrednja točka preučevanja bo vpliv stalne tuje oblasti (oziroma drugega diskurza) na razvoj lastnega narodovega diskurza. Tako bo treba iskati določena pravila obnašanja in vodenja narodne in mednarodne politike. Pomen tega lahko najdemo že v času propada Otomanskega imperija v 19. stoletju, ko naj bi bil Balkan igrišče evropskih sil in velesil za obiranje kosti umirajočega Otomanskega imperija (Albertini 2005), kar obenem sovпада s sočasnim razvojem nacionalne identitete. Balkanske nacionalne identitete so temeljile predvsem na razumevanju uvoženih francosko-nemških pojmov nacionalizma, pomemben doprinos pa je predstavljal tudi nenaklonjen odnos Turkov do domačinov in prebivalcev Balkana, saj so bili osredotočeni predvsem na osvajanje teritorija ter dostop do zakladov Zahoda (Palmer 2011). Zahod je Balkan poimenoval Vojna krajina, služil pa je kot nekakšna »tamponzona« pred muslimanskimi vdori. S propadom te v 19. stoletju na njenem mestu ostanejo militarizirane, marginalizirane družbe s tradicijo in kompleksnimi identitetami (Carlton in Rushworth 2009, 405). V najosnovnejšem razumevanju imajo te identitete dva skupna imenovalca. Prvi je skupek kvazimističnih naravnih korenin ter naravnega izvora naroda – prepričanje, da je

njihov narod starodavnega porekla in posebnih značilnosti. Drugi skupni imenovalec tovrstne identitete pa je poudarek »države kot utelešenja glasu narodove volje« (Mentzel 1999, 1). Države oziroma želje po državah se začnejo oblikovati v času umikanja starih in prihoda novih političnih sil na območju Balkana. Polotok je v času zatona Otomanskega imperija razdeljen na »muslimanski in nemuslimanski del, identiteta obeh se začne razvijati pri umikanju politične in družbene moči, ki ju je prinašal tako otomanski kot avstrijski dek« (Bieber 2000, 24–25). Nuja zaščite lastnih interesov ter odvzem identitete, ki jo je do tedaj zagotavljal hegemon, ustvarita prostor za pojav nove, lastne narodove identitete.

Teza bo sledila zgodnjim premisam pri iskanju identitete oziroma možnosti razvoja identitete. Skozi historične in diskurzivne metodološke prijeme bom analiziral različna pojmovanja vpliva hegemonskih sil na narode na Balkanu ter kakšne so bile posledice tega. Verska identiteta je pomemben ostanek otomanskega časa in je na Balkan 20. stoletja vsekakor močno vplivala. »Religijo in nacionalna čustva so uporabile različne nacionalne elite pri oblikovanju in preoblikovanju nacionalne in državne identitete, tako da bi ustrezali njihovim interesom« (Kransiqi 2010, 2). S primerjavo diskurzov o verski in nacionalni identiteti bom identificiral povezave med tujo oblastjo in dokončno nacionalno državo ter analiziral razvoj takšne identitete.

2 Metodologija in raziskovalni cilj

Metodologija v magistrskem delu je opredeljena kot analiza diskurza – uporaba kritičnega mišljenja v socialnih situacijah ter odkrivanje (ne)očitnih hegemonskih politik in drugih diskurzov (interpretacije sveta, sistemi prepričanj itd.). Obstaja mnogo načinov diskurzivnosti in pojava identitete, zato je treba postaviti metodološki okvir, ki bo tvoril jedro te naloge in postavil subjektivno razčlenbo objektivnosti.

Znanja in resnice ne gre obravnavati kot objektivno dejstvo, saj sta pogojena s številnimi dejavniki, ki so odvisni od identifikacije in statusa moči določenega diskurza. Realnost je dostopna samo s pomočjo identifikacije ali umestitve znotraj ene kategorije ali diskurza. Posledično naše znanje in pogled na svet nista odsev realnosti ali pravilnosti »objektivne resnice«, ampak le produkt našega načina identifikacije oziroma umestitve v ta svet oziroma v posledice diskurza (Burr 1995, 3; Gergen 1985, 266–7). Burr in Gergen sta ujeta v večno zanko politološkega preučevanja – potrjevanja določene analize ali hipoteze, kadar ta želi biti objektivna. Predmet raziskovanja te naloge sta diskurz Balkana in pojav posebnih identitet na tem območju. Iskanje objektivnega na Balkanu je zapleteno že pri samem poimenovanju, saj pojem »Balkan« s seboj prinaša številne negativne konotacije, ki se, upoštevajoč zgodovinsko komponento, v različnih kulturah različno umeščajo.

Beseda, ki se spreminja od svojega prvotnega namena (geografski pojem), lahko pomeni marsikaj – beseda postane simbol. »Beseda ali podoba simbolizira takrat, ko je očitno, da v svojem pomenu obsega več od neposrednega pomena« (Jung 2006, 22). Težava se pojavlja že pri predmetu raziskovanja, saj ga je skoraj nemogoče objektivno označiti in uporabiti v namen raziskovanja. »V vseh jezikih z dvema izjemama Balkan uporabljajo s čustveno primesjo, ki niha od nevtralne do slabšalne. Prva izjema je turški jezik, kjer Balkan nima žaljive primesi, druga pa bolgarščina, ki ima vso lestvico, od negativnega do nevtralnega in pozitivnega« (Todorova 2001, 66).

Zaradi naštetega se bo kot metodološko orodje v nalogi uporabljala premisa, da so vsakršno dejstvo, izjava, zapis subjektivno pogojen element in ne morejo biti uporabljeni kot objektivni dokaz za kakršno koli analizo. Zato bo raziskovanje v tej fazi pretežno primerjalna analiza več pogledov na isti pojav. Primerjane bodo ravno te razlike, izpostavljene pa posledice skozi identifikacijo oziroma diskurzivnost balkanskega subjekta. Todorova balkanizem definira kot diskurz in zahodni pogled na balkanski polotok oziroma kot diskurz, ki temelji na »vrnitvi k

plemenskemu, zaostalemu, primitivnemu, barbarskemu, ki se pokaže v razvrednotenju in stereotipizaciji Balkana« (Todorova 2001, 25). Foucault je dal temelj za razumevanje diskurzivne analize. Njegovo stališče je, da so predmeti in simboli ustvarjeni v diskurzih ter da »diskurz ni veličastno odvijajoča se manifestacija mišljenja, védenja in govorjenja subjekta« (Foucault 1991, 55), kar Steinar Kvale razume kot to, da »subjekt ne uporablja jezika, da se izrazi, temveč jezik govori skozi človeka (subjekt). Posameznik postane medij za kulturo in njen jezik« (Kvale 1992, 36).

Poleg prisilne objektivizacije je druga zelo pomembna metodološka razčlemba zgodovinskost razvoja pojavov. Človek je v osnovi zgodovinsko in kulturno bitje, saj je oboje posledica razvoja in dojetja diskurza. Vsako dejanje je zgodovinsko zaznamovano in proizvedeno v kulturnih pravilih in normah. Naše dojetje so »proizvodi, ki so v zgodovinsko umeščenih odnosih med ljudmi« (Gergen 1985, 267). To v primeru raziskovanja diskurza Balkana predstavlja posebno težavo, saj je diskurz močno zgodovinsko obarvan. »Vse sodobne balkanske nacionalne države utemljujejo svoj obstoj na srednjeveških dinastijah in kraljevinah. Te meje kar dosledno sledijo današnjim željam nacionalističnih vodij novih držav (Mentzel 1999, 1). Od Kozlerjeve Zedinjene Slovenije prek Velike Hrvaške do Velike Srbije – vse to so koncepti, ki tvorijo današnjo nacionalno identiteto in diskurz balkanskih držav. Zato sta tudi zgodovinski pogled in razvoj določenega diskurza pomembna dejavnika pri razumevanju diskurza.

Tretje metodološko orodje bo uporaba diskurzivne identitete, ki je »identiteta, ki jo skupaj s stopnjo ali obsegom moči določena oseba lahko zahteva/pridobi v določenem diskurzu. Sestavljajo jo različne proizvodne/sprejemne oblike vlog, ki se križajo v družbenih interaktivnih vlogah, nad katero ima pooblastilo, pravico ali obveznost za uveljavitev v določenem diskurzu« (Scollon 1996, 7). Predmet raziskovanja naloge in umestitev prvih dveh pojmov v diskurzivno identiteto bo tako dialektika subjektivnega pogleda večjih hegemonskih diskurzov in zgodovinskega pojmovanja teh znotraj določenih pojavov na Balkanu: identitete in nacionalnosti.

Diskurzivna analiza se lahko uporablja za katero koli dejanje ali stvar v svetu in realnosti. Ker gre v bistvu za razlagalno in dekonstrukcijsko branje, ne obstajajo specifična pravila za pisanje in sledenje določeni strukturi. Sama diskurzivna analiza in dojetje diskurza se močno nagibata k Foucaultovemu razumevanju diskurza in poststrukturalistične misli. Raziskovalno vprašanje bo: Kakšen vpliv so imele hegemonске države na Balkanu na razvoj

njihove narodne identitete in umeščenosti v diskurz. Pomembno je poudariti, da nam tako Saidova kot analiza diskurza Todorove odpre nove možnosti raziskovanja in preiskovanja določenih zgodovinskih dejstev in posledic. Nobena politika, kot tudi ne praksa, se ne izkaže drugače kot odnos moči, ki pomembno vpliva na razvoj teh odnosov. Balkan je bil v odnosu do Evrope vedno viden kot Drugi, del nerazvitega in del manjvrednega, kar vpliva na politiko v centrih moči Zahodne Evrope. »Medtem ko je Otomanski imperij sledil politiki nevmešavanja, so se evropske države trudile na vsak način uničiti in podjarmiti narodno identiteto in jezik držav pod oblastjo« (Urquhart 1838, 236–237).

Pomembno je, da preidemo k ideji post-Todorova oziroma post-Said, še posebej na območju Balkana, kjer je zgodovina zelo pomembna. Premalo časa je bilo in opravljenih premalo analiz političnih projektov skozi diskurz in procese, ki so pripeljali do njihovih tvorb. Če sledimo Foucaultu in drugim lingvistom, postlingvistom in genealogiji, je pomemben poudarek na jeziku kot posledici družbene dejanskosti. Z malo drznosti bi lahko tudi trdili, da je jezik konstitutivni element zgodovinskega razvoja »balkanske« in družbene identitete. V tem pogledu je bistveno, da se osredotočimo na določene zgodovinske posledice in zgodovinska dejanja. Foucault je bil vedno kritik zgodovinske analize in je trdil, da jo je treba razumeti v polju sil, ki so nadrejene izjavnemu polju. Drugače povedano: »Genealoška analiza razloži konstitucijo subjekta znotraj zgodovinskega okvira« (Foucault 1998, 63). To je pomemben premik, ki nam pomaga razložiti določene družbene procese, na katere sta se sklicevala tako Todorova kot Said in jih lahko razumemo v določenih zgodovinskih procesih – in s tem menjavo ali pa vztrajnost določenih diskurzov, ki so pomembno vplivali na dovzetnost in delovanje držav na Balkanu.

Potreben je ponovni metodološki premislek glede pojava in umestitve določenih političnih projektov, ki so se pojavljali na Balkanu v 19. in 20. stoletju, predvsem skozi genealoški pogled in diskurze, ki so pomembno vplivali na razvoj političnih projektov in narodnih identitet. Predvsem je opazen primanjkljaj zgodovinskega orisa določenih političnih projektov v luči diskurzov, ki so se konstituirali na Balkanu. Kot bomo videli pri analizi posameznih držav, se noben politični projekt ni pojavil brez zunanjega vpliva, predvsem v času »evropeizacije« Balkana.

2.1 Raziskovalni cilji

Raziskovalni cilji so tako v nalogi dvojni. Prvi pogled bo čista diskurzivna analiza Balkana in navezava Slovenije in drugih balkanskih držav na skupno dialektiko, pokazati, da je pojavnost balkanizma tako pojem negativnega diskurza kot tudi določeni pojav subjekta v zgodovinskem okvirju. Analiza zgodovine in posledice določenih zgodovinskih dejanj na Balkanu v duhu genealoških analiz in pojavnosti diskurza je manjkala oziroma je premalo opredeljena, zato je nujno, da skozi oči Saida in Todorove preverimo, kako so potekali določeni procesi na tem polotoku, predvsem v konstituciji naroda, njihovih identitet, in kako sta diskurz in identiteta v teh narodih pomembno prepletena. Analiza sekundarnih in primarnih zgodovinskih zapisov nam bo omogočala, da si ogledamo procese in politične projekte skozi več vidikov, in nam bo te v duhu Todorove in negativnega diskurza Zahoda do Balkana tudi bolj razjasnila.

Raziskovalno vprašanje bo torej: »Ali je vpliv hegemonskih oblasti na tem območju pustil dolgoročne posledice na razvoju nacionalnih identitet in političnih procesov?«

3 Struktura naloge

Naloga temelji na štirih teoretskih nastavkih, čemur ustreza tudi struktura. Prvi del, ki sledi uvodu, analizira simbolični in lingvistični pomen besede Balkan, kjer pokažem, kakšno moč ima jezik v procesu diskurza in kako to vpliva na politično pojmovanje določenih procesov na Balkanu.

V drugem delu se bom osredotočil na zahodni pogled na Balkan in na diskurze, ki so se razvili kot posledica tega. Preučeval bom, kakšna je identiteta diskurza in kakšne posledice je imel diskurz v državah, v katerih ga najpogosteje najdemo; na primeru Slovenije in Hrvaške kot severnih držav, ki nista bili pod otomansko oblastjo, in s primeri razvoja njunih identitet kot protiutežjo hegemonskemu diskurzu.

V tretjem delu se analiza z zahodnega diskurza premakne na percepcijo Otomanskega imperija na Balkanu; na diskurz, ki ga omenjeni imperij vodi, in na procese, do katerih

sčasoma prihaja v teh državah. Osredotočal se bom na primera Srbije in Bolgarije, ki sta bili najdlje pod oblastjo otomanskega diskurza, in na to, kaj se je zgodilo z njegovo zapuščino.

V četrtem, zaključnem delu bom s primerjavo zgodovinskih diskurzov drugega in tretjega dela prikazal določene sodobne politične premike v državah Balkana oziroma opredelil diskurze, ki se vzpostavijo kot posledica antihegemonске zgodovine. V tem delu bom poskušal osvetliti dejanske posledice življenja malih držav pod tujo oblastjo, pri čemer bodo v obzir vzeta zgodovinska načela, na katera se te države sklicujejo. Izpostavljena bo pomembnost nacionalne identitete malih držav, obrazložil pa bom tudi, zakaj je v malih državah nacionalna identiteta tako pomembna in katere so njene zgodovinske karakteristike.

4 Balkanski polotok

Za Balkan ne obstaja ena prava definicija, saj ima vsak narod svoj pogled na to, kar naj bi Balkan bil. »Oznaka Balkan ima skupaj z drugimi klišeji nekakšen avtomatski esencializem – je geografski metonim, ki predvideva obstoj negeografskega referenta« (Kiossev 2002, 165). Težava označiti Balkan je poleg tega, da vsak narod po svoje definira, kaj Balkan je, tudi negativni prizvok besede. Ta je pripomogel k temu, da se narodi glede definicije ne morejo zediniti. »Ko bi danes vprašali nekoga v Sloveniji, kje je Balkan, bi vam najverjetneje odgovorili, da je vsekakor nekje vzhodno od Sotle. Postavite isto vprašanje na Hrvaškem in običajen odgovor je, da nekje vzhodno od Donave, medtem ko bi vam v Bosni odgovorili, da se Balkan začne vzhodno od Drine« (Altić 2009, 401). Balkan je vedno veljal za nekaj divjega, nekaj neciviliziranega, tudi zaradi stalnih konfliktov, ki so se pojavljali na tem območju v času razpada Otomanskega imperija. Že če pogledamo uveljavljene definicije, nas te hitro pustijo na cedilu, ker niso dovolj natančne, da bi lahko prišli do zaključka. Kakor piše v Encyclopedii Britannici: »Balkan, imenovan tudi Balkanski polotok, najvzhodnejši od treh velikih južnih evropskih polotokov. Obsega Slovenijo, Hrvaško, Bosno in Hercegovino, Srbijo, Kosovo, Črne goro, Makedonijo, Albanijo, Bolgarijo, Romunijo in Moldavijo, Grčijo ter Turčijo. Vendar pa ne obstaja splošno sprejeta definicija, kaj Balkan je. Nekateri določajo regijo v kulturnih in zgodovinskih pogojih in drugi v geografskih, čeprav obstajajo tudi različne interpretacije med zgodovinarji in geografi« (Encyclopedia Britannica 2017). Cvijić je v svoji knjigi Balkanski polotok in južnoslovanske države za samo definicijo Balkana

upošteval tudi kulturne in ideološke elemente (Cvijić 1922, 6–7)¹, ki so sovpadali z zgornjo definicijo. Pomembno je poudariti, da glede definicije Balkana obstaja nekakšna poklicna usmerjenost; geografi bodo Balkan definirali po svoje, spet drugi ga bodo definirali tako, kot jim najbolj ustreza pri analizah. V zahodnem diskurzu ima Balkan še bolj negativen prizvok, kajti tudi izraz balkanizacija kot razpad entitete na manjše države izhaja iz zahodnega diskurza. V akademskih debatah, ki niso imune proti »politični korektnosti«, se pogosto uporablja »izraz Jugovzhodna Evropa, ki je več ali manj prevzel vlogo izraza Balkan, ker je postalo nemogoče definirati državo kot balkansko, ne da bi se moral opravičevati« (Goldsworthy 2002, 34). Tako Evropska unija definira Balkan s prisposodbo Jugovzhodne Evrope², in to številne države, širše in ožje štete v to območje. Ta definicija je preobširna, saj bi se pri iskanju kulturnih in socioloških povezav ter političnega razvoja ujeli v nesoglasja. Razvoj politične, kulturne in nacionalne identitete namreč ni imel enakega izvora v Avstriji ali Ukrajini, kjer je bila identiteta že izoblikovana v času nastanka nacionalnih identitet današnjih držav na Balkanu. Vse države so imele seveda skupen razvoj v času rojstva nacionalnih identitet v 19. stoletju, a balkanske države so imele še eno posebnost: so zapuščina otomanske države in kulture (Todorova 1996, 11). Če torej sledimo zgodovinskemu razvoju, je še najprimernejša definicija Encyclopediee Britannice, ki kot Balkan pojmuje območje, ki zajema Slovenijo, Hrvaško, Bosno in Hercegovino, Srbijo, Kosovo, Črne goro, Makedonijo, Albanijo, Bolgarijo, Romunijo in Moldavijo, Grčijo ter Turčijo. Turčija bo del te definicije Balkana z vidika, da je pomembno vplivala na procese in zgodovino Balkana in ker je šla skozi podobne procese nacionalne identitete in razpada Otomanskega imperija kot denimo Grčija in Bolgarija.

4.1 Orientalizem

Orientalizem Edwarda W. Saida je kritika študije Orienta in njene ideologije. Said preučuje zgodovinske, kulturne in politične poglede na Vzhodu, ki jih hranijo na Zahodu, ter kako se razvijajo in od kod so prišli. Orientalizem je torej »ukvarjanje z Orientom, z ustvarjanjem izjav o njem, avtorizacijo pogledov nanj, razlaganjem Orienta, predstavljanjem, izvrševanjem

¹ Za razumevanje določenih zgodovinskih procesov, še posebej v času preloma stoletja, je Cvijićevo delo »Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje« odlično izhodiščno besedilo.

² Avstrija, Albanija, BiH, Bolgarija, Črna gora, Grčija, Hrvaška, Italija, Madžarska, Makedonija, Moldavija, Slovenija, Slovaška, Srbija, Romunija in Ukrajina (South East Europe 2013).

oblasti nad njim. Skratka, orientalizem je zahodni način dominanc, restrukturalizacije in vzdrževanja avtoritete nad Orientom« (Said 1997, 3).

Začetki študija orientalizma segajo v 18. in 19. stoletje, z novim valom kolonializacije in redefiniranjem evropskih hegemonij.³ V začetku so se osredotočali na jezik, ker je šlo najprej za prevajanje orientalskih del v zahodne jezike. Kolonialisti so verjeli, da brez vsaj osnovnega razumevanja miselnosti Orientalcev ne bodo uspešni pri vladanju v novih ali starih kolonijah na Orientu. Zahodni akademiki niso ločevali med različnimi državami v regiji in sam izraz Orient je bil uporabljen za opis Bližnjega in Daljnega vzhoda (Said 1997, 4–5). Prav tako so verjeli, da so superiorni proti kolonialnim diskurzom, in so jih skozi ta pogled preučevali. Tako se je skozi preučevanje in vladanje izpostavilo, da »orientalizem ni zgolj delo evropskega imaginarija, je korelacija moči, dominanc, hegemonije in avtoritete« (Said 1977, 6).

Vse te različne kulture in identitete so tako spravili na skupni imenovalec in jih v takšni obliki tudi raziskovali. Ker je v času nastanka orientalističnega preučevanja obstajala tudi politična podpora za takšno hegemonsko definiranje in diskurz, je to pripeljalo do številnih napačnih interpretacij in razumevanja del, ki so jih prevajali. Zaradi tega je nastala zmeda, kaj izraz zajema, predvsem pa je to privedlo do napačnega pogleda, ki je posploševal številne kulturne razlike.

»Orientalizem ni zgolj politična tema ali področje, ki se odraža pasivno s kulturo, šolanjem ali institucijami, niti ni velika in razpršena zbirka besedil o Orientu, niti ni reprezentativna in izrazno zlobna 'zahodna' imperialistična želja, da okupira orientalski svet. To je bolj distribucija geopolitične zavesti v estetska, znanstvena, ekonomska, sociološka, zgodovinska in filološka besedila. Je predvsem diskurz, ki nikakor ni v neposrednem, korespondenčnem razmerju politične moči, temveč se proizvaja in obstaja z neenotno izmenjavo z različnimi koncepti moči« (Said 1997, 12–13).

Kot smo že videli pri definiciji Balkana, obstajajo različni pogledi na preučevanje tega, kaj Balkan je. Zahodni diskurz je Balkan vedno jemal kot nekaj negativnega in nazadnjaškega, podobno kot je Said prikazoval Orient. Zato nam orientalistični pogled omogoča, da razjasnimo, kdo Drugi je in kako se identiteta na podlagi Drugega tudi oblikuje. Vprašanje pri raziskovanju identitete na Balkanu je torej težava orientalističnega pristopa; ali je zahodnjaški

³ Podobne procese, predvsem skozi oči diskurza prvič ovrednoti Maria Todorova v Imaginariju Balkana, ki je tudi temeljno izhodišče za to delo.

diskurz napačen in ali sploh obstaja definicija Balkana, ki je enoznačna. Todorova tezo o vsiljenem nasprotju nasproti Drugemu zavrne in pravi, da je »v nasprotju z orientalizmom, ki je diskurz o vsiljenem nasprotju, balkanizem diskurz o vsiljeni dvoumnosti« (Todorova 2001, 45).

4.2 Balkanizem

Balkanizem je, lahko trdimo, samostojna definicija diskurzov, ki zajemajo politično in kulturno območje Balkana. »V nasprotju z orientalizmom, kjer je bila izrazita ločitev na Drugega, Balkan te posebnosti ni imel, saj je Balkan del Evrope in je bil del evropskih kulturnih, političnih in ekonomskih tokov ter je tako kvečjemu dosegel status polDrugega oziroma nepravilnega Drugega« (Todorova 2001, 11–12). Obe teoriji, tako orientalizma kot balkanizma, sta si zelo podobni, s podobnimi ontološkimi procesi, a obstajajo pomembne razlike.

Todorova v Imaginariju Balkana pravi, da je prva razlika geografska in zgodovinska definiranost (Todorova 2001, 11), medtem ko Said ni hotel definirati, kaj Orient je in ali sploh obstaja pravi Orient. Skozi zgodovino je bil Vzhod definiran kot nekaj manjvrednega, nenavadnega, zaželenega, predvsem kadar ga akademiki definirajo kot Drugega. Obstajala je ontološka razlika med Vzhodom in Zahodom, in ta se je skozi zgodovino le spreminjala. V času Grkov je Perzija veljala za Vzhod in še takrat je bil to zelo odprt in elastičen pojem (Todorova 2001, 12). Težavnost pri uporabi orientalizma za razlago Drugega v razvoju nacionalne ali kulturne identitete je ravno v tem, da pravzaprav ne vemo, kdo naj bi ta Drugi bil. Tako kot glede Balkana obstajajo tudi različne definicije Orienta. Turki denimo sebe nimajo za Orientalce in to značilnost predajajo vzhodno od svoje države. Vsekakor bi zelo težko razložili ogromne razlike v razvoju držav Orienta, kot ga je poskušal definirati Said. Orient je bil izredno široko definiran in kot tak je pojem orientalizem uporaben samo kot diskurzivno orodje za razlago in definicijo Drugega.⁴

Todorova izpostavi dve zelo pomembni razliki, ki balkanizem ločujeta od orientalizma. Prva je tisočletna politična, kulturna, institucionalna, verska nadvlada Bizanca nad polotokom in

⁴ To je pomembna razlika, saj se v tem delu razlage Saida in Todorove uporabljajo pri pregledu določenih zgodovinskih dogodkov in poznejših politik. Omogočanje definiranja Drugega, postavitve tega pa epistemološko loči politične projekte na Balkanu.

poltisočletna nadvlada Otomanskega imperija, v času katerega je polotok tudi dobil ime in mnogo današnjih stereotipov (Todorova 2001, 12). Predvsem v času otomanskega osvajanja Evrope je nastalo veliko teh stereotipov, zato na Zahodu prevlada pogled, s pomočjo katerega lahko rečemo, da je balkanizem diskurz, ki temelji na »vrnitvi k plemenskemu, zaostalemu, primitivnemu, barbarskemu, ki se pokaže v razvrednotenju in stereotipizaciji Balkana« (Todorova 2001, 25). Medtem ko je bil Orient nekaj mističnega, oddaljenega, bogatega in možnost za zaslužek kolonialnih sil, Balkan te možnosti ni imel. Vsaj v političnem smislu je bil Balkan definiran in določen, tako da ni imel te mističnosti, ki bi lahko prevladala. Zaradi svojega položaja, kjer je bil Balkan ujet med dva velika diskurza – muslimansko-otomanskega in krščansko-evropskega, ki je onemogočal ekonomsko eksploatacijo in relativno revščino, ki je bila povečana z ekonomsko nerazvitostjo, se Balkana v zahodnem diskurzu oprime izrazito negativen prizvok. Ideja o »vrnitvi k plemenskemu, barbarstvu« je posledica te ekonomske nerazvitosti in tako Balkan v evropski miselnosti zavzame ravno takšen položaj.

Na Balkanu prav tako obstajata dve verski ločini, krščanstvo in islam, ki se srečata in bolj ali manj sobivata. Težava Balkana je tako njegov evropski položaj kot verska heterogenost, zato ni nikoli dobil položaj pravega Drugega, ampak se je ta dvigal na površje le po potrebi. Orient je bil neevropske vere, bil je kulturno in zgodovinsko ločen, zato položaj Drugega ima. Položaj Drugega tako zavzema le v imaginarni obliki stereotipov, ki se ponavljajo in ustvarjajo celoto, ki ne da zadovoljive razlage, kaj naj bi Balkan sploh bil. V času razvoja nacionalizma na Balkanu in prvih konfliktov se na Zahodu poveča tudi zanimanje za ta pozabljeni del Evrope. Tako različni avtorji, predvsem novinarji, ki so poročali o Balkanu in konfliktih v času počasnega umiranja Otomanskega imperija, uporabljajo in razširjajo te stereotipizacije, ki prevladajo v zahodnem diskurzu, kadar se ta opredeljuje do Balkana (Todorova 2001, 171–173).

Številne poenostavitve in stereotipi, ki jih povzemajo na Zahodu, tako le utrdijo imaginarij Balkana kot nekaj manjvrednega in nerazvitega. Balkan tako obravnavajo kot homogeno kulturno celoto, kjer obstajajo nekakšni tipski načini obnašanja, ne glede na geografsko lokacijo in druge osebne okoliščine. Izraz Balkanec dobi slabšalen prizvok in tudi tisti, ki so bivali na Balkanu, so se v valu evropeizacije in »modernizacije« tega izraza poskušali otresti. Herman Von Keyserling leta 1928 najbolje opiše duh časa, ki vlada v Evropi glede Balkana in njegovega položaja v Evropi. »Kakšen je pomen Balkana za nas, ki živimo v drugih deželah? Zakaj besedo 'balkanizacija' skoraj vselej prav razumemo in prav uporabljamo? Njen simbolni pomen lahko najbolje dojamemo iz dveh izhodišč: prvo je splošno sprejeta ugotovitev, da je

Balkan evropsko skladišče smodnika, drugo je dejstvo izrazito nezadržnega in nespravljivega sovraštva« (Keyserling 1928, 319).

Vprašanje enakega ontološkega pogleda in determinacije, kot jo je opisoval Said, je seveda tukaj na mestu. Balkan se iz Evrope gleda s položaja Drugega in diskurz, kot ga pozna orientalizem, seveda pride v poštev, kadar hočemo razložiti nastanek stereotipov, ki jih je večina ljudi brala v obliki potopisov, člankov in knjig. Balkan dobiva podobo nestabilnosti, ki jo je seveda začelo prosploševati tudi ljudstvo na Balkanu z negativno samoidentifikacijo. Biti Balkanec ima prizvok nečesa, kar je posledica balkanističnega diskurza. Todorova je v svojem preučevanju, kaj Balkan oziroma Balkanec za narode na polotoku pomeni, prišla do številnih ugotovitev. »V vseh jezikih, z dvema izjemama, Balkan uporabljajo s čustveno primesjo, ki niha od nevtralne do slabšalne. Prva izjema je turški jezik, kjer nima žaljive primesi, druga pa bolgarščina, ki ima vso lestvico, od negativne do nevtralne in pozitivne« (Todorova 2001, 66). Balkanizem kot negativna identifikacija tako postane tudi del diskurza na Balkanu. Todorova in drugi avtorji poskušajo to dejstvo objasniti z različnimi pogledi, od historičnega do kulturnega diskurza. Eden od razlogov, ki velja še danes, je očitna ekonomska razlika med bogatim Zahodom in revnim Balkanom, drugi pa je seveda bližina in povezanost Balkana z Evropo, kar je omogočalo, da je ta diskurz tudi prišel v diskurz balkanskih narodov.

V bistvu sta ta dva razloga povezana. Ogromno ljudi je potovalo na Zahod ravno zaradi zaslužka in slabe ekonomske razvitosti, kjer so pri zamenjavi diskurza tudi sprejeli diskurz, ki Balkan omejuje kot negativno. Pri vračanju v svoje države pa so se z jasno ekonomsko nerazvitostjo in politično nestabilnostjo, ki je nastajala zaradi pojava nacionalnih držav in razpada Otomanskega imperija, s tem diskurzom tudi poistovetili in se je postopoma uveljavil kot družbeni konsenz. »Balkanizem je na trenutke še bolj radikalen mehanizem kot orientalizem. Nasprotno kot pri orientalizmu, kjer je logika dominacije vsiljena s kolonialno nadvlado, pri balkanizmu značilna logika samoidentifikacije, ki onemogoča, da bi se posameznik lahko identificiral drugače kot pa z vidika dominantnega Drugega« (Močnik 2002, 95). Problematika identifikacije s pomočjo Drugega je ideološka premisa, ki se skozi 19. in 20. stoletje razvija naprej. Zaradi bližine Balkana Evropi in nesporne povezanosti z njo se identifikacija na podlagi Drugega pojavlja tudi z vidika Balkana.

Balkan v luči orientalizma spada v evropsko sfero promulgacije dominantnega Drugega. Zaradi že razložene povezanosti z Zahodom, zgodovinskega razvoja, ki je potekal najmanj vzporedno, če ne v skladu z evropskim, se balkanizem pojavlja kot mikrodiskurz znotraj

večjega evropskega diskurza evropeizacije, ali drugače povedano, normalizacije držav in stabilizacije razmer na Balkanu. »Balkanistična ideologija se predpostavlja kot del 'evropskega' pogleda in tako spada pod mehanizme dominacije; strukturirana je tudi skupaj s teleološko osjo. Zahod kot normalizacijski diskurz, modernizacija kot potek zgodovine, ki mu daje posebno mobilizacijsko moč« (Močnik 2002, 96). Balkanizem predstavlja konstrukcijsko diskurzivno moč, kjer narodi na Balkanu s pomočjo evropskega Drugega na podlagi njega gradijo svojo identiteto. Tako veljajo podobni ideološki prijemi, kar se tiče države, državnosti, meje, naroda, manjšin in drugih definicij, ki so nastale na Zahodu. Balkan zaradi svoje historične determinacije in diskurza manjvrednosti išče položaj v »razviti Evropi« ne kot poseben ideološki subjekt, ampak kot diskurzivno podrejeni subjekt, kjer Drugi predstavlja normalizacijski proces, ki bo spravil Balkan ven iz očitne ekonomske, politične in kulturne nestanovitnosti. Z razumevanjem diskurza, ki ga države na Balkanu prevzemajo, nas niti ne čudi negativni diskurz znotraj držav pri pojavu nacionalizma in nacionalne identitete.

Nobena država na Balkanu ni želela biti na Balkanu v političnem smislu, z dokazovanjem normalnih procesov, ki tvorijo stabilno državo. Tako države, ki »ostanejo« na Balkanu oziroma se razčlenijo, postanejo Drugi, kjer se negativni prizvok preslika iz dominacijskih diskurzov z Zahoda. Narodi na Balkanu tako iščejo historične razlage in vzroke, ki jih ločujejo od divjakov, ki bivajo na polotoku. »Najbolj jasno znamenje pripadnosti balkanski ideologiji in identiteti je upiranje balkanski identiteti in ideologiji« (Ditschev 2002, 244)⁵. Slovenci na primer vedno iščejo razlage za pripadnost evropski družini z iskanjem historičnih prednikov in entitet. Bodisi so to Vindiši bodisi karantanska tvorba, kontinuiteta sabora, oboje je mišljeno kot ločnica od balkanskega kotla in nas v očeh Drugega postavi v enakovreden položaj z drugimi evropskimi družinami. Tako postane nacionalna identiteta tista, ki se ločuje od balkanske, jo razbija v diskurzivnem smislu.

Po drugi strani pa se z razločevanjem Balkana od preostanka Evrope pojavlja tudi Balkan kot most med svetovi. Kot sem že omenil, je na Balkanu obstajala dvojna vloga diskurzov. Prva je bila, da je Drugi v luči ene vrste orientalističnega pogleda predstavljal negativno podobo Balkana in narodov ter procesov na njem, druga pa, da so narodi zaradi tega diskurza in povezanosti z Evropo tako tudi identificirali sebe in svoja prizadevanja, da se ločijo od prvobitne razlage Drugega. Ta dihotomija je bistvena prvina balkanizma in tudi razlog, da je

⁵ Ditschev v članku *The Eros of Identity in Balkan as Metaphore: Between globalization and Fragmentation* nazorno razloži, kako se je identiteta narodov na Balkanu izoblikovala zaradi ali pa nasproti prevladujočim ideologijam, ki so se poskušale uveljaviti na Balkanu, in nam ponuja marsikatero epistemološko orodje in poglede na razvoj teh identitet, sploh v času evropeizacije Balkana v 19. in 20. stoletju.

Balkan vsaj v zadnjih 200 letih veljal za nekakšen »most med svetovi«. »Skoraj vsi opisi Balkana so kot osrednjo značilnost ponujali njegovo prehodno lego, Zahod in Orient navadno predstavljajo kot nezdružljivi entiteti ... Balkan pa so primerjali z mostom med Vzhodom in Zahodom, med Evropo in Azijo« (Todorova 2001, 43–44). Ravno to je posebnost balkanizma, ki jo s kritiko orientalizma za to območje ne moremo razumeti. Razlika Sever-Jug, Vzhod-Zahod je pri Saidovi teoriji vedno jasna, tukaj je pa nimamo. Pojem nacionalne identitete se pojavi ravno v sosledju tega prehoda in mosta med narodi. Zahodni diskurz postane zaželen in balkanski postane diskurz preteklosti ter tako balkanizem postane diskurz, ki prevlada v razvoju nacionalnih identitet.

5 Nacionalna identiteta in diskurz na Balkanu

Nacionalna identiteta je v bistvu večdimenzionalna in je ne moremo spraviti na enoznačno ali enopomensko definicijo. Težava vsake definicije je v tem, da za vsako obstaja skupek drugih definicij, ki dopolnijo ali ovržejo prvotno. Foucault je identiteto vedno označeval za nekaj fluidnega. Zato govori o diskurzu kot temelju neke identitete, ta pa postane fluidna. Preprosto povedano, diskurzi se spreminjajo tako zaradi notranjih kot zunanjih vplivov (Foucault 2008, 17). Identiteta je prikaz oziroma razlaga pripadnosti in biti. Vsak človek ima svojo identiteto, ta se preslika na identiteto skupine, nadalje pa na identiteto naroda (večje skupine). Ne obstaja kultura ali kulturna identiteta, ki nima Drugega, vsaka identiteta obstaja na podlagi razlike (Derrida 1992, 129). To je sicer zelo šibka točka razlike, ker kakor pri vseh identitetah, tako posameznikov kot skupin, obstajajo skupne točke, ki jih težko postavimo na raven Drugega. Poudarjajo se različnosti in zanikajo ali zavračajo podobnosti, saj tako lahko identiteta postane samostojni diskurz. Pri nacionalnih identitetah je to posebej značilno, saj oblikovanje nacionalnega diskurza vedno temelji na razbijanju mita oziroma zavračanju diskurza drugega. Na Balkanu se skozi čas rojevanja narodov to posebej občuti, saj so različni narodi, ki so imeli zelo podobne lastnosti, jezik, kulturo, zgodovino, ravno na majhnih razlikah, in kot že omenjeno, na podlagi historičnega položaja nekega naroda postavljali svoj Jaz in oblikovali Drugega, ki je bil nov, manjši in predvsem veliko bližji kot imaginarni Drugi, ki se pojavlja iz Evrope.

Taylor v razlagi in pojasnjevanju razvoja identitete neke skupine zapiše: »Identiteta se delno oblikuje s samopotrjevanjem oziroma z njenim primanjkljajem, pogosto z napačno

identifikacijo Drugega ali drugih. Tako lahko skupina ljudi doživi pravo škodo, marginalizacijo, če družba okoli njih te razlike v identitetah preslika nazaj in s tem povzroča škodljivo, ločevalno ali pa nezdružljivo sliko do njih« (Taylor 1995, 25). Definiranje novih identitet, sploh na območju, kot je Balkan, kjer se identitete pojavljajo na različnih ločnicah in različnih stikih diskurzov, je skoraj nemogoče, ker se vedno pojavijo vzporedne in protiidentitete.⁶ Nekateri narodi so pod različnimi hegemoni uživali delno avtonomijo, spet drugi te avtonomije niso imeli. V različnih besedilih se pojavljajo Srbi, Bolgari in Grki, medtem ko denimo Slovencev, Hrvatov in Črnogorcev ne definirajo natančno in nimajo večjih razlik predvsem zaradi nerazumevanja lokalnih posebnosti razvoja in identifikacije (Todorova 2001, 141–144). Balkanizem na te težave pri pojavljanju identitet in pojav lokalnega Drugega odgovarja, da gre za naravno posledico pri zanikanju balkanskosti in iskanju svoje identitete. Skozi zgodovino Balkana je bilo jasno le eno: število držav po razpadu Otomanskega imperija in Avstro-Ogrske le narašča in zadnja širitev v družino nacionalnih držav je bila leta 2008 z osamosvojitvijo Kosova, zadnje težave v Bosni in Hercegovini pa nakazujejo, da proces stabilizacije države in ustvarjanje skupnega diskurza še zdaleč nista končana. Ravno ta fragmentacija, ki se pojavlja na Balkanu, je posebnost, ki jo lahko uvrstimo v diskurz balkanizma.

Narodi na Balkanu z ustvarjanjem lastne identitete in diskurzov vedno postavljajo nove dimenzije in meje identitete. V osnovi pa pri iskanju vzročnosti in pojavnosti teh identitet lahko rečemo, da »družbene in kulturne identitete lahko postavimo v dve skupini, pridobljene in prirojene« (Yurdusev 1997, 27). Družina, družba, lokalna skupnost, spolna vloga in nacija so prirojene identitete, ker se ustalijo skozi proces socializacije in so ekskluzivne ravno zaradi prirojene vloge. V večini diskurzov in identitet vsaj v njeni bazični osnovi zelo težko pristopimo kot tujec oziroma pripadnik druge identitete. Seveda pa so tudi druge identitete, ki jih sami pridobimo in se zanje sami odločimo, te imenujemo pridobljene identitete. Dinamika med temi vrstami identitet je varovalka, ki preprečuje, da bi kakršna koli pridobljena identiteta prevladala nad prirojeno. Seveda obstajajo izjeme, ko posameznik ali družba popolnoma zamenja prirojene identitete, a je ravno narava pridobljenih identitet to, da kakor lahko jih pridobimo, jih tudi izgubimo. Poenostavljeno povedano, je bila Jugoslavija ravno dober primer prirojenega nasproti pridobljenemu. Narodi v Jugoslaviji so imeli nalogo,

⁶ Dichev in Thiesse poskušata definirati ravno to problematiko nacionalnih identitet na Balkanu. »Balkanskost« je ravno pluralizem identitet, ki se pojavljajo na določenih stičiščih, in različna identifikacija. Od versko usmerjene do politično podprtih projektov gradnje teh identitet. Več o tej problematiki je zapisano v *Eros of Identity in La creation des identites nationales*.

ideološki vpliv, ki je ustvarjal jugoslovansko identiteto, a prirojene – nacionalne, se nikoli niso izgubile, postale so le manj vplivne, dokler zaradi pluralnosti identitet in dinamike med njimi nacionalne identitete niso prevladale.

Na Balkanu je bila vedno prisotna želja, da se »prilagodi željam geopolitičnih sponzorjev s prilagajanjem normam, željam in normativom na eni strani in da se narodne identitete diferencirajo in dobijo svoj lasten Jaz v univerzalnem imaginariju modernega« (Ditchev 2002, 236). To je ta dihotomija, ki ustvarja protislovja v diskurzu balkanizma, kjer imajo države svojo identiteto, a hkrati prevzemajo identitete Drugega. Kot smo videli prej, so narodi na Balkanu vedno igrali to igro, saj je iskanje lastne identitete večinoma temeljilo na sledenju zahodnemu diskurzu in narod in nacija sta bila pojma, ki sta se v 19. in predvsem 20. stoletju zelo razvila. Sicer so s pomočjo orodij, »ki so nastala na Zahodu predvsem s teorijo grajenja nacionalnih držav in identitet, ta orodja prevzemali, saj so vsi narodi na Balkanu želeli sebe afirmirati, ker ni nič bolj mednarodnega kot nacionalne identitete« (Thiesse 1999, 18–20). Identiteta se je torej na zunaj gradila na afirmaciji na Zahodu in ločevanju na Balkanu. Narodi so pospešeno gradili institucije suverenosti, kot so parlamenti, šole in vojske, pa tudi imaginarne simbole, kot so starodavni predniki, miti o izvoru, književna zgodovina in drugi simboli, ki so prikazovali zgodovinsko in kulturno izvornost naroda (Ditchev 2002, 236).

Razvoj nacionalne identitete se tako skozi razvoj lastne simbolike, mistike in umeščanja v mednarodno okolje s pomočjo gradnje nacionalnih institucij počasi razvije v nacionalistično-ideološko polje. Smith je bil sicer previden pri poimenovanju nacionalne identitete in nacionalizma, saj je postaviti okvir, za katerega lahko z gotovostjo rečemo, kaj pravzaprav nacionalna identiteta je, zaradi fluidnosti določenih konceptov težko. V širši obliki trdi, da je nacionalizem »nenehno reproduciranje in reinterpreteriranje vzorcev vrednot, simbolov, spominov, mitov in tradicij, ki tvorijo značilno dediščino narodov, in identifikacija posameznikov s temi vzorci, dediščino in njenimi kulturnimi prvinami« (Smith 2005, 30).

Kot smo videli, narodi na Balkanu poskušajo slediti tem idealom in graditi identiteto ravno na teh idealih, da bi lahko dobili potrditev Zahoda in s tem vsaj imaginarno ločitev od nestanovitnega Balkana. Nacionalizem v času nastanka narodov je bil preslikava pojma nacionalna identiteta in se je udejanjal v boju za nacionalno državo, šele pozneje se pojavijo druge ravni nacionalizma, ki ideologijo razširijo na popolno izključevalno raven (Smith 2005, 113). Ti zgodnejši nacionalizmi, ki so nastali pred nacionalizmom svetovnih vojn, so igrali instrumentalno vlogo pri razširjanju nacionalizma kot takega po svetu in pri tem, da je narod

postal mednarodna norma politične organiziranosti (Smith 2005, 171). Nacionalizem in gradnjo nacionalne identitete na Balkanu je tako Drugi podprl zaradi pospeševanja razpada Otomanskega imperija in pozneje Avstro-Ogrske. Nekateri avtorji in zgodovinarji trdijo, da je bil val evropskega nacionalizma med letoma 1830 in 1870 inkluziven, demokratičen in državen. Narodi, ki so gradili nacionalno entiteto v tem obdobju, so imeli politično tradicijo državne moči in bi bili v prihodnosti sposobni graditi moderne narode in nacionalne države (Rosdolsky 1964, 210–211). Evropo po njem zajame druga vrsta nacionalizma, ki je za našo analizo pomembnejši. Čeprav bi lahko debatirali o demokratičnosti nacionalizmov v sredni 19. stoletja, je pomembno poudariti, da sta pojma nacija in narodnost, ki je sledila tistim načelom, uspevala tudi na Balkanu, a z eno pomembno razliko; bistveno je bilo sklicevanje na jezik, etičnost ali oboje. Hobsbawm trdi, da sta to dvoumna koncepta in nobeden ni mogel ponuditi jasne definicije narodnosti. Ta posebna vrsta, ki nastane kot posledica prve inkluzivne vrste, se razlikuje, ker:

Vsaka skupina ljudi, ki se ima za 'narod', zase zahteva pravico do samoodločbe, kar je seveda pomenilo ali impliciralo pravico do samostojne suverene države na svojem ozemlju. Etičnost in jezik postaneta osrednja in vse bolj odločilna ter ponekod celo edina kriterija potencialne narodnosti. Sprememba, ki ni toliko zadevala nacionalna gibanja za nacionalne države, temveč prej občutja v že vzpostavljenih nacionalnih državah, je oster premik k politični pravici do naroda in zastave, za kar so v zadnjih desetletjih iznašli izraz nacionalizem. (Hobsbawm 1990, 102)

Novi nacionalizmi in nacionalne identitete torej ustvarjajo svoje kulturne, mistične in zgodovinske prednosti, a težava se pojavlja pri ustvarjanju in predvsem priznanju države kot entitete, ki bi enakovredno nastopala na mednarodnem prizorišču. Samoodločba narodov brez posebne historične sledljivosti v takratnem imaginariju ni pomenila veliko. Videli smo, da teoretiki dvomijo o sposobnosti gradnje nacionalne države, če narodi niso imeli nekakšne kontinuitete ali pa vsaj zgodovinskega precedensa, ki bi kazal na to sposobnost.⁷ Na primeru Hrvaške bomo pozneje videli, da se je z igranjem z zgodovinskim poreklom sabora, kraljev in drugih simbolov ravno iskala takšna kontinuiteta. Ali pa denimo Grki, ki so s svojim nacionalnim gibanjem iskali to kontinuiteto in identiteto tako, da so poudarjali klasično grško

⁷ Ta dvom je bil predvsem v času pospešene evropeizacije Balkana, v času zatona Otomanskega imperija. Za nadaljnje branje priporočam Božidarja Jezernika v *Europeisation of the Balkans as the cause of Balkanisation*, kjer prikaže ravno določene zgodovinske determinizme v priznavanju političnih identitet na Balkanu.

antično obdobje. »Ni države na Balkanu, ki bi se ji uspelo upreti skušnjavi, da iz analov zgodovine izkoplje tudi najobskurnejše grške ločine: Ilire, Tračane, Dačane in druge. Zgodovinska natančnost ni bila tako pomembna, saj je simbolična vojna glede prednikov tista, ki nacionaliste drži skupaj, izloči izdajalce in loči ljudi na 'naše in vaše'« (Ditchev 2002, 238). Današnja bitka med Makedonci in Grki glede imena Makedonija je posledica tega, da nihče ne pove, da antična Makedonija Aleksandra Velikega z današnjima državama pravzaprav nima veliko skupnega, a si ena in druga država to simboliko želita, ker s tem uspešno gradita nacionalno identiteto. Grška nacionalna ideja o državi tako poudarja njeno zgodovinsko kontinuiteto in željo po sedežu v družini evropskih nacionalnih držav.⁸

Na primeru Srbije je ta tradicija na sklicevanje na neko preteklo entiteto dala zagon modernemu srbskemu nacionalizmu, saj se je spomin na »staro kraljevino, ki so jo premagali Turki, ohranjal v pesmi in zgodbi o junaštvu, in kar je morda še najpomembnejše, v vsakdanji liturgiji srbske cerkve, ki je večino svojih kraljev razglasila za svetnike« (Hobsbawm 1990, 76). Politične spomine različni avtorji delijo na tradicionalne, stabilne, to so politični spomini in institucije, in na antipode, kot so identifikacija na podlagi jezika in etičnosti, ki se šteje za namišljeno. To je klasična heglvska dialektika in ni odveč, da spomnimo na Heglov izraz, da »v biti v narodu obstaja močna potreba ali želja, da tvorijo državo in da se v taki obliki tudi obdržijo. Narod brez državne tvorbe (državnosti) pravzaprav nima zgodovinskosti, saj obstajajo tako narodi pred državnimi tvorbami in drugi, ki še vedno obstajajo kot divji narodi« (Hegel 1845, 484). Heglovska percepcija na zgodovinskost je, kakor smo že omenili, prevladujoča teza v Zahodni Evropi, ki pomembno vpliva na priznanje in nastanek novih držav na Balkanu. Narodi »brez zgodovine« so iskali drugačne rešitve za svoj obstoj in priznanje.

Zgodovinske pravice in zgodovinskost državitvornosti na koncu v 19. stoletju niso odločali pri načrtovanju novih držav po vrhuncu pomladi narodov. Ko se je na berlinskem kongresu po premirju v San Stefanu in o prihodnosti Balkana pogovarjalo o novih tvorbah in je bila sklenjena mirovna pogodba leta 1878, se je Otto von Bismarck pomenljivo obregnil ob otomanske predstavnike: »Če mislite, da smo se na kongresu sestali zaradi Turčije, poglejte resnici v oči, mirovna pogodba iz San Stefana bi ostala v veljavi, če ne bi trčila ob določene

⁸ Za pregled nacionalnih projektov na Balkanu priporočam Barbaro Jelavich v *Short history of the Balkans*. V nasprotju s številnimi zgodovinskimi knjigami se bolj osredotoča na politične posledice in diskurze, ki jih vodijo nove in stare države na Balkanu – predstavlja ozadje procesov neodvisnosti in razpada državnih identitet.

evropske interese« (Todorova 2001, 260).⁹ Ti evropski interesi so imeli eno nalogo, in sicer uničiti panslovansko gibanje, ki je postajalo vse močnejše. Hegemonski položaj na Zahodu je hotel ustaviti panslavizem, ki se je zavzemal za to, da se združijo Slovani na Balkanu. Nemci in še posebno Habsburžani temu niso bili naklonjeni, saj so se bali povečanega ruskega vpliva na Balkanu. Gibanje je povzročilo veliko strahu v Berlinu, še posebej pa na Dunaju, ker so se bali, da bi slovanski narodi pod njihovo oblastjo zahtevali več, kot so jim bili pripravljeni dati (Glenny 2000, 130–132). Razdeljevanje Balkana je šlo popolnoma mimo etičnih mej in želje po avtonomiji posameznih narodov. Sklicevalo se je na stabilizacijo nemirnega Balkana. Končni skupek kongresa je bil popolnoma spremenjen politični zemljevid Balkana. Dva največja poraženca sta bila Rusija, ki ni dobila vpliva, kot si je želela, in Otomani, ki so izgubili veliko teritorija. Srbija, Bolgarija, Romunija in Črna gora so postale neodvisne države, Avstro-Ogrska pa je zasedla ozemlje bosanskega viljeta (Taylor 1954, 240–242).¹⁰ Berlinski kongres se lahko obravnava kot vrhunec balkanizma, saj nobena ontološka past, ki je izhajala iz tega diskurza, ni bila upoštevana in tudi nacionalno vprašanje podrejenih narodov na Balkanu je postalo še večje politično vprašanje. Berlinski kongres je z uveljavljanjem novih entitet na Balkanu pravzaprav povzročil še močnejše polemike in nespravljivost med narodi na Balkanu. »Balkanskim predstavnikom, niso naklonili nobene pozornosti. Berlinska pogodba se ni menila za vrednotenja s pogledom v prihodnost, temveč je usodno določila politični razvoj Balkana v stoletju, ki je sledilo« (Todorova 2001, 260). Za velike sile Zahoda balkanski narodi niso predstavljali ničesar, razen nespravljivih težav, ki bi lahko pokopale velike tvorbe. Avstro-Ogrska je seveda zatirala slovanske narode v svojem cesarstvu, a hkrati je z okupacijo Bosne dobila močan položaj na Balkanu.

Novе države na Balkanu začnejo svojo identiteto graditi znova. Po priznanju držav se začne obdobje evropeizacije in zavračanja balkanskega, kar lahko razberemo iz »prizadevanja, da bi ustanove otomanske države in druge oblike lokalnega upravljanja nadomestili z ustanovami, kot jih je poznal Zahod« (Todorova 2001, 262). Tako različno hitro novonastale države razbijajo uveljavljen politični sistem z reševanjem težave »primanjovanja politične tradicije in političnih elit, vsaj tistih, ki so bile vključene v otomanski sistem vladanja« (Todorova

⁹ Todorova je naredila to napako, da je preveč ozko postavila definicijo Balkana, saj se je v svoji analizi osredotočila samo na države, ki so bile pod turško oblastjo. Druge države, ki so bile v podobnih procesih gradnje nacionalnih identitet, pa so v njeni analizi zanemarjene, a vendar so bili, kot bomo videli pozneje, teoretski nastavki in balkanizmi povsod na polotoku podobni.

¹⁰ Bosna je ravno zaradi svojega strateškega položaja in stika z Zahodno Evropo omogočala Otomanom, da prikažejo prednosti sistema, ki so ga imeli. Bosna in bosanski viljet sta še danes pomembna tema v Turčiji, ki zaseda tudi posebno politično mesto. Turška pomoč in podpora v balkanskih vojnah izhajata ravno iz te navezanosti na Bosno in tako kot beseda Balkan tudi beseda Bosna v turškem jeziku nima negativnega prizvoka.

2001, 263). V vseh narodih je bila enaka težava, saj so bili kristjani zelo omejeno vključeni v prejšnji sistem. Težave šibkih institucij in nejasnih mej, ki so bile postavljene samo z željo omejevanja slovanskega vpliva, so razlog, da te prvobitne države niti niso bile tako uspešne. Kulturno omejevani in zanemarjeni narodi, kot je slovenski, pa svojo identifikacijo iščejo drugje.

V luči naraščajočega nacionalizma in panslavizma Dunaj močno omejuje slovenske želje po avtonomiji. Tako slovensko nacionalno vprašanje in predvsem entiteta z odsotnostjo zgodovinskega razvijata svoje kulturno-etične identifikacije na podlagi »nacionalističnih« tez, kot bi opisal Hobsbawm. Slovenci so skozi zgodovino uporabljali jezik in kulturo kot združevalni dejavnik, saj lastne državne tvorbe zunaj mističnosti ni bilo. Iskal se je način, kako združiti enoten slovenski kulturni prostor, saj so Slovenci živeli na razdrobljenem ozemlju. »Vse od Primoža Trubarja, še zlasti programa Zedinjene Slovenije iz pomladi narodov 1848 naprej, so razlike med posameznimi lokalno pogojenimi načini življenja Gorenjcev, Primorcev, Štajercev, Belokranjcev, Dolenjcev, Korošcev, Notranjcev in Prekmurcev zahtevale iskanje politike enotnosti v razlikah« (Debeljak 2003, 93).¹¹

Torej sta se skupni diskurz in identiteta iskala v kulturnih in etičnih posebnostih, kar v takratnem evropskem duhu ni veljalo za državotvorno. To sicer ni posebnost slovenskega razvoja narodnosti, saj imamo tudi druge manjše narode na Balkanu, ki sledijo podobnim trendom. Lahko bi rekli, da gre pri ustvarjanju slovenske nacionalne identitete za umetno tvorbo, ki je temeljila na etičnem poreklu slovanstva kot antipod hegemonškemu vplivu večjih narodov. Slovenci se vpricho tega vpliva obdržijo dolgo obdobje in tvorijo lastni Jaz. »Slovenstvo je v zadnjih tisoč letih preživelo prav skozi svojo naslonitev na kulturo, ne pa na spricho svoje politične, ekonomske ali vojaške moči; da je kultura nastopila prav na mestu umanjkanja in šibkosti onih drugih moči in postala stožer, okoli katerega so se lahko tvorili in uveljavljali zametki političnih, ekonomskih itd. programov« (Dolar 2003, 21). Skozi oči balkanizma lahko vidimo, da procesi razvoja nacionalnega vprašanja na Slovenskem in drugod po Balkanu potekajo različno, a hkrati se zedinijo v končnem idealu – nacionalni državi. Slovenija je še vedno »žrtev« diskurza o Balkanu, saj spada v skupino južnoslovanskih narodov in zgodovinski razvoj nacionalne identitete poteka skoraj vedno vzporedno z njimi, poznejši razvoj pa je prav tako naravnani samo na en cilj: stran od Balkana, proti razviti Evropi.

¹¹ Posebnost na Balkanu so tudi lokalne identitete in njihovo povezovanje. Tako Slovenija premore 38 različnih dialektov in še več lokalnih posebnosti in običajev, ki pa imajo močan vpliv sosednjih držav.

Naraščajoči panslavizem, oslABLJENA cesarstva ter napačno začrtane meje na Balkanu povzročajo vse več težav. Slika »barbarskega Balkana« je še bolj v veljavi, in ker so bili narodi »majhni in oddaljeni ujeti v lastno kontradikcijo med normativno in dejansko, med modernim imperativom (narod mora biti heroični zgodovinski agent lastne emancipacije) in na drugi strani popolno ignoranco velikih sil zaradi njihove geostrateške nepomembnosti« (Kiossev, 2002, 180), postanejo konflikti vsakdanja realnost. Ker novonastali narodi niso bili preveč uspešni pri gradnji stabilne države, ker jim je primanjkovalo izkušenj z njo, ideologija pa je temeljila le na historičnem determinizmu, so pospešili in povečali svoj ideološki determinizem. Kot posledica je bila ideološka podoba o avtentičnosti in različnosti nasproti svojim sosedom. Le tako so lahko obdržali svoj narod kot Drugi in pomemben dejavnik na globalni sceni (Kiossev 2002, 180). Na Balkanu poteka ideološka vojna, kjer se narodi trudijo postavljati kulturne in družbene razlike kot ideološke determinante.¹² Nacionalizmi tako ne rastejo več samo na podlagi identifikacije, ampak na podlagi identifikacije Drugega. Od berlinskega kongresa do začetka balkanskih vojn se narodi tako diferencirajo, da težko prepoznamo elemente starega otomanskega sistema, ki jih je povezoval. Po »številnih vojaških in kulturnih vojnah in številnih ideoloških spopadih se balkanski narodi odločijo utrditi svoje nekomuniciranje in razviti ter celo transformirati v obliki institucij svoje številne politične in ideološke konflikte ter se agresivno ločiti od sosedov« (Kiossev 2002, 181).

Na eni strani imamo torej države, ki niso tako uspešne, kot so pričakovali. Te družbe nadaljujejo z enakimi ideološkimi premisami, kot so jih imele pred dobrohotnim dovoljenjem Zahoda, da lahko razglasijo svoje države. Zaradi prvotnih težav in naraščajočega, tudi agresivnega nacionalizma v njih postane politična situacija na Balkanu nevzdržna. Na drugi strani pa imamo cel kup družb, ki na podlagi svoje ideologije in z ustvarjanjem lastne identitete ne dobijo lastne države, kjer bi lahko zedinili svoje želje in zgodovinske težnje po samoodločbi. Ti razlogi samo še poudarijo prevladujoče mnenje o Balkanu kot divjem repu Evrope nasproti civiliziranemu Zahodu. H. N. Brailsford je bil zgrožen po krvavi zadušitvi upora v Makedoniji leta 1903 in je tipičen primer balkanističnega diskurza; balkanizma, kadar govorimo o dvojnih merilih. Ne belgijska oblast v Kongu niti britansko zatiranje uporov v kolonijah ne sprožijo takšnega zapisa:

¹² Ideološka vojna je mišljena kot vojna za prevlado določenega diskurza na omejenem območju. Ideološki spopadi so bili omejeni na širjenje politično priznanega območja, ki bi zajemalo ljudi in narode, ki so jih ideološko definirali kot del svojega naroda. Velikosrbska ideja na primer sprva ni jemala slovenskega ozemlja kot lastnega, ker ni bilo srbskih prebivalcev, a pozneje, v času identifikacije uskoških prebivalcev, v to vključi območje Bele krajine.

Kolikor le more Evropejec, sem si prizadeval, da bi tako kristjane kot Turke presojal karseda strpno, in se ves čas zavedal razhajanj med merili Balkana in Evrope. V deželi, kjer kmet orje s puško na rami, kjer oblast vladarjev počiva na njihovi sposobnosti za pobijanje po potrebi, kjer je splošno znano, da krščanski škofi pripravljajo politične umore, ima življenje le relativno vrednost, umor pa prinaša le relativno krivdo. Balkanska ljudstva se med seboj v krvoločnosti kaj malo razlikujejo – so tisto, kar so iz njih naredila stoletja azijskega vladanja. (Brailsford 1906, 4)

Balkanizem v začetku 20. stoletja doživi svoj vrhunec in iz mistične razlage divjega ter za posledicami razpada Otomanskega imperija dobi konkreten diskurz, ki izrazito negativno gleda na novonastale narode in narodne težnje na Balkanu. Vsaka nacionalna težnja na Balkanu ima svojo zgodbo, ki se razvija v luči teh determinant.¹³ Težko bi trdili, da kjer koli drugje v Evropi obstajajo takšni primeri, kjer že diskurzi sami onemogočajo civilizacijske vrednote, ki jih je Zahod sam sprejel. V 20. stoletju je vedno veljala želja po balkanski enotnosti, ki bi temeljila na zahodnih vrednotah, in kot smo videli, so tudi balkanski narodi sami iskali te vrednote: nekateri bolj, drugi manj uspešno. Balkanizem postane ideološka utež, ki narodom onemogoča samoidentifikacijo in jih prisili k iskanju Drugega, ki jih loči od balkanskega kotla. Naj bo to agresivni nacionalizem ali pa popolno zavračanje Balkana kot kulturnega območja, balkanizem je pomembno vplival na razvoj nacionalne identitete in razčlemba Balkana.

5.1 Razvoj nacionalnih identitet na Balkanu

Na Balkanu, kot smo že lahko videli, obstajajo različni pristopi in načini oblikovanja narodne identitete. Po berlinskem kongresu se pojavijo prve balkanske države, poleg Grkov, ki so dobili svojo državo po posredovanju zahodnih sil pred nekaj desetletji. Pomembno je poudariti, da skoraj ni primera nastanka nove države na Balkanu, ki ni bil posledica posredovanja zahodnih vojaških sil, v večini primerov za omejevanje Otomanskega imperija

¹³ Na Balkanu in v Srednji Evropi se razvije ločnica med narodom in nacionalno državo: medtem ko številne politične opcije zagovarjajo državo, ki ni nujno narodno homogena in zajema francosko definicijo nacije, na Balkanu ravno družbena heterogenost in močna narodna emancipacija povzročata določene stereotipe, predvsem zaradi dejstva, da so hegemonске sile na Balkanu razpadale postopoma in ves čas risale meje in zemljevide, ne da bi upoštevale lokalne razmere.

in pozneje krčenje ruskega vpliva. Balkanizem nam ponuja diskurzivno orodje, da lahko bolje razumemo razvoj in omejevanje nacionalnih vprašanj na Balkanu in poznejše razdiranje večjih državnih tvorb. Zaradi prisotnosti historičnega determinizma, negativnega diskurza Drugega in katastrofalnega načina obvladovanja nacionalnih trenj na Balkanu na prelomu 20. stoletja se nacionalne identitete razvijajo razmeroma pozno in z ovirami. »Od 19. stoletja dalje Balkan postane 'Balkan', kopija, ali kot pravijo nekateri, karikatura Zahodne Evrope« (Jezernik 2007, 16). Evropeizacija je bila namreč proces, v katerem so zahodne države z novo paradigmo, kaj naj bi država bila in kako naj bi bila urejena, pomembno vplivale in pritiskale na nove države. V 19. stoletju se tako začne tekmovanje za prevlado – politično in družbeno.

Kot bomo videli na primerih različnih držav na Balkanu, se narodna vprašanja oblikujejo samostojno, z različnimi epistemološkimi vzroki gradnje identitete nekega naroda. Določeni narodi so bili pod oblastjo Otomanskega imperija, spet drugi so svojo neodvisnost iskali iz objema Avstro-Ogrske, a fragmentacija in politična nestabilnost sta bili značilnosti vseh držav, ki tvorijo današnjo podobo Balkana. Noben proces pa ni potekal brez močnega in direktnega vpliva iz tujine – tako v negativnem kot pozitivnem smislu.

5.2 Narodno vprašanje v objemu Habsburške monarhije

Narodno vprašanje v Srednji Evropi se rešuje v obdobju pomladi narodov in od konca 19. stoletja.¹⁴ Narodno vprašanje se tako drugače rešuje v habsburških deželah kot v otomanskih, a z vidika nastanka novih držav in narodov bi lahko kvečjemu govorili o zaostanku pojavnosti teh identitet. Če Otomanski imperij razpada v 19. stoletju, bomo videli, da se podobni procesi razgradnje monarhije zgodijo 50 let pozneje, na prelomu 20. stoletja, in se predvsem pri Južnih Slovanih rešujejo v okviru »malih vojskujočih držav Balkana«. Primer Slovenije nam bo ponujal pogled gradnje narodne identitete v objemu samo ene hegemonске identitete, na primeru Hrvaške pa bomo videli, kako so ravno stik med hegemonskimi velesilami, razpad ustaljenih vzorcev in podcenjevanje hegemonskih vladarjev prinesli posledice, ki se nadaljujejo globoko v 20. stoletje.

¹⁴ Ko lahko začnemo tudi govoriti o pospešeni evropeizaciji Balkana, kar povzroči marsikatero težavo v razvoju in priznavanju novih narodov na Balkanu.

5.2.2 Slovensko narodno vprašanje

Identiteta slovenskega naroda je kompleksna zadeva, ki se na eni strani omejuje na historični materializem in na drugi na kulturni preporod slovenskega naroda. »Moderno politično življenje se je na Slovenskem začelo vzpostavljati v času reformacije ... Predpostavka nove kapitalistične ureditve je bil enoten jezik: standardiziranje narodnega jezika, uvajanje narodnega jezika v javno delovanje in na podlagi opismenjevanja tudi politična mobilizacija ljudi« (Lukšič 2015, 713).¹⁵ To politično življenje ni bilo omejeno na slovensko ozemlje, ampak se je širilo po vsej Evropi, kar je pozneje tudi omogočalo pojav ideje nacionalne države. Liberalizem po Evropi postavlja nove kriterije in ideologije, ki omogočajo razvoj narodnih identitet. Zaradi reforme cerkve so te reforme na slovenskem katoliškem območju tudi opazne. Slovenci tako dobijo prve verske knjige v svojem jeziku, kar je omogočalo razvoj narodnega jezika in miselni svet navadnega človeka v obredni jezik (Lukšič 2015, 713). Slovenski jezik postaja vse pomembnejši ter se vse bolj uveljavlja v poljudnih revijah in časopisih. Spremembe v Evropi in naraščajoče zahteve po priznavanju kulturnih in jezikovnih posebnosti pa vseeno naletijo na upor vladajočih elit. Cesar je bil takrat »skrajno nezaupljiv do vsakega ljudskega in narodnoosvobodilnega gibanja« (Mal 1928, 40). Težava je bila v konservativnih dvorih, ki si niso želeli politični fragmentacije znotraj cesarstev, a hkrati so se zavedali, da bodo brez kompromisov nacionalna gibanja vse bolj težavna.

Francoska revolucija in razsvetljenstvo okrepita slovensko politično življenje in identifikacija slovenstva pospešeno napreduje. »Slovenski narod se začinja zavedati samega sebe kot nacionalne enote v sodobnem smislu te besede v drugi polovici 18. stoletja in v prvi polovici 19. stoletja ... Proces narodnega prebujanja se je počasi prebijal skozi oklep fevdalne družbe in katolicizma« (Kardelj 1957, 148–149). Čeprav številni pretiravajo o posledicah in učinkih francoske prisotnosti na Slovenskem, je nesporno to, da so Ilirske province igrale pomembno vlogo pri obujanju narodne zavesti na Slovenskem. »Vodnikove Ljubljanske novice so med letoma 1797 in 1800 afirmirale slovenski jezik v javnosti in združile takratni pišoči in politični potencial slovenstva za narodno prebujenje« (Lukšič 2015, 727). Slovenščina in slovenska narodna zavest tako hitreje prodirata v vsakdanje življenje kot pred Ilirskimi provincami in prvič so tudi Slovenci združeni v eno celoto, in ne več drobljeni na različne entitete. Enotna slovenska dežela, razen severnih dežel, postane pomemben politični projekt,

¹⁵ V Teoriji in praksi imamo več člankov, ki se osredotočajo ravno na nacionalizem na Balkanu. Igor Lukšič v konstrukciji slovenstva vidi proces osamosvajanja različnih diskurzivnih konceptov in tudi upiranje tem. Jezik in kultura pa sta bila temelj, ki je vedno ostajal najpomembnejši pri gradnji narodne zavesti.

ki se pozneje pojavi v obliki Zedinjene Slovenije. Ukinitvev Ilirskih provinc poteka razmeroma hitro s ponovno integracijo v Habsburško monarhijo, a ostajajo ideje in ideali, ki so obudili slovenske apetite po kulturni neodvisnosti. Historični determinizem na Slovenskem ne igra tako pomembne vloge kot na Hrvaškem ali v Srbiji, razvije se pozneje, v drugi polovici 20. stoletja, z idejo Karantanije kot prastare politične tvorbe Slovencev.

Številni pisci tistega časa in akademiki so menili, da se uveljavlja »vsak narod v svoji resnično narodni aktivnosti samo na kulturnem področju, a moramo reči, da se je rešil politični in gospodarski razvoj evropskih narodov v zadnjih 150 letih, ki je potekal po izbruhu francoske revolucije, bistveno drugače« (Grafenauer 1987, 155). Po reformah Marije Terezije in Jožefa II. se uvajata centralizacija in germanizacija habsburške nacionalne države, po drugi strani novo prebujeni narodi svojo narodno identiteto iščejo na podlagi kulturnega razvoja. Razvoj nacionalizmov tako postane vsakdanja težava Habsburške monarhije, ki niti v 19. stoletju »ni imela politik, ki bi omogočale integracijo in centralizacijo in bi odpravile različne težnje znotraj monarhije, podobne zahodnoevropskim kraljestvom« (Vodopivec 2004, 34). Lukšič nadalje trdi, da sta slovenski narodni preporod in pojav lastnega jezika potekala zelo podobno kot na Poljskem, Češkem in pri drugih narodih, ki so leta 1848 zahtevali avtonomijo ali neodvisnost. Nadaljnji razvoji in neuspešnost nacionalnih gibanj po letu 1848 so samo okrepili kulturno identiteto narodov v Evropi.

To je na Slovenskem povzročalo nemalo težav, saj Slovenci na politično prizorišče z zahtevami po priznanju narodnih pravic pristopijo šele leta 1848, kar je bilo razmeroma pozno, če jih primerjamo z drugimi narodi monarhije. Sociološka struktura slovenskega naroda, ki jo je povzročil razvoj, je povzročila, da smo stopili v politični prostor povsem nepripravljeni (Grafenauer 1987, 85). Kadar so se zgodile večje politične spremembe v Sloveniji in okolici, so se pojavile večje zahteve po avtonomni zedinjeni Sloveniji. Slovenske narodne zahteve so bile ujete med balkanskimi narodi in evropskimi procesi. Če je ideja prvotnega panslavizma izhajala iz Češke in drugih držav, se slovenska narodna identiteta postopoma začne naslanjati na južnoslovanski panslavizem. Slovenci smo že kmalu bolj »intuitivno začutili, kot spoznali, da zgolj kulturno osvobajanje ni mogoče. Že leta 1848 smo se vsaj medlo zavedali, da bi nas Nemci kljub drugačnim jezikovnim pridobitvam mogli spraviti na tla« (Grafenauer 1987, 158).¹⁶ Slaba zaveznitva s Poljaki in Nemci in sodelovanje s Čehi pravzaprav preprečijo, da bi slovenska narodna ideja zaživela v popolnosti. Slovensko

¹⁶ Bodisi Grafenauer bodisi Prunk nam ponujata dobre analize razvoja slovenskega naroda in identitete, predvsem nasproti boju za obstanek in priznanju naroda v mednarodnem okolju.

narodno vprašanje je bilo počasi gibajoče in večinoma ujeto med posamezne izbruhe zedinjenja. Slovensko pred letom 1848 govorijo predvsem nižji razredi družbe, delavci, kmetje in duhovščina. Ker je nemščina uradni jezik pa tudi jezik višjih slojev, se slovenski jezik uporablja postopoma in razmeroma počasi.

Druga težava je bila tudi ta, da je bil »slovenski narodni program leta 1848/49 delo laičnih izobražencev in liberalnih študentov ter nekaterih duhovnikov in vsebuje zahtevo po avtonomni Zedinjeni Sloveniji v okviru Avstrije ali pa po enoti, ki bi združevala vse Južne Slovane ... Konservativci, med njimi Bleiwies in škof Slomšek, v začetku nasprotujejo taki politiki in zahtevajo le več pravic za slovenski jezik v upravi in pri pouku« (Zwitter 1990, 224–225). Določeni slovenski klerikalci in konservativci si želijo ohranjanje takratnega sistema s postopnimi in majhnimi koraki za gradnjo slovenske narodne identitete. »Slovenska buržoazija, liberalna in konservativna, je stavila na enotno Avstrijo in njeno trdnost, saj je bila alternativa razkosanju slovenskega ozemlja na veliko Nemčijo, Italijo in Ogrsko po njeni oceni zanje in za slovenstvo veliko slabša« (Lukšič 2015, 723).

Tako kot se je krepil nemški nacionalizem v Srednji Evropi, sta se krepila nacionalizem in narodna identiteta v narodih, ki te pravice po letu 1848 niso dobili. Težava na Slovenskem je bila podrejenost silam, ki so vladale na Dunaju. Po porazu narodnih gibanj leta 1848 in zmagi uveljavljenih sil je bila v slovenskem narodnem gibanju »odprta pot zloglasni hlapčevski politiki naslednjih desetletij, ki je dala slovenskemu narodnemu gibanju pečat neborbenosti, malenkostnega politikantstva in duhovne ozkosti« (Kardej 1957, 225). V nasprotju z drugimi narodi se slovensko narodno gibanje ne želi ločiti od avstro-ogrškega političnega sistema in se dolga leta zavzema za skoraj nedosegljive cilje.

Težavnost priznavanja nacionalnih identitet je bila, kot sem že omenil, prevladujoče mnenje o »historičnosti« določenih narodov. Tako Engels in Marx, ki sta pod vplivom teh mnenj, trdita, da je »življenjska sila teh narodov že davno zadušena in da so na vzhodu od Nemcev le Madžari in v določeni meri Poljaki sposobni samostojnega nacionalnega življenja« (Zwitter 1990, 244). V času prebujanja narodov leta 1848 torej obstajata historični determinizem in slaba povezanost slovenske narodne srenje, ki onemogočita uspešno povezovanje slovenskih narodnih idej v sklopu Habsburške monarhije. Slovensko narodno gibanje tako išče druge načine in poglede, ki bi omogočali večjo prepoznavnost in moč. Pomembno je poudariti, da se v 19. stoletju dogajajo pomembni premiki v Evropi. Od Garibaldijeve Italije do Bismarckove Nemčije je prevladujoče mnenje glede gradnje nacionalne države po vzoru francoske

revolucije temeljilo na združevanju manjših entitet v večje. Z razvojem teh novih entitet in reformami v monarhijah se pojavljajo težnje po centralizaciji in uvedbi enotnega jezika, kot so videli na primeru reform v Habsburški monarhiji. Tako jezik in kultura kot identifikacijska nosilca narodne identitete postaneta ogrožena, saj boj postane ideološki. Slovenščina je bila priznana le v nižjih razredih, ponemčevanje se je stopnjevalo in šolstvo je bilo ključna točka ponemčevanja, saj je bil cilj, »naj bo namreč šola nenemških pokrajin tisto sredstvo, ki bo pomagalo zvariti jezikovno enotno nemško državo« (Mal 1928, 371). Kljub poznejšim reformam iz leta 1867, ki naj bi zagotavljale enakopravnost deželnih jezikov v upravnih zadevah, se je zaradi majhnosti in zavračanja priznanja narodnega statusa na Dunaju slovenščina slabo uveljavljala. Tako počasno uveljavljanje se je preslikalo na vseh ravneh upravnega vodenja. Obstajal je izrazit odpor v deželnih zborih in odborih proti javni uporabi. Še najbolje je potekala uporaba na Kranjskem, pa še tam postane slovenščina enakopravna šele na začetku 20. stoletja (Vodopivec 2004, 38).¹⁷

V drugi polovici 19. stoletja, po porazu leta 1848, vidimo upočasnjeno politično delovanje na Slovenskem in predvsem boj proti zamejevanju germanizacije slovenskih dežel. Na Slovenskem se pojavljajo prva društva in pozneje stranke, ki nikakor ne ustvarijo enotnega pogleda na položaj Slovencev in slovenske identitete v Avstro-Ogrski. »Burno in nestabilno politično življenje je značilnost strankarstva na Slovenskem. Stranke so med sabo pa tudi v lastnih vrstah razvile burno politično življenje« (Lukšič 2015, 737). Te stranke so precej razdrobljene tako znotraj kot zunaj, a ena stvar je skupna; glavni politični voditelji se ne pogovarjajo o neodvisni politični ali narodni identiteti, ampak se predvsem osredotočajo na sodelovanje z avstrijskimi oblastmi. Na prelomu stoletja pa nastane (delni) preobrat v razumevanju položaja Slovencev v monarhiji. Po padcu vlade Poljaka Badenija 1897 in propadu njegovih reform postane jasno, da so nemške nacionalistične težnje dobile vodilno vlogo na Dunaju. Pogled proti Južnim Slovanom nastane vedno v obliki avstrijskega federalizma in kot strah pred nemško ekspanzijo na Avstro-Ogrsko (Zwitter 1990, 338). Ker se ni točno vedelo, kaj se bo zgodilo z monarhijo in kakšna katastrofa jo bo doletela, so bile slovenske politične stranke nervozne glede tega, da najdejo drugačne rešitve, ki bi omogočale razvoj slovenske identitete. Sodelovanje z Južnimi Slovani je postalo po aneksiji Bosne leta 1908 še bolj pereče vprašanje in glavni cilj slovenskih političnih strank, po možnosti v obliki avstrijske Avstro-Ogrske. Monarhija Avstro-Ogrska je počasi umirala in tudi v obdobju pred

¹⁷ Medtem ko v otomanskih deželah večjih težav s priznanjem jezika v času pomladi narodov ni bilo, predvsem zaradi dejstva, da je Otomanski imperij razpadal in da ni bil dovolj močan, da bi uveljavitev preprečil, pa je bila v habsburških deželah zgodba popolnoma drugačna.

prvo svetovno vojno ideja o Jugoslaviji ter sodelovanju med Slovani nastane predvsem zaradi obupa, majhnosti, perečih težav nemškega in italijanskega nacionalizma in strahu pred morebitno izolacijo (Melik 1995, 70). Naslednji korak je bil iskanje zavezništev. Ker so se zavedali, da kakršen koli dogovor z nemškimi voditelji na Dunaju ne bo mogoč, se vodilna slovenska katoliška stranka določi za povezovanje s hrvaško Stranko prava, ki se je zavzemala za nastanek velike hrvaške države znotraj monarhije (Prunk 1994, 43). To je bil poskus, da bi nadzorovali nemško-italijanske nacionalistične težnje po slovenskem ozemlju in morebiten nastanek trialistične vladavine, ki bi tako nadzorovala konfliktni strani. A težava je bila v tem, da čeprav je bilo veliko politikov na Dunaju za trialistično obliko vladavine, ta Slovencev ni zajemala, ker so imeli te dežele pod sfero nemškega vpliva (Prunk 1994, 43). Združevanje Južnih Slovanov sicer ni imelo veliko podpore med Slovenci, a je pomembno vplivalo na nadaljnja dejanja, ki jih sproži atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu leta 1914.

Vojna, ki kaj bi končala vse vojne, se začne in mobilizacija zajame tudi veliko Slovencev. Ponovni vzpon avstrijskega nacionalizma naj bi se bojeval z združevanjem Južnih Slovanov, ki bi bili tako velika politična skupina, da bi jih morali upoštevati. Po londonskem sporazumu, ki potisne Italijo na nasprotno stran, pa je situacija, tudi za neodločne politične stranke na Slovenskem, znak za rdeči alarm. V sporazumu je bilo Italiji obljubljen ozemlje, ki je bilo naseljeno s Slovenci: Primorska, Istra in del Kranjske. Leta 1916 je postala situacija skoraj alarmantna, ko so nemške politične stranke v svojih političnih platformah zahtevale, da se monarhija razdeli in da se polovica Avstrije priključi Nemčiji (Prunk 1994, 44). Tako Anton Korošec leta 1917 prebere znamenito majniško deklaracijo, ki zahteva razpustitev dualistične Avstro-Ogrske in uvedbo nove, tretje entitete znotraj monarhije – Jugoslavije. Deklaracija ni našla podpore v vladajočih elitah, še manj v nacionalističnih strankah, in nikakršen dogovor ni bil mogoč. Tako se leta 1918 politične stranke na Slovenskem zedinijo, da bivanje znotraj Avstro-Ogrske ni več možno.

Balkanizem nam ponudi zanimivo analizo tega vidika. Slovenci so bili v očeh Avstrijcev in Nemcev južnoslovanski narod in so kot taki spadali v diskurz Balkana. Jezikovno in etično gledano se Slovenci ne razlikujejo veliko od drugih slovanskih narodov, kar je dodatno oteževalo priznanje kakršne koli avtonomije na južnih mejah Avstro-Ogrske. Kot smo že videli, je nonšalanten odnos, ki so ga vodili zahodni diskurzi, glede narodov na Balkanu povzročil marsikatero težavo novonastalim državam. Od berlinskega kongresa dalje je bilo jasno, da je prevladujoči diskurz negativen in samo afirmira balkanizem kot diskurz na

prelomu stoletja. Druga težava, s katero se politika na Slovenskem ni želela poistovetiti, so bile nenehne balkanske vojne, ki niso ponujale politične stabilnosti, ki so si jo želeli. Do te točke bi lahko trdili, da se slovensko narodno vprašanje oblikuje v obliki srednjeevropskega prostora, podobno kot češki in slovaški boj za narodnostno priznanje, a bi bilo nespametno pozabiti na geografski položaj in povezovanje slovenskih političnih strank z balkanskimi. Todorova sama prizna, da je imela težave pri umeščanju Slovencev, ker so bili le delno ujeti v ta diskurz, a se ta pomembno razvije ravno na prelomu stoletja. Tako Slovenci, kot bomo videli pri pregledu nacionalnih gibanj drugih držav na Balkanu, pristopijo k političnemu povezovanju v obdobju, ki je povzročilo največ političnih pretresov, ki utrdijo balkanizem kot diskurz, ki ga Zahod vodi nad Balkanom.

5.2.3 Hrvaško narodno vprašanje

Razvoj hrvaške narodne identitete z manjšimi razlikami poteka zelo podobno kot razvoj slovenske. Izoblikovanje ideje o hrvaških deželah in identiteti se v modernem zgodovinarstvu začne s srednjeveškimi kraljevinami in monarhičnimi tvorbami. V 11. stoletju se povezujejo z madžarskim kraljestvom in v 16. stoletju združijo s habsburškim imperijem s podporo sabora. Vprašanje hrvaške narodne identitete skozi moderno zgodovino različno predstavljajo zagovorniki historičnega determinizma. Sabor jemljejo kot temelj hrvaške državne zgodovine in pravice do lastne države v poznejših obdobjih (Mandić 1990, 94–95). Za to analizo sta bistvena predvsem poznejše povezovanje in nastanek hrvaškega naroda od časa turških vpadov do odcepitve od Avstro-Ogrske, ker se takrat začne pojavljati Balkan kot etimološka posebnost in diskurz, ki je pomembno vplival tudi na hrvaško gradnjo narodne identitete. Hrvaško od povezovanja s habsburškim imperijem pa vse do pomladi narodov pretresajo različni turški vpadi in razkosanje hrvaškega ozemlja, ki so ga zajemale prve hrvaške kraljevine.

Leta 1463 Bosna preide pod otomansko oblast in Hrvati, ki so živeli v različnih oblikah kraljevin, tako prvič padejo pod drugo etično in versko oblast (Mandić 1990, 111–112). Z velikim številom krščanskih prebivalcev, govori se o okoli 800.000 ljudeh, se s padcem Bosne začne preoblikovanje etičnih mej in predvsem načina vladanja Otomanov v Bosni. Nemuslimanski prebivalci se začnejo množično preseljevati na območje, ki ni bilo pod otomansko oblastjo, in to je predstavljalo večjo demografsko težavo. Nato pa »sultan

Mehmed II. leta 1463 v Bosni izda krščanskim voditeljem, predvsem redu franjevcev, svečano vladarsko zagotovilo, s katerim je zagotovil svobodo življenja in posesti, dokler mu bodo zvesti« (Madić 1990, 112). To je preprečevalo večji premik narodov in pomembno preoblikovanje narodne identitete. Na Hrvaškem in tudi v drugih državah tako začnejo pospešeno graditi identiteto na podlagi verske pripadnosti v dihotomijo muslimanski in nemuslimanski del Balkana. Kljub dvojni politiki, kjer so muslimanski prebivalci plačevali manj davkov, imeli boljše družbene in politične položaje, se krščanska vera v Bosni obdrži ravno zaradi posredovanja krščanskih držav, preprečevanja večjega eksodusa, ki bi lahko povzročilo demografske težave, in zaradi boljšega finančnega izkoristka v Bosni. Politika do nemuslimanskih prebivalcev Bosne je bila kljub temu vse prej kot idealna. Zaradi večje represije Otomanov v obliki rušenja cerkva, janičarskih davkov in zatiranja posameznih ljudi se 300.000 ljudi preseli na druga območja habsburškega imperija (Goldstein 2008, 89–90). Na Slovenskem dobro poznamo zgodbo Uskokov in Žumberčanov iz Bele krajine, ki so prišli ravno kot »verski« begunci v času padca Bosne. Ogromno Hrvatov se preseli tudi globlje v Kranjsko, a same identitete ne obdržijo in se asimilirajo, na kar nas danes spominja veliko priimkov, kot so Hrovat, Hrvat, Vlah itd. Te razmestitve so v »marsičem za več stoletij določile razmestitev prebivalstva. To je bil šele začetek procesa, v katerem je precej homogeno in strnjeno območje hrvaškega naroda izgubilo ozemeljsko celovitost« (Goldstein 2008, 89).

V času prvih turških vpadov na hrvaško ozemlje ne smemo pozabiti na posebnost v hrvaški zgodovini, in sicer majhne pomorske države na jugu Dalmacije, Dubrovniške republike. Ta pomorsko-trgovska republika je skozi stoletja spadala pod različne politične hegemoni, vedno v zameno za plačilo, a je nekako obdržala vsaj delno neodvisnost (Mandić 1990, 124–125). Leta 1430 sultan Murat II. podeli Dubrovniku pravico do trgovanja po Otomanskem imperiju in leta 1526 spada pod zaščito Otomanov predvsem zaradi poraza pri Mohaču (Mandić, 1990, 126). Dubrovnik je vse do predaje francoski vojski leta 1806 in nato pripojitve Habsburški monarhiji leta 1815 ostal neodvisna republika, ki je pomembno vplivala na razvoj hrvaške kulturne in pravne zgodovine (Ničetić 1996, 243–245). Ne glede na pomembno vlogo pri razvoju hrvaškega narodnega vprašanja se z asimilacijo v Habsburško monarhijo in dvestoletnim zatonom pred pripojitvijo vprašanje hrvaške narodne identitete začne reševati v okviru nove monarhije, a Dubrovnik postane primer hrvaškega historičnega determinizma.

Če se vrnemo na celinsko Hrvaško. S turškimi vpadi in padcem Bosne se začnejo dogajati ključne zadeve, ki dolgoročno pomenijo propad hrvaške politične neodvisnosti in ponovno

obuditev narodnega vprašanja. Kranjski, koroški in štajerski plemiči začnejo, da bi preprečevali turške napade proti njihovim »zgodovinskim« deželam, tudi aktivno pomagati braniti hrvaško ozemlje, saj so menili, da je bolje vojskovati se z Otomani, še preden pridejo na njihovo ozemlje. S poveljstvom Rudolfa II. se leta 1578 postavi temelj Vojni krajini, kot so poimenovali obmejno območje hrvaškega kraljestva, z namenom obrambe proti Otomanskemu imperiju (Mandić 1990, 159). Otomani so po drugi strani začeli obsežno militarizacijo Bosne in naslednja desetletja Hrvaško pretresajo številni spopadi in vpadi tako na eno kot na drugo stran. »Za začetek tega obdobja je značilna pospešena destabilizacija političnega, socialnega, ekonomskega in cerkvenega življenja hrvaških dežek« (Jurković 2003, 153). Hrvaški sabor, ki je do takrat užival veliko stopnjo samoodločanja in neodvisnosti, je postopoma izgubljal na račun povečanja moči Vojne krajine. Sabor že v 16. stoletju tako odstopi marsikatero pravico habsburškim vladarjem, ti pa začnejo strukturirano voditi obrambo med dvema imperijema. Vlahi, Krajišniki in drugi preseljenci, ki so bežali iz okupiranih dežel Balkana, so v zameno za pomoč pri obrambi začeli dobivati zemljiško in tudi druge pravice, ki jih hrvaški prebivalci niso imeli. To začne že v 17. stoletju povzročati številne težave pri uveljavljanju oblasti hrvaškega sabora, saj »so se Krajišniki začeli upirati hrvaškemu fevdalcem in niso priznavali oblasti hrvaške fevdalne države« (Maočanin 1960, 115). Neodločnost hrvaškega plemstva in odvisnost od habsburškega denarja, s katerim so financirali obrambo na območju Vojne krajine, se niti s posredovanjem madžarskega kralja ne rešita in postopoma hrvaški plemiči izgubljajo oblast nad Vlahi. »Leta 1630 tako kralj sklene in izda Vlahom dotlej najobsežnejši in najpomembnejši privilegij, tako imenovane vlaške statute« (Goldstein 2008, 97)¹⁸. Ti privilegiji ostajajo in se obnavljajo dalj časa in s spreminjanjem in urejanjem Vojne krajine tako hrvaški plemiči ustvarjajo dodatne težave s Habsburžani. Resnično odločanje o zadevah v Vojni krajini tako končno v 17. stoletju prevzame dvor na Dunaju in neodvisna oblast na Hrvaškem postane samo mrtva črka na papirju (Goldstein 2008, 98). Razen izgube oblasti na lastnem ozemlju je bilo 17. stoletje relativno mirno, kar se tiče hrvaškega narodnega vprašanja, saj se veliki vojaški spopadi za ozemlje na Balkanu do preloma 18. stoletja končajo in oblika meje z Bosno, kot jo poznamo danes, se tako stabilizira okoli leta 1700 (Goldstein 2008, 111).

¹⁸ Za temeljitejši pregled razvoja hrvaške države in posebnost beneških republik na tem ozemlju priporočam Goldsteina in Zgodovino Hrvaške, saj ponuja dodatni raziskovalni element in poseben diskurz, ki se razvije na območju Dubrovnika (Dubrovniška republika), ter zanimiv odnos med podložniki in hegemonskimi narodi na Balkanu.

Degradacijo hrvaške avtonomije v 17. stoletju bi lahko razumeli kot vzpon absolutizma v Evropi in posledično zatiranje lokalnih psevdoplemiških entitet v monarhiji, a zgodbe in vpliva Vojne krajine ne smemo zanemariti. Če ne bi bilo napredovanja Otomanskega imperija, vprašanje, kako bi se hrvaške dežele oblikovale v tem času. 18. stoletje in relativni mir tako omogočata konsolidacijo hrvaškega kulturnega in narodnega vprašanja. Otomanska meja je bila relativno stabilna in 18. in 19. stoletje postaneta stoletji reševanja ekonomskih in družbenih razlik, ki jih je povzročila otomanska vladavina na na novo osvobojenih ozemljih.

Konec 18. stoletja se z reformo monarhije začenjata, podobno kot smo videli v Sloveniji, centralizacija in germanizacija, ki potekata na Dunaju. Na Hrvaškem to odmeva kot grožnja za obstoj in oblast, kar so je še imeli (Karaman 2000, 280–290). Hrvati se zato začnejo močnejše vezati na madžarske kralje z namenom, da bi delovali kot protiutež centralističnim pritiskom, a tudi z ogrskega dela so prihajali močni pritiski, ker so si hoteli podrediti hrvaške bane in oblast pod ogrsko krono. »Od začetka 18. stoletja, sčasoma vse bolj intenzivno, se je začela kazati osnovna težava Hrvaške, ki je trajala vse do konca monarhije leta 1918: kako v medsebojnem spopadu Madžarov in Dunaja ohraniti lastno samostojnost (Goldstein 2008, 116). Bitka za priznanje Hrvaške kot enakovredne drugim kraljestvom v monarhiji je relativno neuspešna. Madžari imajo hrvaške dežele za podrejene, in ne za zvezno kraljevino. Poskus, da bi umirili hrvaški strah pred izgubo moči sabora in banov, je dosegel vrhunec, ko Josip II. začne nasilno germanizacijo uradov po monarhiji in ukine stari ustavi Madžarske in Hrvaške. To povzroči preplah v hrvaškem vodstvu in leta 1790 sabor pristopi k skupni oblasti z ogrsko vlado. Madžari so, ironično, prav tako zahtevali, da se uvede madžarščina kot upravni jezik (Mandić 1990, 174–175). Slednji so nato začasno popustili in madžarščina tako velja samo za ogrski del.¹⁹

Hrvaško zgodovino razvoja narodnega vprašanja lahko delimo na dva dela. Prvi del je obdobje otomanske nevarnosti, izguba ozemlja in drobljenje hrvaške avtonomije, drugi del pa se podobno kot v Sloveniji dogaja v času preporoda narodnih pravic, francoske revolucije in pomladi narodov leta 1848.

Naraščajoča germanizacija in tudi madžarizacija, ki se je začela izvajati okoli leta 1800, sprožita številne premike v hrvaški narodni zavesti. Ideje francoske revolucije in povečan pritisk dosežejo vrhunec z ilirskim gibanjem Ljudevita Gaja leta 1835. Izdajati začne Ilirske

¹⁹ Bitka med Madžari in Hrvati za priznanje hrvaškega jezika je zelo podobna boju na Slovenskem za priznanje slovenščine kot upravnega jezika, oboje ima podobne uspehe.

narodne novine in sproži številne odzive v obeh delih monarhije (Ježić 1944, 211–219). Gibanje se je že od samega začetka poskušalo razširiti na območje južnoslovanske jezikovne skupnosti. Širino je skušalo utemeljiti z rabo ilirskega imena, ki je že bilo uporabljeno v upravni praksi in literarnem izročilu (Goldstein 2008, 131). Beseda »ilirsko« je bila nevtralna do vseh južnoslovanskih narodov in samo gibanje je želelo s tem postaviti protiutež vse večjim avstrijskim in madžarskim pritiskom. Beseda ilirsko postane prepovedana, a hrvaška narodna zavest nadaljuje z novim zagonom. Prepoved pa je tudi pomagala utrditi hrvaško identiteto, ker ne Slovenci ne Srbi besede ilirsko niso sprejeli. Na zasedanju hrvaškega sabora leta 1843 ima hrvaški zgodovinar Kukuljević prvi govor v hrvaščini, v katerem predlaga, da ta postane uradni diplomatski jezik (Šišić 1962, 411). Kljub temu Madžari istega leta zapovedo, da se madžarščina uporablja v vseh uradih in šolah pod njihovo oblastjo, po kratkem kompromisu leta 1848 ogrska oblast ponovno potrdi ta zakon in hrvaško-madžarski odnosi propadejo (Mandić 1990, 176). Madžarska želja po popolni neodvisnosti od Habsburžanov in priključitvi Hrvaške novi državi je po kratki vojni neuspešna in Hrvati pod vodstvom bana Jelačića dobijo nazaj nekaj samouprave, ki so jo izgubili (Šišić 1962, 418–419). Leta 1867 zaradi povečanega nemškega vpliva in dogovora z Madžari tako nastane nova entiteta monarhija Avstro-Ogrska, začasno je bil uveljavljen mir, a o konkretnjših dogovorih za enakopravnost narodov znotraj monarhije ni bilo govora, saj Nemci te želje niso imeli, nasprotno, bili so odločno proti njej. Ogrskim vladarjem takšen diktat ustreza in pomenljiva je izjava ogrskega premierja Andrassyja, ki je avstrijskemu premierju Beustu cinično izjavil: »Vi pazite na svoje barbare, mi bomo pa na svoje« (Clissold 1968, 36).²⁰ Ta izjava je lep prikaz diskurza, ki so ga vodili hegemonski diskurzi proti drugim narodom, ki so v času pomladi narodov zahtevali enakopravnejše položaje in kulturno ter jezikovno neodvisnost na svojih ozemljih.

Ne glede na izjave in poskus nadzora nastanka narodnih gibanj po vsej monarhiji pa Hrvaška dobi poseben status znotraj nove dualistične monarhije. Madžari so, da bi preprečili nadaljnji nemir in konflikt iz Zagreba, Hrvatom podelili edinstvene pravice znotraj monarhije. Po hrvaško-ogrskem dogovoru iz leta 1868 Hrvaška ni del Ogrske, ampak posebna pokrajina, združena z Ogrsko. Hrvati tako obdržijo državno kontinuiteto, čeprav oslABLJENO, kar ni uspelo nobenemu drugemu narodu v Avstro-Ogrski, ki so se borili za narodni preporod

²⁰ Večkrat uporabljen izraz, ki ga ogromno hrvaškega zgodovinskega opisuje kot ključni element, ko Avstro-Ogrska naredi temeljno napako in med zavezniki na Balkanu začne ustvarjati razkol.

(Mandić 1990, 179). Poleg Hrvaške in Slavonije tako leta 1881 dobijo še ozemlje Vojne krajine, Dalmacija in Bosna pa ostaneta pod avstrijsko oblastjo.

Po centralizaciji in militarizaciji monarhije v šestdesetih letih 19. stoletja vse do razpada označujemo obdobje počasne modernizacije monarhije pa še to le v ekonomsko-gospodarskem smislu. Hrvaško narodno vprašanje je tako ujeto med reakcionistično oblast na Dunaju in hegemonsko oblast v Budimpešti. Iz propadlega ilirizma, ki ga drugi narodi v monarhiji niso dobro sprejeli, se začne v drugi polovici 19. stoletja obdobje jugoslavizma na temeljih povezovanja južnoslovanskih narodov, ki so narodni preporod doživljali med revolucijami leta 1848. »Literarna prizadevanja, poskusi oblikovanja standardnega jezika, histografija so se navezovali na ilirizem. ... Skušali so ustvariti izvirno, pa vendarle tudi sodobno hrvaško kulturo kot del jugoslovanske, se pravi južnoslovanske« (Goldstein 2008, 148). Sabor in tudi drugi politični voditelji v naslednjih desetletjih iščejo nove okvire za hrvaško državo in tudi na novo razmejujejo teritorije, kjer naj bi Hrvati živeli. Jezikovna podlaga se giblje med priznanjem hrvaščine kot edinega pravega jezika na novi ideji Hrvaške in jugoslovanskega jezika na drugi strani. Počasno umiranje Otomanskega imperija na Balkanu začne zanimati tudi hrvaške politike.

Vprašanje Hrvatov v Bosni tako postaja vse bolj pereče. Podobno vprašanje se pojavlja ob istem času v Beogradu, kot bomo videli v naslednjem poglavju. Ravno to vprašanje pomembno vpliva na nadaljnje odnose med dvema entitetama. Vse močnejša Kraljevina Srbija podpira pravoslavno prebivalstvo, tako na ozemlju monarhije kot tudi v Bosni, medtem ko Hrvaška podpira katoliško. To sicer povzroča več težav, a pri morebitnem sodelovanju še vedno prevladuje duh jugoslovanstva in sabor leta 1861 v poskusu preseganja teh trenj izjavi: »V novi kraljevini (Hrvaško so imeli za posebno kraljevino, op. a.) je tudi srbski narod in sabor je vedno želel, da Srbi in Hrvati kot najbližji bratje spoštujejo ime in narod drug drugega in nadaljujejo z napredkom bratske sloge« (Šidak in drugi 1968, 232–233). Širijo še pomirjujoče želje po združevanju vseh Južnih Slovanov. Ideja o narodni neodvisnosti, ki bi omogočala neodvisni razvoj narodov brez vmešavanja Dunaja ali Budimpešte, je močnejši dejavnik, ki začasno preseže medetične spore. Ti pritlehni spori, ki povzročajo negodovanje tako v Zagrebu kot v Beogradu, zavirajo nadaljnjo skupno bitko za narodna priznanja v obliki jugoslavizma. Kot odziv na to hrvaška politika leta 1894 sprejme program »Zedinjene hrvaške opozicije«, katerega prva točka pravi, da se »hrvaški narod, ki živi na Hrvaškem, v Bosni, Hercegovini in Istri, združi v okviru Habsburške monarhije in pri tem z vso energijo podpira brate Slovence, da se tudi slovenske dežele združijo v novi politični entiteti« (Šidak in drugi

1968, 147). To ostane osrednji hrvaški politični program in vse do razpada Habsburške monarhije leta 1918 se ne govori o združevanju s Kraljevino Srbijo. Hrvaška politika se tako zedini s slovensko politiko o preoblikovanju Avstro-Ogrske in pomeni nekakšen začetek skupne poti med narodoma za zagotovitev najboljše rešitve in optimalnega razvoja obeh narodov.

Notranjepolitična ureditev na Hrvaškem je bila deljena na hrvaško-srbsko koalicijo s Supilom in Pribičevićem kot osrednjima figurama. Oba sta sprejemala idejo o enotnosti srbsko-hrvaških narodov, a način ureditve sta si vsak predstavljala drugače. Hrvat Supilo je želel združenje vseh slovanskih narodov v monarhiji in neodvisni politični entiteti, Pribičević pa je kot edino možnost videl združevanje s Kraljevino Srbijo (Mandić 1990, 239). Hrvaška večina v saboru je imela okoli leta 1900 več političnih konfliktov s srbskimi poslanci in povečana propaganda Beograda po nastopu Karađorđevićev leta 1903 je povzročala samo še večja trenja. Aneksija Bosne leta 1908 in balkanske vojne leta 1913 z zmagami Srbije samo podžgejo srbsko prebivalstvo v monarhiji in sabor na predvečer vojne izgubi enotnost, ki jo je imel v času največjega pritiska ogrskih in avstrijskih politikov.

Ko se je začela vojna proti Kraljevini Srbiji, je veliko politikov iz Hrvaške pobegnilo v tujino in začelo sestavljati politični program združevanja vseh južnoslovanskih narodov. Politična propaganda in ideja Velike Srbije, ki jo kralj Aleksander razglasi leta 1914, sta oteževali sodelovanje narodov monarhije, in politično zavezništvo, ki ga pozneje sestavijo tudi s slovenskimi politiki, postavlja obliko skupne države pod vprašaj (Šišić 1962, 12). Londonski pakt, strah slovenskih politikov in razočaranje nad neposlušnostjo antantnih sil v skupnem jugoslovanskem odboru za novo državo v Londonu, ki bi združevala Južne Slovence v monarhiji, povzroča nemalo tegob in neprijetnosti. Ker so bili del monarhije, niso dobili takšne avdience, kot bi si želeli, in tega se je zavedala tudi Kraljevina Srbija ter se vzporedno pogajala z Italijo in priznala točke londonskega sporazuma, kar posledično Slovence in Hrvate prepusti lastni usodi in lokalno politiko delno obsodi delovanja jugoslovanskega odbora v Londonu (Mandić 1990, 245). Jugoslovanski odbor leta 1916 izgubi politično podporo, ko postane jasno, da Kraljevina Srbija nima želje, da bi se združila z narodi v monarhiji po načelu enakopravnosti, in ima za cilj okrepitev srbske hegemonске politike na Balkanu. Majniška deklaracija iz leta 1917, ki jo prebere Anton Korošec kot predstavnik jugoslovanskega kluba na Dunaju, je posledica Wilsonovih točk, želje po samoodločbi narodov in med zadnjimi poskusi, da bi jugoslovanskim narodom, takrat še v monarhiji, uspelo izboriti si boljši položaj. Z nastankom prve Jugoslavije se končuje obdobje, ki je

zaznamovalo in zgradilo prvi diskurz Balkana, kot ga opisuje Todorova, a ta, kot bo razvidno v naslednjem poglavju, nikoli ni zamrl.

5.3 Narodno vprašanje pod taktirko Otomanskega imperija

Otomani pomembno vplivajo na videz današnjega Balkana. Države, ki so bile pod njihovo taktirko, v dvajsetem stoletju postanejo ključne za reševanje narodnih vprašanj. Čeprav je Balkan pol stoletja območje, kjer se stikajo dve hegemonski velesili in dva diskurza, se ravno z razgradnjo teh entitet začne preoblikovati diskurz balkanizma, kot ga pozna Todorova. Površno bi bilo, če bi razumeli le otomanski vpliv kot ključen pri oblikovanju tega diskurza, saj smo na primeru Slovenije in Hrvaške lahko videli, da je dihotomija imperijev in politične igre pripeljala do usodnih fragmentacij in uveljavljanja novih držav. Vidik narodnih vprašanj je ena od možnih epistemoloških razlag pojava balkanizma, saj predvsem v modernem obdobju o balkanskem diskurzu govorimo ravno z vidika konfliktnosti novih držav in narodov. Na primeru Srbije, ki je bila ujeta na meji, s katero so se igrale hegemonске sile, bomo videli, kako počasi pride do razvoja in uveljavljanja narodne identitete in enotnosti. Na primeru Bolgarije pa bomo videli, kako se identiteta oblikuje pod eno hegemonsko oblastjo, kjer je bilo vmešavanje drugih hegemonov, kot na primeru Slovenije, tako rekoč neobstoječe.

5.3.1 Vprašanje Srbije

Kadar govorimo o državah, ki so najbolj vplivale na podobo Balkana, predvsem v 20. stoletju, se ne moremo izogniti Srbiji. Od leta 1389 pa do berlinskega kongresa leta 1879 je bila pod otomansko oblastjo, ki pomembno vpliva na razvoj srbske narodne identitete in poznejše konflikte v regiji.

Kosovska bitka iz leta 1389 je samo vrhunec prvih otomanskih osvajalskih pohodov na Balkan. Srbske plemiške družine v stoletju pred porazom uspešno širijo območje kraljestva, a ga s tem tudi oslabijo in tako turški vpadi postajajo resna težava za obstoj kraljevine. Emir

Murat se v začetku leta 1389²¹ usmeri proti Srbiji in obe vojski se srečata na Kosovem polju, v bližini Prištine (Čirković 2009, 85–86). Na Vidovdan, 15. junija 1389, se začne rojevati prvi od srbskih narodnih mitov, ki vztrajajo pri srbskem narodnem izročilu vse do današnjih dni. Emir Murat je ubit, knez Lazar pa še istega dne obglavljen. Obe vojski sta imeli veliko mrtvih, a otomanska vojska je imela v rezervi veliko več vojakov, kar je zapečatilo usodo Srbije. Srbsko carstvo sicer obstaja še nekaj desetletij in se relativno uspešno razvija, a poraz na Kosovem polju je bil po mnenju zgodovinarjev začetek konca (Rački 1889, 7–8). Srbskim plemičem ni uspelo stabilizirati ozemelj, ki so jih imeli pod oblastjo, in so iskali zavezništva na severu, predstavljajoč se kot zadnji branik krščanske Evrope. Skopje pade leta 1392 in zadnji kosi srbske države postanejo otomanski sandžakat leta 1459, saj pomoči iz Ogrske ali Habsburške monarhije ni bilo (Mandić 1990, 147). Številni Srbi takrat pobegnejo v Ogrsko in na Hrvaško, bodisi kot Vlahi in nadaljujejo boj v Vojni krajini bodisi se ustalijo na ogrskem podeželju. Večina prebivalstva v Srbiji pa ostane, kjer je, saj je otomanska oblast upoštevala njihove želje in posebnosti (Čirković 2009, 106). S padcem Črne gore leta 1496 pade še zadnji ostanek nekdanje srbske države, tako da lahko rečemo, da so Otomani potrebovali celih sto let, od padca srbske vojske na Kosovu do okupiranja zadnjih ostankov, ki so bili nekdanj del srbske države. Eden od razlogov za uspešno otomansko osvajanje Balkana so bile majhne nepovezane državice, ki so se stalno med seboj vojskovale. Šele s prihodom Otomanov in Habsburžanov se zadeve stabilizirajo, do tedaj pa celotni Balkan, tudi Srbijo, pretresajo posamezni nemiri in vpadi tujih vojsk na ozemlja pod oblastjo hegemonskih držav z namenom oslabitve nasprotnikove vojaške sile.

V otomanskih deželah je bila službena vera muslimanska in samo tisti, ki so bili muslimani, so lahko dobili državne službe, ne glede na njihovo etično poreklo (Mandić 1990, 186). Otomani so vse podložnike obravnavali kot državljane, čeprav ne enakopravno. Tako so lahko Srbi še vedno sledili pravoslavni veri, govorili svoj jezik in tudi razvijali kulturne programe. Z zakonom so imeli pravico do posedovanja nepremičnine, opravljali so obrti in svobodno trgovali. Srbska pravoslavna cerkev je imela vso pravico do delovanja in ravno aktivna politika cerkve, številni popi, je omejevala islamizacijo srbskega naroda (Čubrilović 1960, 120–123). Od padca države leta 1359 in nato več kot 350 let Srbi niso imeli svoje države.

²¹ O mitu glede Kosovega polja in pomembnosti v srbskem zgodovinopisju in političnih programih obstajajo številne knjige, Čirković v Srbski zgodovini večkrat opozori na pojavnost mita in njegovo povečevanje v času političnih in družbenih nesoglasij.

Zaradi turškega načina vladanja, dvojnih standardov in stalnih vpadov ter vojn s Habsburško monarhijo je Srbija ostala brez številnih plemiških družin, bogatih posestnikov in izobražencev. Srbija je bila v zgodovino pisju, tako otomanskem kot zahodnoevropskem, videna kot revna država, poseljena z brezpravnimi kmeti (Mandić 1990, 213).²² Svoboda do veroizpovedi in združevalna moč srbske pravoslavne cerkve sta bila edina razloga, da Srbi niso izgubili narodne zavesti in želje po obnavljanju srbske države. Vsakršne vojne med imperiji ali manjše vstaje so hitro postale večje, saj Srbi nikakor niso bili zadovoljni s položajem, v katerem so bili. Številni premiki populacije v sosednje države in zdesetkano prebivalstvo na območju Srbije kažejo na nezadovoljstvo z vladavino Otomanov. Različni patriarhi in aktivna politika pravoslavne cerkve pa sta edina razloga, da se Srbi po različnih državah držijo v luči skupne vere. Od Ogrske, Hrvaške, tudi Slovenije in Bosne, je cerkev preprečevala, da bi se Srbi skozi desetletja in stoletja razkropili in pozabili na poreklo. Ta združevalni dejavnik postaja vse pomembnejši proti koncu 18. stoletja, ko se oslABLJENO otomansko cesarstvo ni bilo več sposobno kosati s stalnimi nemiri na osvojenih ozemljih.

Po neuspeli vojni z Benetkami in s Habsburško monarhijo Otomanski imperij izgubi številna ozemlja na severu Balkana, ki jih Dunaj uredi po svoje. Neupoštevajoč ogrske zahteve po uveljavljanju nekdanjih ureditev in brez organiziranega srbskega protesta zgradijo Kneževino Srbijo, ki pa je imela podobno ureditev kot otomanski sistem; vse pomembne položaje in višje upravne službe so obdržali zase, le nižje so prepustili srbskemu prebivalstvu.

Habsburžani novo kneževino uredijo po svojih merilih in s precejšnjim nerazumevanjem za lokalno prebivalstvo, ki ga obremenjujejo z visokimi davki. Bila je podkupljiva in brez avtoritete (Čirković 2009, 142). Neuspešno so poskušali urediti katastrofalne gospodarske razmere, a so hkrati celotno kneževino gradili kot podaljšek Vojne krajine in jo urejali kot vojno območje. Beograd so si naslednja desetletja podajali Habsburžani in Otomani, kar je popolnoma onemogočilo kakršno koli povezovanje srbskih dežel in gradnjo srbske identitete, da gospodarske situacije ne omenjamo. Vse do sredine 19. stoletja postane Donava meja med imperijema in tako ločuje srbske dežele na dvoje, kar ovira integracijo srbskih prebivalcev. Srbi so v krščanskih deželah, na Hrvaškem, Vojvodini in delno tudi na Ogrskem pod vplivom francoske revolucije ponovno gradili srbsko identiteto in si želeli obnoviti srbsko državo. Te ideje so s pomočjo pravoslavne cerkve širili tudi med Srbe v Otomanskem imperiju. Obnova srbske države pa se je zgodila šele takrat, ko je Otomanski imperij notranje oslabeled,

²² Čeprav je bila resnica daleč od tega, je tak pogled na Zahodu veljal vse do sredine 20. stoletja.

Habsburška monarhija in Rusija pa sta se okrepili in Srbom nudili pomoč (Mandić 1990, 213).

Srbski plemiči so v začetku 19. stoletja zahtevali večjo avtonomnost in neodvisnost Kneževine Srbije, a so to Otomani vztrajno zavračali. Takrat se spremeni tudi politični cilj in ideja o obnovi srbske države postane osrednji cilj vseh Srbov na Balkanu. Rusi leta 1812 pridejo na pomoč Srbom z željo, da Otomane porazijo in obnovijo srbsko državo, a se zaradi Napoleonovih groženj umaknejo nazaj v Rusijo in leta 1813 Otomani ponovno porazijo Srbe ter osvojijo Beograd (Ivić 1920, 420–421). Karađorđević pobegne nazaj v monarhijo, Obrenović pa s Otomani sklene premirje in Srbi dobijo močno avtonomno oblast in pravico, da skličejo skupščino. Otomani niso bili več sposobni vladati s trdo roko in so tako na celotnem Balkanu, ne samo v Srbiji, narodom dovoljevali vse večjo avtonomijo. Pod Obrenovićem dobi Srbija tudi prvo ustavo, pospeši gospodarsko rast in sklene več dogovorov z Otomani, ki posledično zmanjšajo njihov vpliv. Leta 1876 zaradi vstaje v Bosni obnovljena in močnejša Kneževina Srbija napove vojno Otomanskemu imperiju in je v vojni skoraj uničena, dokler Rusi leta 1878 ne posredujejo in porazijo otomanske vojske (Čirković 2009, 199).

Na berlinskem kongresu istega leta Srbija postane samostojna država s pomembnim vplivom in podporo Rusije. Berlinski kongres je bil grenka izkušnja za srbske politike, saj so dobili veliko manj ozemlja, kot so pričakovali in upali, ker zaradi zavezništva z Rusijo zahodne sile niso dovolile popolne obnove stare Kraljevine Srbije, prava narodna tragedija pa je bila izguba Bosne, ki je prešla pod avstro-ogrsko upravo. »Srbi so imeli avstrijsko oblast za slabšo od turške, zato so se skupaj z muslimani upirali njeni uveljavitvi« (Čirković 2009, 200). Srbi so imeli Avstro-Ogrsko za slabšo obliko vladavine predvsem zaradi možnosti uveljavljanja narodnih interesov. Absolutistična in germanizacijska politika je na narode na Balkanu, podobno kot na Slovence in Hrvate, gledala kot na manjvredne in predvsem neenakovredne. Otomani so po drugi strani imeli veliko sprejemljivejšo politiko oblasti, ki ni imela absolutnega nadzora, saj so oblast delili. Pomembno je poudariti, da se je otomansko cesarstvo odločalo za takšno obliko predvsem zaradi notranjega slabljenja in nemoči, da bi z veliko vojsko lahko nadzorovali vse ozemlje pod svojo oblastjo. Ekonomska situacija je bila slabša kot drugje v Evropi, zato so narodi na Balkanu pod Otomani v 19. stoletju relativno zlahka dobili svoje države in tako trčili v ekspanzionistične politike hegemonskih sil v Zahodni Evropi, kar je odprlo nova vprašanja narodnega obstanka in na primeru Srbije posledično združevanje z drugimi Južnimi Slovani. Pomembno je tudi omeniti, da Srbija ni

obdržala otomanskega sistema vladanja in vladavine, ampak je takoj po osamosvojitvi začela graditi novega, parlamentarno monarhijo po evropskem načrtu. Vpliv Otomanskega imperija na prelomu stoletja hitro puhti, tako v teritorialnem kot tudi ideološkem smislu.

5.3.1.1 Na samostojni poti

Po zapletu z Avstro-Ogrsko leta 1882 Srbi končno razglasijo svojo lastno državo, a ta zaplet se je izkazoval kot podaljšek politike nadvlade, ki jo vodi monarhija. Že od leta 1881 je Avstro-Ogrska ohranjala Srbijo v popolni ekonomski odvisnosti in ti razlogi so bili izrazito imperialističnega značaja. Zaradi slabe gospodarske situacije in politične fragmentacije v Beogradu poteka prva vojna na Balkanu leta 1885, v kateri je bila Srbija poražena, a je Avstro-Ogrska posredovala in »rešila« ozemeljsko celovitost Srbije (Mandić 1990, 217). Dunajski dvor naslednje desetletje vse bolj pritiska na Srbijo in jo spravlja v ekonomsko in politično odvisnost. Ob prvem gospodarskem konfliktu, v tako imenovanih carinskih vojnah, z Avstro-Ogrsko leta 1903 je bila to posledica nekajletnega tekmovanja evropskih blokov. Njena zaveznica Nemčija je ciljala na Afriko, na Bližnjem in Daljnem vzhodu tekmovala z Veliko Britanijo in Francijo, Dunaj pa je imel željo nadvlade na Balkanu (Antić 2012, 135–136). Avstro-Ogrsko pretresajo podobne strankarske zdrahe kot v Srbiji in uboj kralja Aleksandra leta 1903 je povod za začetek carinske blokade in želje po popolnem nadzoru srbske ekonomije. Srbija v tem sporu sklene dogovor z Bolgarijo, ki ji dovoli dostop do Črnega morja, saj ekonomska blokada Srbe prisili v razmišljanje, da potrebujejo neoviran dostop do morja, če se bodo hoteli izogniti podobnim situacijam (Đorđević 1962, 115–116). Z avstro-ogrsko aneksijo Bosne leta 1908 se Srbi pripravljajo na vojno, a do te ne pride, čeprav povzroči hudo polarizacijo v srbski politiki. Številni politiki in tudi navadni ljudje menijo, da je vojna neizbežna. Politične zdrahe, ekonomski spori in pospešeno umiranje Otomanskega imperija samo štiri leta po aneksiji Bosne povzročijo tako imenovane balkanske vojne. Leta 1912 zaveznice Bolgarija, Srbija, Grčija in Črna gora pod imenom Balkanska liga napadejo Otomanski imperij in hitro osvojijo današnjo Makedonijo, Kosovo, Trakijo in solunsko zaledje (Čirković 2009, 214). Srbska vojska je bila v spopadu uspešna, osvoji večino Makedonije in tudi del Albanije ter s tem dostop do morja. S premirjem, ki ga je vsilila Avstro-Ogrska z grožnjo vojaškega spopada, je decembra leta 1912 ustanovljena Albanija in Srbi ponovni izgubijo dostop do morja. Zaveznice in zmagovalke prve balkanske vojne se

nikakor niso mogle dogovoriti glede razdelitve vojnega plena in tako se junija 1913 razvije nova vojna, tokrat je nezadovoljna Bolgarija napadla svoje nekdanje zaveznice. Vojna traja le mesec dni, Bolgarija je popolnoma poražena, saj se v vojno vključi še Romunija, napad na Bolgarijo pa izvede tudi Otomanski imperij. Srbi v tej vojni dobijo vse kraje »stare« Srbije, ki so jih še imeli Otomani, in tudi Kosovo ter Metohijo (Clissold 1968, 132–134). Srbija je po zmagah v balkanskih vojnah ponovno usmerila svoje apetite proti Bosni, kjer so imeli stoletno željo združitve vseh Srbov pod eno oblast, a rožljanje z orožjem z Dunaja prepreči aktivno vključevanje v politiko Bosne, tako da Srbi nadaljujejo podtalno gibanje v Bosni, ki bi nekoč zahtevalo večjo avtonomijo ali pa svojo državo. Tako se leto dni pred prvo svetovno vojno spet pomešajo meje na Balkanu, srbski politični cilji se usmerjajo na Bosno, Avstro-Ogrska je nezadovoljna s položajem na Balkanu, politična situacija v Evropi pa da vedeti, da je nova vojna samo vprašanje časa.

Avstro-Ogrska vse do vojne leta 1914 od Srbije zahteva vse večje odrekanje tako v političnem kot ekonomskem smislu. Če sta bili carinska vojna in aneksija Bosne krizi, ki pošteno pretreseta odnose, se v zadnjem letu pred vojno odnosi popolnoma ohladijo. Tisk in podtalna gibanja v Srbiji odkrito nasprotujejo Dunaju in zahtevajo vojno, medtem ko monarhija nadaljuje politiko uveljavljanja svoje hegemonije na Balkanu, ne da bi se dobro zavedala, kakšne težave se pripravljajo. Vojna je bila pričakovana, a nihče v Srbiji si je ni želel tako hitro, saj sta bili tako država kot vojska oslABLjeni. Gavriilo Princip, član gibanja Mlada Bosna, umori prestolonaslednika princa Franca Ferdinanda na simbolično pomemben Vidovdan leta 1914 in dvor na Dunaju s potvarjanjem dokazov in ultimatom, ki ga odsvetuje tudi Berlin, tako mesec dni pozneje napove vojno Srbiji (Antić 2009, 153).

Vojna je z avstro-ogrske strani sprva potekala klavarno. Prvi bataljoni, ki so vkorakali v Srbijo, so hitro poraženi, srbska vojska sprovede tudi neuspešen, a simbolično pomemben protinapad na ozemlje monarhije. Novembra istega leta se Avstro-Ogrska vrne in tokrat je uspešnejša. Pričakovane srbske kapitulacije ni bilo in po bitki na Kolubari so enote Avstro-Ogrske ponovno poražene (Antić 2009, 158). Rusija kot zaveznik Srbije napove vojno Avstro-Ogrski in Srbija tako preide na stran antante; nasprotnikov centralnih sil Nemčije in Avstro-Ogrske. Tako Dunaj kot Beograd iščeta dodatne zaveznike, saj se je po bitki na Kolubari vojna umirila, a Pašić, srbski premier, ni želel odstopiti določenih ozemelj Bolgariji, tako ta leta 1915 prestopi na stran centralnih sil. V napadu Nemčije, Avstrije in Bolgarije leta 1915 je de facto poražena srbska vojska in nova fronta se po umiku vojske oblikuje pri Solunu (Čirković 2009, 217). Vojna nato dve leti poteka brez večjih sprememb na bojiščih, notranjepolitične

težave Avstro-Ogrske in nemirni Jugoslovani pa v monarhiji krhajo možnost vojske za bojevanje. Slovenci, Hrvati in Srbi, ki so se v imenu Avstrije bojevali v Solunu, so bili veliko slabše motivirani kot pri obrambi slovenskih dežel v vojni proti Avstriji.

Srbska politika na prelomu stoletja poskuša združevati Slovence, Hrvate in Srbe v monarhiji, da se odcepijo, saj so se zavedali, da bi to pomembno vplivalo na sposobnost Dunaja, da se vojskuje na Balkanu. S porazom Rusije leta 1917 Srbija izgubi pomembnega zaveznika, a ZDA niso bile navdušene nad obstankom monarhije Avstro-Ogrske, tako da se zunanja politika Srbije za združevanje vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev pod eno državo nadaljuje in je z nastankom prve Jugoslavije tudi uspešna, kar pa odpre nove težave na podlagi starih, ki so nastajale desetletja pred njeno izgradnjo.

5.3.2 Bolgarija, država »brez zgodovine«

Korenine bolgarske države, podobno kot pri drugih državah Vzhodnega Balkana, segajo okoli leta 1000. Vse do leta 1371 se različne države na Balkanu borijo za različne ozemeljske pridobitve in zamenjave plemičev ter oblasti, ki so bili značilni za to obdobje Balkana. Obdobje najdaljše nadvlade, ki pomembno vpliva na razvoj bolgarskega narodnega vprašanja v moderni državi, je tisto ob prihodu Otomanov leta 1393. Vse do leta 1837 se v Bolgariji ne dogajajo večji pretresi, a težko bi trdili, da je bilo to obdobje dobro. »Družba in razvoj narodnega vprašanja sta bila popolnoma ohromljena, še tisto malo razvoja narodnega vprašanja se je hitro razblinilo« (Forbes in drugi 1915, 47). V nasprotju z drugimi državami, ki so bile bližje Habsburški monarhiji, je bila politika Otomanov v Bolgariji drugačna. Razpuščene in razbite so bile vse institucije, verska svoboda je bila omejena, večina trdnjav iz starejših časov je bila uničenih z namenom preprečevanja morebitnih nemirov. Eden od razlogov za slab razvoj narodnega vprašanja je bila tudi politika, da se v večjih mestih in vaseh ne dovoli koncentracije prebivalstva. V nasprotju s Srbijo, Hrvaško in Bosno se Bolgarija z vidika Otomanov spravi v območje, ki je pod popolnim nadzorom, zato ni potreben dogovor z lokalnimi veljaki, da bi zagotovili stabilnost imperija. Otomani niso prisilili kristjanov, da sprejmejo muslimansko vero, čeprav obstajajo številni zapisi, ki govorijo o nasilni islamizaciji prebivalstva, predvsem v prvem delu otomanske nadvlade (Forbes in drugi 1915, 49). Otomanska oblast v Bolgariji je pustila številne sledove, ti so bili najvidnejši v porasti muslimanskega prebivalstva, uveljavitvi turcizmov v jeziku in v običajih

nemuslimanskega prebivalstva (Voje 1994, 183), a pravna ureditev stare oblasti izgine zelo hitro po razpadu imperija.

V drugih balkanskih državah, kot smo že videli na primeru Srbije in Hrvaške, v obdobju otomanske vladavine potekajo različne vojne in spopadi, a Bolgarija teh pretresov ni doživljala. Z vidika stabilnosti in miru je bilo območje Bolgarije nedotaknjeno vse do 17. stoletja, ko se je tam zvrstilo več vstaj, ki so bile krvavo zatrite. Vstaje so večkrat podprli tudi Habsburžani – z namenom oslabitve otomanske oblasti na Balkanu, a v Bolgariji ti nemiri ne povzročijo sprememb ali drugačnega načina nadzora ozemlja. V vseh pogledih je čas otomanske oblasti čas stabilnosti in 400-letne suspenzije razvoja narodne identitete, saj niti podpora pravoslavnih skupnosti za širjenje identitete, kot je bila značilna za Srbijo, v Bolgariji ne razvije močne vloge. Zgodovinarji pa so si enotni pri tem, da se bolgarska zgodovina od prihoda Otomanov zaustavi in obrne, resnih premikov in razvoja narodne identitete stoletja ni bilo (Mazower 2008, 15).

Besedilo o narodnem preporodu z naslovom »Slovansko-bolgarska zgodovina«, napisano leta 1762, ki se šteje za izvor preporoda, je izrazito historično in govori o Bolgarih kot historičnem narodu (Ditschev 2002, 238). Zanimivost tega prvega preporoda je identifikacija sovražnika bolgarske identitete. Sovražnik v prvi vrsti niso bili Otomani, ampak Grki in tudi Srbi, ki naj bi najbolj omejevali nadaljnji razvoj Bolgarov, saj jim niso priznavali enake historične teže kot sebi. Predvsem sovražnost med Grki in Bolgari se zaradi podobnega razvoja in skupne verske nadoblasti, ki so jo imeli Grki, v tem obdobju zelo razvije. Spremembe se za Bolgare začnejo dogajati, ko se začne spreminjati vloga Rusije in njenega vpliva v Evropi, posebno na Balkanu. Rusi začnejo iskati naravne povezave v pravoslavnih državah na Balkanu, Srbiji in Bolgariji kot možnost širjenja svojega vpliva v tem delu Evrope. S porazom Otomanov leta 1774 in dogovorom med Rusi in Otomani se začne zaščitniški vpliv Rusov do pravoslavnih Slovanov na Balkanu (Forbes in drugi 1915, 50). Bolgarska narodnopreporodna gibanja po porazu Otomanov in s pomočjo Rusov postanejo močnejša in začetek konca neomajnega nadzora otomanskih vladarjev začne vzbujati stare načrte in ideje.

Bolgarska narodna identiteta se začne oblikovati podobno kot drugje na Balkanu s širjenjem idej francoske revolucije, ki prek Grčije pridejo tudi do Bolgarije. Otomani se počasi, če sploh, prilagajajo na nove ideje kapitalizma in narodnih gibanj. Prihod denarne ekonomije in moderne države uničuje stare vzorce, ki so se izkazali za uspešen način vladanja v Bolgariji, in začne tlakovati politične spremembe (Stoianovich 1994, 30). Nova ekonomija, lastnina in

pravice so podobno kot v drugih delih Evrope tudi v Bolgariji zanimali večinoma kmečko prebivalstvo, saj elita v Bolgariji zunaj otomanskega diskurza tako rekoč ni obstajala. Bolgarska pravoslavna cerkev je bila pod grškim nadzorom in tako v Bolgariji ni bilo elementov vere, ki so združevali Srbe v času otomanske oblasti. Še več, Grki so aktivno delovali proti bolgarski narodni identiteti in so v tem pogledu sodelovali z Otomani. O Bolgariji se v 19. stoletju ni veliko govorilo pa tudi Bolgari o lastni identiteti niso vedeli veliko. Tako v začetku 19. stoletja začnejo ustanavljati prve šole in širiti literaturo, a neodvisnost lastne vere postane žgoče vprašanje, saj so se s tem hoteli rešiti grškega vpliva in oviranja. Z grškimi upori leta 1821 in njihovo neodvisnostjo je bilo reševanje tega spora v dogovoru z Otomani zdaj lažje, saj slednji niso imeli več v domeni grške upornosti in nadzora.

Prvo veliko vprašanje v Bolgariji, vera, se tako reši leta 1856 s priznanjem bolgarskih škofov, šol in jezika, a Otomani niso sledili obljubam, vendar po nemirih in protestih ter posredovanju Rusov leta 1870 končno priznajo bolgarsko versko oblast (Forbes in drugi 1915, 52). Ravno priznanje lastne verske identitete in oblasti je v Bolgarih vzbudilo nove težnje po narodnem preporodu, ki ima korenine v štiridesetih letih istega stoletja. Leta 1876 nastane »aprilska vstaja«, ki »postane osrednji dogodek bolgarske nacionalistične ideologije, a je bila v revolucionarnem pogledu popoln neuspeh« (Jelavich 1983, 345). Spopad med muslimani in kristjani ter nekaj sto mrtvih muslimanov v Evropi niso posebno odmevali, v Otomanskem imperiju pa so zaradi strahu pred novo vstajo in izgubo še enega teritorija vstajo krvavo zatrli. Novice o več deset tisoč mrtvih kristjanih in brutalnosti Otomanov pa so v Evropi odmevale. Potem ko zavrnejo pobude Rusov za notranje reforme, ti leta 1877 vdrejo na Balkan in porazijo njihovo vojsko (Mazower 2008, 100). S premirjem med Rusi in Otomani na Balkanu nastanejo nove države/kneževine: Srbija, Bolgarija, Črna gora in Romunija. S tem je konec podobe Balkana, ki je obstajal skoraj pol stoletja. S sanstefanskim premirjem nova Kneževina Bolgarija dobi razsežne pokrajine in območja ter preide pod močan ruski vpliv.

Nova Bolgarija kot podaljšek ruskega vpliva na Balkanu prestraši vladarje v Zahodni Evropi in z berlinskim kongresom leta 1878 se ponovno rišejo meje na Balkanu (Jelavich 1983, 347). Bolgari so bili zelo razočarani nad izgubljenim in niso nikdar pozabili na državo, ki so jim jo obljubili Rusi. Leta 1878 postanejo aktivni udeleženci v konfliktih z drugimi državami na Balkanu. Bolgari v nasprotju z drugimi Južnimi Slovani nikoli niso bili podporniki panslavizma in jugoslavizma, ki je postajal aktiven v sferi Habsburške monarhije (Forbes in drugi 1915, 56). Imeli so svoje interese in gradili lastno identiteto, ne da bi se povezovali z

drugimi Slovani, razen z Rusi. Rusi v osemdesetih letih nadzorujejo bolgarsko vojsko in njihova ministrstva, a ta nadzor zaradi povečanega nacionalnega čustvenega naboja slabi. V monarhiji so videli možnost, da združijo še preostala območja, ki so bila pod nadzorom Otomanov ali drugih držav, s katerimi niso bili ne eni ne drugi v dobrih odnosih. Zaradi poslabšanih odnosov in negotovih notranjepolitičnih razmer Srbija leta 1885 napade Bolgarijo in je v vojni hudo poražena. Avstro-Ogrska posreduje in Srbija ne izgubi skoraj ničesar, kar prisili Bolgare, da začnejo razmišljati o drugačnih zavezništvih na Balkanu, saj Rusija na Balkanu ni imela več takšne moči. Balkan je od leta 1885 ter vse do leta 1918 igrišče hegemonskih sil in Bolgari tako postopoma iz političnih razlogov ter kot nasprotniki angleško-francosko podprte Grčije preidejo v sfero, ki jo obvladuje Avstro-Ogrska. V letih po neodvisnosti od Otomanov pospešeno gradijo državo po zahodnem modelu in v nekaj desetletjih, tako kot druge države na Balkanu, izbrišejo ostanke upravopolitičnega sistema, ki je pol tisočletja vladal njihovim deželam.²³ Bolgarija je bila leta 1878 revna dežela, a je v naslednjih desetletjih neverjetno hitro napredovala, saj ji v nasprotju s Srbijo dostop do morja omogoča boljši razvoj (Forbes in drugi 1915, 64).

Hegemoni nove države in njihove želje jemljejo zelo neresno, saj se niso ukvarjali z naraščajočim nacionalizmom in nepravilno začrtanimi mejami. Ker da so same »dovolile« nastanek novih držav, so imeli slabo mnenje o njih ter so pogosto z njimi ravnali kot z marionetami. S tem je bil temelj za balkanske vojne zasnovan na ignoranci (Mazower 2008, 102). Na prelomu stoletja Bolgari leta 1908, nekaj dni pred avstro-ogrsko aneksijo Bosne, razglasijo kraljestvo in se začnejo aktivno začnejo ukvarjati z »vprašanjem Makedonije, ki je bila takrat še vedno pod oblastjo imperija, ki je vse očitneje izgubljal nadzor nad območji, ki jih je imel v oblasti. Boj za naklonjenost slovanskih pravoslavni kmetov v Makedoniji je potekal med progrško in probolgarsko strujo« (Eliot 1908, 271). Bolgari se tako z Grki spravljajo na ideološke in politične konflikte, da bi videli, komu bi uspelo pridobiti večjo moč nad pravoslavni prebivalci Južnega Balkana. Ti konflikti in spor med Bolgari in Grki so eden od razlogov za takratno opisovanje nemirnega Balkana in nesposobnost sodelovanja narodov na njem. Ni odveč omeniti, da se na prelomu stoletja hegemonске sile do Otomanskega imperija obnašajo enoznačno, saj njegovega razpada niso videle kot mogočega, manjše nacionalne države pa so v luči svojih notranjepolitičnih pritiskov videle kot negativni pojav.

²³ Bolgari so bili v 19. in 20. stoletju tako kot druge države na Balkanu popolnoma prevzeti nad evropeizacijo in kljub konfliktom se je med balkanskimi državami prelivalo veliko znanja in praks.

Vse balkanske države so bile z odločitvami hegemonov nezadovoljne in so želele še tista območja, za katera je postajalo jasno, da jih bodo Otomani zaradi povečanega nacionalnega naboja izgubili. Bolgarski politiki tako aktivno podpirajo gibanja v Makedoniji in Trakiji ter se z različnimi sosedami dogovarjajo za skupno posredovanje proti Otomanom. Zaradi uspešnega albanskega upora, ki je zamajal imperij na Balkanu, se Bolgari in Srbi začnejo dogovarjati za skupno posredovanje in ustanovijo Balkansko ligo, da bi omejili možnost hegemonskih sil, da vdrejo na Balkan in uveljavijo svoj vpliv. Rusi so mislili, da je zaveznitvo namenjeno obrambi pred Avstro-Ogrsko, a se nato začnejo zavedati, da je mišljeno za razkosanje Otomanskega imperija (Stavrianos 2000, 535). Ko se konstituira prva Jugoslavija, se de facto konča bolgarska politika širitve, ta pa ponovno postane aktualna v času druge svetovne vojne, ko si zunanje sile oziroma hegemoni ponovno podredijo Balkan. Iz naslednjega poglavja, o Bolgariji, bosta razvidna vrhunec in tudi propad politike, ki Bolgarijo pravzaprav izrine iz pojmovanja balkanskega diskurza.

5.4 Balkanizem med imperijema

Pri analizi Balkana vedno naletimo na generalizacije in ontološke premisleke o imenu. Avtorji, umeščeni v različne diskurze, Balkan jemljejo v različnem vrednostnem kontekstu. Todorova se poskuša ločiti od generalizacij in izvora samega imena, saj poskuša definirati, kako sta Balkan in balkanizem zajeta v *zahodnem* diskurzu. Pri tem naredi diskurzivno napako, ko se omeji na otomansko zapuščino in s tem meri predvsem na otomanske politične in kulturne običaje. Diskurz Balkana je tako kot drugi diskurzi podvržen stalnemu spreminjanju in pri idejah Todorove se težko izognemo občutku, da se osredotoča le na razpad Otomanskega imperija in prelom stoletja, medtem pa pozabi na procese, ki se zgodijo v naslednjih desetletjih. S tem veliko držav potisne z Balkana, čeprav so vsekakor lastno identiteto zgradile prav tam. Otomanski imperij ni bil imun proti pojavnosti narodnih identitet, a jih tudi ni nikoli asimiliral. »Ob tem je zapozneli poskus kovanja skupne otomanske identitete, ki se je opirala na skupno državljanstvo, v drugi polovici 19. stoletja utopičen eksperiment, takoj obsojen na propad« (Todorova 2001, 252).

Analiza štirih držav s popolnoma različnimi zgodovinskimi razvoji nam pokaže, da na Balkanu države nastanejo zaradi enakih idej o razvoju naroda kot drugje v Evropi. Vplivi francoske revolucije, pomladi narodov odmevajo tako v Bolgariji kot v Sloveniji in gre le za

drugačno manifestacijo. Avstro-Ogrska je bila na prelomu stoletja veliko stabilnejša, medtem ko je Otomanski imperij umiral, zato so narodi pod Avstro-Ogrsko težje uveljavljali svoje zahteve po avtonomiji in neodvisnosti kot v trhljem imperiju Otomanov, ki se je takrat drobil ob najmanjših pretresih in posredovanjih tujih velesil. Razlogov je bilo več, vendar so bili med najpomembnejšimi velika ekonomska razlika in uspeh držav pod centralnoevropskimi oblastmi ter nesposobnost Otomanov, da bi uspešno odgovorili na nacionalna vprašanja. Todorova v svoji ideji balkanizma govori o mistiki Balkana, ne pa o ontoloških premislekih o nastanku teh identitet, kar omeji možnost povezovanja razvoja držav na Balkanu – v njeni ideji pravega Balkana so samo tiste države, ki so bile na prelomu stoletja zajete v neizbežen razpad ravnovesij sil na Balkanu. Nacionalizem na Balkanu predvsem postavlja v okvir zahodnih držav, ne pa tudi kot samostojno razvitih in povezovalnih nacionalnih teženj, ki se pojavijo na stiku dveh imperijev. »Nacionalistične zamisli prevladujočih skupin v avstrijskem in ruskem imperiju so bile sestavljene iz etičnih elementov z najvišjo stopnjo nacionalne zavesti. ... Ko se je v zadnjih desetletjih 19. stoletja začel omenjeni proces, je bil večji del Balkana že zunaj otomanskega območja in ni bil neposredno izpostavljen njegovemu vplivu« (Todorova 2001, 270). Skozi analizo držav smo lahko videli, da je resnica ravno nasprotna; narodna identiteta se izoblikuje še globoko v imperiju in se pravzaprav razvije kot posledica hegemonске prevlade in neodzivnosti na nova nacionalna vprašanja. Srbi, Hrvati, Slovenci in Bolgari so začeli svojo identiteto oblikovati znotraj hegemonskih vladavin in jim je šele z odcepitvijo uspelo uresničiti želje po lastni politični oblasti. Ravno ta proces je v večini teh držav povzročil negativno podobo do imperijev in monarhij, ker so se ravno v času procesov nastanka narodnih identitet začeli vmešavati v te države, saj so imeli Balkan za svoje geopolitično območje.

Skozi zgodovinske preglede razvoja narodnih vprašanj in oblikovanja novih držav na Balkanu vidimo dve pomembni povezavi; nove države, ki nastanejo kot posledica razpada dveh imperijev, države, ki so bile bližje Otomanom, pa so v zelo kratkem času razgradile otomanske institucije in zgradile lastne – po ideji zahodnega političnega sistema. Podobni procesi se dogajajo v Avstro-Ogrski, a s to razliko, da se razpad zgodi približno pol stoletja pozneje, ko se monarhija popolnoma izčrpa na bojiščih prve svetovne vojne. Vse štiri države imajo nekaj skupnega: bile so ujetnice hegemonov in so se oblikovale na prelomu stoletja z njunim razpadom. Oba hegemon na Balkanu, tako Avstro-Ogrska kot Otomanski imperij, se upirata političnim identitetam in vztrajata pri kulturnih, ne da bi popolnoma razumela razvoj dogodkov v lastnih državah.

Balkanizem, omejen samo na države Otomanskega imperija, je nepopoln in omejujoč, saj ravno zaradi lažje definicije omeji nabor držav, ki so izoblikovale balkanizem kot položaj Drugega. Če bi primerjali le razpad Otomanskega imperija in končali z deskriptivno analizo jezikoslovja tistega časa, je njena definicija Balkana pravilna in zadostna. Histogramska analiza držav Slovenije in Hrvaške, ki jo postavimo vzporedno z analizo Srbije in Bolgarije, nam nakaže, da so si te države v zgodovinskem razvoju in poznejšem povezovanju veliko bolj podobne, kot je videti na prvi pogled. Todorova je naredila napako, ko je zanemarjala vpletenost vere pri gradnji narodnih identitet, posebno, kot smo videli, pri primeru Srbije, kjer so ravno vera in verske strukture pomagale graditi in širiti narodno zavest med srbskimi prebivalci, ki so bili raztreseni v treh državah oziroma kneževinah. »V resnici je bila vera na zadnjem mestu v boju za nove narodne identitete, v nekaterih primerih pa ni postala niti reprezentativna v narodni opredelitvi, dokler ni cerkve nacionalizirala država« (Todorova 2001, 271). Analiza razvoja narodne identitete v Srbiji nam je kazala ravno nasprotno, saj so Srbi takratno in tudi moderno identiteto gradili ravno na drugačni veroizpovedi kot Otomani in uporabljali strukturo cerkve, da so zgradili vseobsegajočo identiteto. Tudi na primeru Bolgarije smo videli, da je bila cerkvena neodvisnost od grške prevlade eden od pomembnih razlogov, okoli katerega so Bolgari gradili svojo narodno identiteto. V drugi polovici 20. stoletja in do neke mere tudi med drugo svetovno vojno so se ravno balkanski narodi vse bolj identificirali na podlagi vere. Tudi identiteta med vojno ter jugoslovanskimi vojnami je vse bolj temeljila na verski opredelitvi. Nacionalizem in opredelitev na veri sta bila značilnost predvsem v Evropi, je trdila Todorova, a pozabila, da so ravno opredelitve na podlagi evropske definicije nacionalne države vodile nacionalna gibanja v državah na Balkanu. Opredelitev samo na podlagi otomanske zapuščine je premalo natančna, da bi lahko definirali Drugega, ki se pojavi med samimi narodi na Balkanu, saj nam zmanjka dolgo obdobje po razpadu tega in vsakokratni ponovitvi enakih stereotipov, ki so prevladali v jeziku na Zahodu pred več kot sto leti. Balkanizem tako ni zapuščina Otomanskega imperija, ampak zapuščina spopada imperijev, ki ustvari situacijo, ki odločilno vpliva na nadaljnje odnose na Balkanu. Najdemo lahko elemente enega in drugega imperija, ki ustvarjajo ta diskurz. Zaradi prevlade zahodne Avstro-Ogrske pa se diskurz v luči Otomanov kot Drugega postavi k malim državam na Balkanu, ki na pogorišču teh imperijev ustvarjajo nove identitete in novo ravnovesje med narodi.

6 Diskurz Balkana v 20. stoletju

S pregledom štirih držav, ki so nastale na Balkanu in ravno zaradi Balkana tudi dobile svojo podobo ter prostor v balkanizmu, lahko iščemo zgodovinske vzporednice, ki nas usmerjajo k pojavnosti tega stereotipa ter umeščenosti v diskurz. Na videz različne države, ki so imele več kot 500 let različne oblastne strukture in tudi hegemonski diskurz, se v 19. in nato v 20. stoletju zelo približajo druga drugi v političnem in tudi družbenem smislu. V 20. stoletju se kljub padcu hegemonskih sil, ki so imele nadvlado na Balkanu, konflikti in pozneje medetnični spori nadaljujejo. Balkan izgubi strateško pomembnost in postane zanimiv šele takrat, ko se nesoglasja in konfliktnost med narodi spremenijo v oborožen spopad. Ko do teh spopadov in različnih mrženj prihaja, pa se spet obudi stare diskurze o divjem Balkanu in besednjak, ki je bil nazadnje relevanten v 19. stoletju.

6.1 Slovenija v posthabsburški dobi

Slovensko narodno vprašanje v 20. stoletju hitro napreduje in se razvija. 29. oktobra 1918 razglasijo nastanek države SHS, ki je zajemala jugoslovanske narode v zdaj že nekdanji monarhiji Avstro-Ogrski. Mesec dni pozneje se zaradi dejstva, da novonastala entiteta nikakor nima možnosti biti mednarodno priznana, združi s Kraljevino Srbijo, ki je prvo svetovno vojno končala na strani zmagovalcev. Slovensko narodno ozemlje pa doživi usoden udarec; Rapalska meja odreže Primorsko od slovenskega matičnega ozemlja in koroški plebiscit leta 1920 odredi, da dežele avstrijske Štajerske pripadajo takratni Avstriji. A se je kljub izgubam ozemlja in slabšim položajem v novi Kraljevini SHS »politični položaj slovenskega naroda izboljšal in pomembno spremenil« (Prunk 1986, 74–75). Slovenija v novi državi postane provinca z lastno oblastjo in slovenskim jezikom. Slovenija se je v obdobju prve Jugoslavije najbolj razvila na kulturnem področju. Leta 1919 nastane prva univerza, v šolah je bila uvedena slovenščina na vseh nivojih in začelo se je načrtno ukinjanje nemškega vpliva. Slovensko strankarsko področje pa je bilo razklano na meščanski in socialistični tabor. V prvi Jugoslaviji je bilo prav tako pomembno vprašanje združevanja slovenskih dežel, ki so bile pod oblastjo drugih držav (Prunk 1994, 52). V desetletjih, ki so sledila, in večino naslednjega stoletja pa je potekala bitka za način oblasti v novi državi in njeni naslednici. Srbska narodna težnja je bil hegemonski položaj na Balkanu, Slovenija in Hrvaška pa sta se nagibali k decentralizirani obliki (Prunk 1994, 49–50). Velike razlike v prvi Jugoslaviji so povzročale

vse več trenj med narodi, saj so bili Srbi gospodarsko manj razviti od Slovenije pa tudi Hrvaške, a so še vedno hoteli centralistično vladati celotnemu ozemlju in uveljaviti svoj vpliv kot najpomembnejši pri narekovanju razvoja države (Prunk 1994).

Kulturni razvoj do druge svetovne vojne na Slovenskem poteka brez večjih pretresov in se razvija v luči nove avtonomije. Politične razprtije med hrvaškimi in srbskimi poslanci ter političnimi voditelji povzročajo vse večjo politično krizo, ki se ne razreši niti s šestojanuarsko diktaturo. Ekonomska kriza v tridesetih letih povzroča še večje ekonomske razlike med narodi v Jugoslaviji. »Razvoj po letu 1918 je sicer na široko ustregel političnim in jezikovnim zahtevam, a ker je pustil nerešena gospodarska in socialna vprašanja, se je začelo znova razkrajati tudi politično narodno življenje, kar je bistveno pripomoglo k polomu stare Jugoslavije« (Grafenauer 1987, 203). Preobrat pri slovenskem narodnem vprašanju pa se zgodi med drugo svetovno vojno, ki povzroči največjo morijo na slovenskem ozemlju. Strankarska razklanost, ki je bila značilna za prvo Jugoslavijo, tako postavi temelje, ki so povzročili razklanost v slovenskem političnem prostoru, in hkrati sproži tudi oboroženi spopad za ohranitev Slovencev kot naroda.

Z napadom sil osi leta 1941 in hitrim vojaškim propadom jugoslovanske vojske slovensko ozemlje razpade na tri različna okupatorska območja. Nemški, italijanski in madžarski vojaki ter oblast začnejo s fašistoidnimi politikami, ki so imele cilj uničiti vse sledove kulture in narodne identitete Slovencev. Vsi okupatorji so mislili, da bodo lahko slovensko ozemlje prej ali slej priključili in asimilirali v svojo matično državo (Prunk 1994, 56). Večina prebivalstva tega načrta ni sprejela in se je organizirano uprla in vključila v narodnoosvobodilni boj (Repe 2015, 230–235). Ustaljeno slovensko politično vodstvo na okupacijo ni imelo pravega odgovora in komunisti, ki so bili v Jugoslaviji prepovedani, začnejo graditi podtalno gibanje z namenom osvoboditve slovenskega ozemlja. Druga svetovna vojna je bila na Slovenskem krvava in bratomorna, po nekaterih ocenah je umrlo 100.000 ljudi. Vprašanje obstoja naroda se je razrešilo šele z zmago partizanske vojske leta 1945. Program Osvobodilne fronte slovenskega naroda se je uresničil najprej z osvoboditvijo in priključitvijo Primorske, pozneje pa z gradnjo socialistične družbene ureditve (Malli 2011). Narodnoosvobodilno gibanje številni štejejo za najpomembnejše združevalno gibanje, ki je »združilo v svojih vrstah vse slovenske delavce, kmete in razumnštvo. ... Doživeli smo narodno skupnost kot pravo prirodno enoto, ki se ji nihče ne sme izmikati. Boj za svobodo proti tujcu nas je osvobodil tudi domače razklanosti. Skratka, po vsej pravici moramo reči, da smo Slovenci postali v teh štirih letih v resnici narod« (Grafenauer 1987, 200).

Po vojni leta 1945 izbruhne tudi nacionalizem z željo po združitvi vseh dežel, ki so bile pod tujo oblastjo – Koroška in Primorska. Partizani tako vstopijo od Trsta do Celovca z željo po Zedinjeni Sloveniji. A so se kmalu po ultimatu anglo-ameriških sil morali umakniti tako iz Koroške kot tudi iz Trsta in okolice (Prunk 1994, 62–63). Koroška se vrne pod avstrijsko oblast, Trst in okolica pa se oblikujeta v Svobodno tržaško ozemlje s cono A (Trst) in cono B (Koper, Piran, Umag). Cono A so nadzorovale zavezniške sile, cono B pa jugoslovanske. Leta 1954 Svobodno tržaško ozemlje neha obstajati in Jugoslaviji pripade cona B. Dokončna meja z Italijo pa je rešena šele z osimskimi sporazumi leta 1975 (Prunk 1994, 63).

Slovenci po krvavem boju leta 1945 spet pristopijo h gradnji nove Jugoslavije. Vprašanje sodelovanja z drugimi političnimi entitetami ali pa spogledovanje z Avstrijo postane utopična misel. Nova socialistična ureditev se je skozi narodnoosvobodilni boj prikazala kot edina možna poveljna ureditev in strah pred nemškim in italijanskim nacionalizmom, ki je pomembno vplival na politično ustvarjanje slovenskega narodnega vprašanja, je postal stvar preteklosti. V naslednjih desetletjih postaneta pomembna vprašanje zaščite slovenskih manjšin v Avstriji, Italiji in na Madžarskem ter naraščajoči nacionalizem.

Poveljna socialistična ureditev federativne Jugoslavije je Slovencem omogočala nadaljnji kulturni in etični razvoj. Slovenci so bili v času nastanka druge Jugoslavije ponovno zelo skeptični do centralistične oblasti in predvsem do slabo definirane nacionalne vprašanja. Kljub nasprotovanju določenih posameznikov in drugih narodov se v prvo poveljno ustavo prvič zapiše pravica do samoodločbe narodov, ki živijo v novi Jugoslaviji (Kardelj 1988, 73). Slovenske želje in politični cilji, ki so se strnili po razpadu Avstro-Ogrske leta 1918 tako postanejo tudi politična praksa. Hegemonsko zatiranje, ki je bilo značilno v monarhiji leta 1918, postane manj pereče, čeprav se takratna želja po centralizirani in prosrbski politiki izkazuje kot lakmusov papir nastajanja nacionalnih trenj v Jugoslaviji. Razlika je bila v tem, da se slovensko nacionalno vprašanje ne rešuje več iz podrejenega položaja, ampak iz enakopravnega položaja priznanega naroda v skupni državi. A to ni bilo zagotovilo, »da so bili likvidirani vsi vidiki nacionalnih vprašanj v novi Jugoslaviji oziroma da so bili odstranjeni vsi dejavniki, ki bi lahko ob kakršni koli spremembi delovali v smeri ponovnega odpiranja tega ali onega vidika nacionalnega vprašanja« (Kardelj 1980, 43). Slovensko vodstvo v novi Jugoslaviji se je dobro spominjalo nacionalističnih teženj v prvi Jugoslaviji, ki so povzročale strankarske in nacionalne nemire predvsem med hrvaškimi in srbskimi strujami. Nacionalno vprašanje tako v novi Jugoslaviji postaja vse bolj pereče in slovensko vodstvo se boji predvsem naraščajočega birokratskega centralističnega vodenja iz Beograda,

ki se povezuje s spomini na velikosrbski nacionalizem (Kardelj 1980, 48–49). Nacionalistične težnje izbruhnjejo v prvo večjo politično krizo v šestdesetih letih, kjer sta bila glavna nasprotnika centralist Ranković in federalist Kardelj. Politična kriza se nikakor ne rešuje in konec desetletja tako na Hrvaškem kot na Slovenskem prihajajo na položaj politične struje, ki se zavzemajo za večjo liberalno politiko in omejevanje moči centralne oblasti v Beogradu. V Sloveniji je bil protagonist te struje Stane Kaučič, ki se je sicer s Kardeljem strinjal v načelnem oblikovanju Jugoslavije, a je zahteval hitrejše spremembe, ki bi Sloveniji omogočale boljši ekonomski položaj in politično neodvisnost. Kot posledica »pomladnih gibanj« v Sloveniji in na Hrvaškem tako leta 1974 v Jugoslaviji sprejmejo novo ustavo, ki daje več pooblastil republikam in jim omogoča, da bi nadzorovale hegemonsko politiko Beograda (Meier 1996, 20). Ta nova ustava je odvzela precej moči srbskim politikom v Beogradu in vsaj začasno omejila nacionalistična gibanja v Jugoslaviji, čeprav jih ni popolnoma zatrla. Po Titovi smrti leta 1980 se začne bolj nestabilno obdobje v Jugoslaviji in ponovno vzplamti vprašanje oblasti ter prihodnosti narodov v državi. Čeprav je ustava iz leta 1974 sprejela veliko kompromisov, ti kompromisi v drugi polovici osemdesetih let izgubljajo moč predvsem zaradi odsotnosti ideologije, ki bi uspešno preprečevala nacionalistična gibanja in omejevala povečane apetite v Srbiji po hegemonski prevladi v Jugoslaviji.

France Bučar pomenljivo zapiše, da je Jugoslavija federativno urejena le na papirju, dejansko pa je unitaristična oblika vladavine komunistične partije tista, ki odloča o usodi narodov (Bučar 1986, 254). V zadnjem desetletju Jugoslavije tako nacionalistične težje v vseh republikah postajajo izrazitejše in nekatere tudi agresivnejše. Predvsem po krizi na Kosovu in demontaži določenih rešitev, ki so začasno reševale nacionalne konflikte, je bilo jasno, da Jugoslavija v obliki, kot je obstajala, ne bo možna. Pojav Miloševića, Tuđmana in drugih voditeljev republik, ki niso več skrivali nacionalističnih teženj, je proces razpada tudi pospešil.

Leta 1986 nastane memorandum srbske akademije znanosti, v katerem je predstavljen program Velike Srbije in ideja o vseh Srbih v eni državi, saj so menili, da je federalna oblika republike ločevala Srbe v različnih državah (Prunk 1994, 75). Nasprotno pa avtorji Nove revije leta 1987 predstavijo slovenski nacionalni program, v katerem zahtevajo politični pluralizem, tržno ekonomijo, demokracijo in neodvisnost, ki odigra ključno vlogo pri poznejši osamosvojitvi (Jež 1995, 36). Slovensko komunistično vodstvo piscev revije ni obsodilo in gibanje za politično neodvisnost tako nadaljuje svojo pot. Leta 1989 tako opozicijske struje predstavijo majniško deklaracijo, ki povzame točke v Novi reviji, kot politični program

(Meier 1996, 165). Proces JBTZ še bolj združi Slovence, protesti proti nasilju na Kosovu leta 1989 pa povzročijo prvi večji konflikt s srbsko politično strujo (Prunk 1994, 75). Slovensko politično vodstvo je bilo enotno v ideji, da zaustavijo srbsko politično hegemonijo, zato leta 1989 prepovedo miting resnice, ki povzroči še dodatno negativno kampanjo v Beogradu. Spremembe ustave SR Slovenije istega leta pripomorejo k politični pluralizaciji in ločitvi od zvezne ustave. Tukaj politično vodstvo še vedno išče rešitve za preoblikovanje Jugoslavije in tako kot v času razpada Avstro-Ogrske zelo pozno spozna, da življenje v skupni državi ne bo več mogoče. Z odhodom s 14. kongresa komunistične partije Jugoslavije januarja 1990, kjer so poskušali uveljaviti še zadnje spremembe, spoznajo, da je samostojna država naslednji korak v razvoju slovenskega nacionalnega vprašanja. Z uvajanjem pluralizma na koncu osemdesetih let se ponovno pojavijo politične stranke, ki pomembno vplivajo na razvoj in obuditev slovenske nacionalne identitete. Volitve leta 1990 in zmaga Demosa začrtajo pot k osamosvojitvi, prvi oboroženi konflikti, ki se dogajajo na Hrvaškem in v Bosni, pa dajo slutiti, da razpad Jugoslavije ne bo miren.

Novembra 1990 se s plebiscitom tako začne zadnji korak k samostojni in neodvisni Sloveniji. Beograd z večino to dejanje obsodi in obtožuje Slovenijo enostranske in protiustavne dejavnosti, čeprav se ta sklicuje na ustavo iz leta 1974 in pravico do samoodločbe (Jež 1994, 100). 88,2 odstotka vseh Slovencev neodvisnost tudi potrdi. Hrvaška je sledila podobni poti kot Slovenija in skupni načrti za osamosvojitvev leta 1991 so potekali vse do dneva razglasitve (Meier 1996, 249).

Leta 1991 tudi svetovna javnost začne zaznavati Jugoslavijo kot novo težavo na Balkanu. Naraščajoči nacionalni konflikti in enostranska dejanja republik so postajali vse pomembnejša novica informativnih oddaj, sploh ker sta bili leti 1990 in 1991 pomembni pri razkroju takratnih socialističnih držav na vzhodu Evrope. A v nasprotju s slednjimi Jugoslavija ne razpade mirno, kar ponovno obudi stare balkanistične diskurze o nemirnem in divjem Balkanu. Tudi mednarodna diplomacija je bila razdeljena. Države, kot sta Avstrija in Nemčija, osamosvojitvev podpirajo, ZDA po drugi strani pa so bile zadržane (Meier 1996, 247). 25. junija 1991 Slovenija tako razglasi neodvisnost in uresničijo se stoletne sanje o lastni slovenski državi. Naslednji dan pride do vojaškega posredovanja in v kratki, a krvavi desetdnevni vojni si Slovenija neodvisnost izbori. Po izstopu iz Jugoslavije se Slovenija obrne proti Zahodu in začne zavračati balkanskost države. Cilj naslednjega desetletja, ki se konča 2004, je priključitev k evropski družini s vstopom v Evropsko unijo in Nato.

Kot sem že omenil, bi lahko do leta 1918 trdili, da Slovenija vodi centralnoevropski diskurz o narodni identiteti, podoben češkemu in slovaškemu. A slovensko narodno vprašanje v sklopu Avstro-Ogrske zunaj kulturnega področja ne napreduje veliko. Nemčija ni imela interesa, da bi Slovencem podelila avtonomijo, Avstrija prav tako ne, ker se je med drugim bala izgube dostopa do morja. V očeh monarhije so bili Slovenci južnoslovanski narod in tako v isti kategoriji kot Hrvati in Srbi. Te iste južnoslovanske skupine, ki znotraj Avstro-Ogrske ne dosežejo enakovrednega priznanja, tudi razglasijo samostojno državo SHS, ki pa je kratkega roka, saj se že istega leta priključi Kraljevini Srbiji in nastane nova država, Kraljevina Jugoslavija.

Največji napredek v razvoju slovenske narodne identitete se tako začne že v prvi Jugoslaviji. Nacionalizem se obudi v času druge svetovne vojne, ko se združijo skoraj vse politične struje in se začnejo braniti pred sosednjimi državami, ki so želele uničiti prizadevanje za razvoj lastne identitete. Že takrat Slovenci sodelujejo z drugimi slovanskimi narodi na Balkanu ter pri osvobajanju okupiranega ozemlja in na podlagi te zmage ponovno pridobijo Primorsko, ki je bila izgubljena po razpadu Avstro-Ogrske. Politični revanšizem nad italijanskim prebivalstvom v Istri sicer ni bil posebnost tega območja Evrope, ampak je bil proces etične homogenizacije ozemlja, ki naj bi bilo slovensko, s tem pa bi onemogočili drugačno politično odločitev. V drugi Jugoslaviji kljub totalitarni obliki vladavine slovensko narodno vprašanje ne nazaduje in se oblikuje v vseevropskem duhu varovanja manjšin ter zahteva samoodločbo kot temeljno načelo sobivanja z drugimi narodi.

Največji napredek se torej zgodi, ko se Slovenci povežejo z južnoslovanskimi narodi in enaki nacionalni konflikti, ki so bili del Balkana polno stoletje, postanejo težava skupne države. Slovenci so bili v te procese aktivno vključeni in v osemdesetih ter na začetku devetdesetih let 20. stoletja tudi del vojaških spopadov. Todorova je imela težavo, ali Slovenija sploh spada v predlagani diskurz Balkana, ker trdi, da »med Balkance šteje Albance, Bolgare, Grke, Romune in večji del nekdanje Jugoslavije. Slovenci, pace Cvijić, niso vključeni, Hrvati pa so, saj so bili deli ozemelj, ki so poseljeni s Hrvati, dolgo pod otomansko oblastjo« (Todorova 2001, 63). Sama je predlagala definicijo, ki predvideva, da so samo države, ki so bile pod otomansko oblastjo, del Balkana. S tem postavi historični determinizem iz 19. stoletja za načelno definicijo, ki ne predvideva, kako se je diskurz vodil pozneje v 20. stoletju. Dokler je bila Slovenija del Avstro-Ogrske, bi se s to definicijo lahko deloma strinjal. Po letu 1918 pa zaradi povezanosti in razvoja nacionalne identitete na Balkanu z Balkanom njena definicija postane preveč okostenela. Sicer se sama pozneje popravi in na podlagi razvoja narodov ter

vklučenosti v Jugoslavijo pogojno prišteje Slovence pod balkanistični diskurz. Dodatno težavo bi ji povzročali, če bi šli še dlje v preteklost, v čas turških vpadov, ki so zajeli tudi slovensko ozemlje in pomembno vplivali na razvoj podeželja in obrambe na Kranjskem. A bistveno je to, da se celotno 20. stoletje balkanizem, diskurz s preloma stoletja, vodi za države na Balkanu. Zahodne države so se »bale« nacionalističnih gibanj v Jugoslaviji in nove morebitne etnične vojne. Slike, ki jih je Todorova zajela v Imaginariju Balkana o oboroženih in divjih ljudeh, so leta 1991 vidni tudi pri vojaškem konfliktu Slovenije in jugoslovanske vojske. To je bila vojna nacionalnih identitet in teritorialnih apetitov, in kot tudi sama Todorova priznava, je bistveni element diskurza Balkana. Skozi genealoški pregled pa lahko vidimo, da sam diskurz, ki se vodi v Sloveniji, hitro prevzame enake težave in jim sledi kot preostali diskurzi, ki so bili bližje Istanbulu.

6.2 Hrvaška in prvi spori na Balkanu

Krfska deklaracija, ki se zgodi leta 1917, nakaže na to, kakšna ureditev se bo uveljavila po razpadu Avstro-Ogrske. Politični emigranti, ki so sestavljali jugoslovanski odbor, in Nikola Pašić kot predsednik vlade Kraljevine Srbije podpisajo sporazum o načinu ureditve bodoče skupne države (Šišić 1962, 94). Nova država ne bo povečana Kraljevina Srbija, ampak država z novim imenom, Država Srbov, Hrvatov in Slovencev z dinastijo Karađorđevićev na čelu. Sprejeti so bili še marsikateri politični dogovori; o dvetretjinski večini in omejevanju srbske moči, a so ta zagotovila ostala le na papirju. Po kratkem življenju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov pa združevanje s Kraljevino Srbijo v novo državo poteka samovoljno, nepooblaščno in nezakonito, saj niso bili upoštevani dogovori, ki so jih sprejeli v Ženevi ali na Krfu (Mandić 1990, 252).²⁴ Nova država je tako nastala s pritlehnimi nacionalnimi konflikti, ki so ločevali srbske in hrvaške politike že pred prvo svetovno vojno, s politično zmago Srbije in centralistično oblastjo pa so v letih po vojni ti konflikti postajali vse bolj aktivni. Samovoljna in enostranska politika v Beogradu in želja po centralizmu na Hrvaškem nista odmevali, kot so si želeli, in če posameznim demonstracijam proti ekonomski politiki leta 1918 v Zagrebu ne moremo pripisati nacionalnega naboja, ti postajajo iz leta v leto bolj odkriti. Na hrvaško politično sceno se povzdigne Stjepan Radić s svojo kmečko stranko in že leta 1920 postanejo

²⁴ Pri branju Mandića se vidi predvsem hrvaško usmerjeni pogled na lokalno zgodovino in lahko izstopa od zgodovinskega pogleda v drugih državah. Že v času branja za to nalogo so se pojavljale težave pri iskanju objektivne resnice, zato ravno takšen jezik in pogled postaneta močen element naloge in omogočata, da se te razlike tudi opazijo.

četrti najmočnejša stranka v Jugoslaviji (Goldstein 2008, 191). Radićeva stranka postane ostra opozicija do režima v Beogradu, ki ni enakovredno jemal vseh narodov v Jugoslaviji. Iz liberalne stranke se postopoma prelevijo v nacionalno stranko in se tudi odkrito začnejo upirati političnim strankam v Srbiji. Radić skupaj s slovensko SLS išče zavezništva proti vse večji centralizaciji države in gradi politični konsenz na Hrvaškem proti politiki Beograda. Leta 1924 postane politična kriza v Jugoslaviji že kronična in proti Radiću je leta 1925 sprožen tudi kazenski postopek na podlagi zakona o zaščiti države (Goldstein 2008, 196). To sproži še večje proteste na Hrvaškem in precejšnjo polarizacijo v Jugoslaviji. Politična delitev na podlagi narodne identitete postane politični diskurz. Vrhunec politične krize nastane 20. avgusta 1928 s smrtjo številnih hrvaških poslancev v beograjski skupščini. Stjepan Radić je bil smrtno ranjen, ko je pripadnik radikalne stranke streljal nanj in na njegove kolege (Pribičević 1952, 74–75). Številni hrvaški politiki pobegnejo v tujino, med njimi tudi Ante Pavelić s svojim krogom revolucionarjev, ki Jugoslavije niso več videli kot možne države za prihodnost Hrvatov. Z diktaturo, ki jo uvede kralj Aleksander, je bilo mišljeno, da se zaustavi nacionalistična trenja, umiri zadeve in stabilizira državo, a je povzročila samo še več gorja in politične radikalizacije, saj razpustitev parlamenta, prepoved strank in osebna diktatura ne prinesejo stabilizacijskega učinka (Mandić 1990, 260–261). Ante Pavelić tako začne v tujini aktivno razvijati ustaško gibanje, nacionalistično gibanje, narejeno po načrtu fašističnih in nacističnih gibanj iz Evrope. Politična radikalizacija je že v desetih letih po nastanku nove države dosegla takšno stanje, da je nacionalna identiteta zasenčila vsakršno možnost za politično bivanje, in Pavelićevi ustaši so pridobivali množice z jasno in radikalno rešitvijo za hrvaški narod. Politične rešitve vse do druge svetovne vojne ni bilo in tudi banovine kot poskus kompromisa niso zadovoljile ne Hrvatov ne Srbov (Mandić 1990, 204). Mladina, radikalci in nekatere manjše stranke zahtevajo popolno neodvisnost od Beograda in se vse bolj spogledujejo s ustaškim gibanjem Anteja Pavelića, ki uspešno ustvarja svoj politični program v Italiji.

Vojno leto 1941 in hiter poraz jugoslovanske vojske sta imela za posledico politično neenotnost in Neodvisna država Hrvaška (NDH), ki nastane istega leta, zajame vsa območja, kjer so bivali Hrvati. »Če sodimo po tem, kako so nemško vojsko pričakali v Zagrebu in nekaterih drugih mestih, pa tudi po drugih različnih manifestacijah v teh dneh, je večina hrvaškega prebivalstva z zadovoljstvom sprejela vojaški poraz Jugoslavije in vzpostavitev NDH kot samostojne Hrvaške« (Goldstein 2008, 208). Ante Pavelić tako zaključi temno obdobje strankarskega politikantstva v Jugoslaviji in začne največjo morijo na območju

Jugoslavije, ko radikalizacija in mednacionalna trenja postanejo sistematiziran državni teror. Sanje o zedinjeni Hrvaški niso bile dolgotrajne, saj so sporazumi z Italijo, Nemčijo in Madžarsko odvzeli veliko hrvaškega ozemlja, genocid, ki se je izvajal vsa štiri leta in je bil prvotno usmerjen proti Srbom, pa je pustil črni madež na zgodovini Hrvaške in prihodnosti sodelovanja med Jugoslovani v naslednjih desetletjih.

Druga svetovna vojna v Jugoslaviji je bila krvava, medetična in v NDH izrazito usmerjena proti Srbom. Partizansko gibanje ni imelo takšne narodne enotnosti kot na Slovenskem in tako s porazom nacistov in fašistov leta 1945 tudi na Hrvaškem prevzamejo oblast komunisti, ki se zavežejo za ponovno sodelovanje v skupni državi, socialistično in federativno urejeni Jugoslaviji. Povojni poboji in obračun z ustaši povzročijo politično situacijo, ki ponovno postane aktualna v času razpada Jugoslavije leta 1991. Popolnega izbrisa na spomin na prvo hrvaško neodvisno državo ni bilo, saj politična opozicija, tudi proustaško usmerjena, začne spet delovati v tujini. Nova Jugoslavija je bila sicer bolj urejena glede ideje jugoslovanskih gibanj iz leta 1918, a je hkrati ponovno uvedla centralizem v Beogradu, ki je povzročil usodne nacionalistične spore pred letom 1941 (Goldstein 2008, 236).

Slovensko vodstvo se je v novi Jugoslaviji zavzemalo za vse bolj decentralizirano oblast in hrvaško politično vodstvo je tem načelom in pobudam vedno sledilo, saj strah pred centralistično oblastjo iz Beograda ni nikoli izginil. Politična situacija je bila na Hrvaškem do osemdesetih let precej podobna kot v Sloveniji, saj so se podobno zavzemali za vse večjo gospodarsko in politično neodvisnost. Hrvaška politika začne opažati, da obstajajo pomembne razlike med njimi in srbskimi politiki glede večje demokratizacije Jugoslavije; Srbi so bolj za demokratizacijo političnega življenja, Hrvati pa za več pristojnosti republikam. To je marsikdo razumel kot zahtevo za odcepitev od Jugoslavije, tako nasprotniki hrvaške pomladi kot tudi podporniki, ki pa tega javno niso nikoli izrekli (Radelić 2006, 380). Liberalizem in hrvaška pomlad v sedemdesetih letih sta bila, tako kot v Ljubljani, na koncu uspešno zatrta, a politično gibanje, ki sta ga povzročila, ni nikoli zamrlo. V osemdesetih letih se začnejo pojavljati tudi prva trenja o položaju Srbov na Hrvaškem in njihovem gospodarskem položaju, saj so številni menili, da so neenakopravno obravnavani (Radelić 2006, 382). Ustava iz leta 1974 je ponudila le začasni kompromis, saj so republike dobile več pooblastil, s katerimi bi lahko preprečevale napredovanje centralizma. S Titovo smrtjo leta 1980 se stara nacionalna vprašanja ponovno začnejo obujati, saj je Jugoslavija ostala brez voditelja, ki mu je kot osebnosti uspelo združevati vse narode in s političnim manevriranjem nadzorovati posamezne nacionalistične težnje. Srbsko nacionalno vprašanje se začne obujati s krizo na Kosovu leta

1981 in se materializira z mitom genocidnosti na Kosovu ter pozneje tudi na Hrvaškem (Goldstein 2008, 268).

Kninsko območje, večinsko poseljeno s Srbi, postane lakmusov papir hrvaško-srbskih odnosov in tudi razlog, da sta se dve republiki, Srbija in Hrvaška, na koncu spet zapletli v oboroženi konflikt (Ozren 2007, 263–264). Poskus ponovne centralizacije skupne države, odvzem avtonomije Kosova in Vojvodine, velikosrbska propaganda tako kot v Sloveniji začne sprožati želje po koreniti spremembi Jugoslavije. Mitingi resnice na Hrvaškem so v nasprotju s Slovenijo uspešni in leta 1989 se začne tudi oboroževanje Srbov na Hrvaškem (Ozren 2007, 270–272). Leta 1990 na strankarskih volitvah zmaga HDZ s Franjem Tuđmanom kot voditeljem, ki nato postane osrednja figura osamosvajanja Hrvaške. Hrvaško-srbska vojna v prvi fazi traja leto dni, do leta 1992, nato pa se vojne operacije večinoma premaknejo v Bosno in proti Srbom na Hrvaškem, ki so razglasili lastno državo. Zaradi ponovnega obujanja ideje o združenih Hrvaški in kot odziv na velikosrbsko politiko hrvaško politično vodstvo kljub nasprotovanju Zahoda napade Bosno in želi območja, ki so jih imeli v času NDH (Radaković 2003, 300). Tako kot Srbija tudi Hrvaška v Bosni pa tudi na lastnem ozemlju izvaja načrtno etnično čiščenje območij, ki jih je (ponovno) osvojila. Vojna v srcu Evrope traja štiri leta, od leta 1991 do 1995, in ponovno obudi mit o nemirnem Balkanu.

Hrvaško narodno vprašanje je vprašanje dveh svetov. Tako kot je Todorova v Imaginariju Balkana Hrvate sprejemala kot del balkanskega diskurza, bi lahko trdili, da je to posledica zadnjega stoletja. Hrvaška oziroma določena hrvaška ozemlja so sicer res bila pod okupacijo Otomanskega imperija, kar Todorova trdi, da je pogoj za ta diskurz, a ne smemo pozabiti, da se hrvaška identiteta, pravni in politični sistem razvijajo ločeno od otomanskega. Seveda je prisotnost Otomanskega imperija, kakor smo videli, pomembno vplivala na razvoj hrvaške države in narodne identitete, a konfliktnost, značilna za majhne države Balkana, ki spadajo pod diskurz balkanizma, se začne šele v 20. stoletju. Imaginarij, ki ustvari podobo etičnih sporov, nenehnega bojevanja in slabe pripravljenosti na kompromise, ni posledica ontološke posebnosti Južnih Slovanov, ampak predvsem zapuščina imperijev, ki so območje razkosali in pravzaprav nikoli ni prišlo do konsolidacije teh odnosov.

6.3 Srbija in težnje po nadvladi Balkana

Kot smo že videli, so srbski politiki želeli, da se vsi Južni Slovani združijo pod srbsko krono in oblast, zato so bili pripravljeni sprejeti marsikateri kompromis na račun slovenskega in hrvaškega ozemlja, če bi dosegli združitev vseh Srbov (Mandić 1990, 245). Uničenje v Srbiji je bilo po zmagi leta 1918 obsežnejše, kot so mislili, in z vidika Beograda je »združenje jugoslovanskih narodov narekovala nuja, predvsem strah pred revizionističnimi sosedi in interes zmagovite antante, ki se je morala do leta 1921 boriti s plamenom svetovne revolucije« (Antić 2012, 181). Prva Jugoslavija je bila zgrajena na prevari, saj dogovori, ki so veljali iz let 1917 in 1918, niso obveljali. Jugoslavija je urejena centralistično in ogromne razlike ter številni nemiri usodno vplivajo na politično življenje. Z vidika srbskih politikov je bila ustvarjena stoletna želja združitve vseh Srbov, zato niso bili preveč navdušeni, da bi državo decentralizirali ali pa odstopili politične pravice drugim narodom. Prva država, ki jo ustanovijo Slovenci, Hrvati in Srbi, ki je živela mesec dni, je bila, kar se tiče Beograda, le prehodna stvar. Med prvimi stvarmi, ki jih spremenijo, je ime: postane Kraljevina SRBOV, Hrvatov in Slovencev, saj so vodilni srbski politiki Pašić, Pribičević in tudi kralj Aleksander videli Jugoslavijo kot način širjenja srbske ideje (Mandić 1990, 252). Kralj Aleksander in dinastija Karađorđevićev sta delovala v prid širjenju srbske ideje, odkar so prišli na oblast v Srbiji, in kralj je to tudi javno večkrat izpostavil (Pribičević 1952, 90). Vidovdanska ustava iz leta 1921 je eden od primerov, ko so Srbi izkoristili zgodovinski spomin na svoje dosežke, saj so mit o bitki na Kosovu, ki je bila leta 1389 na Vidovdan, večkrat izpostavljali v srbski ideologiji. Ideološka nadoblast je bila v Jugoslaviji skoraj popolnoma v srbskih rokah, od vojske do diplomacije. Višja uprava in politične funkcije v državi so bile skoraj popolnoma v rokah Srbov in eden od pomembnih razlogov za politično fragmentacijo države v dvajsetih in tridesetih letih.

Ekonomska politika, ki jo vodi Beograd od samega začetka nastanka Jugoslavije, je bila diskriminatorna do bogatejših delov države. Čeprav sta bila srbski dinar in avstrijska krona leta 1918 enakovredna, Beograd leta 1919 enostransko odvzame 20 odstotkov vrednosti krone (Bićanić 1938, 32). Pri davkih je bila razlika še večja, saj so v Sloveniji in na Hrvaškem plačevali neprimerno večje davke predvsem zaradi natančno izvedene avstrijske birokracije, ki je omogočala natančne podatke. Zaradi anomalij so ponekod plačevali tudi 70-odstotne

davke, medtem ko so bili za enako stvar v Srbiji bili davki le 15-odstotni (Bićanić 1938, 40).²⁵ Skoraj celotne povojne reparacije in denar iz proračuna Avstro-Ogrske se porabi za investicije v Srbiji z izkazanim razlogom, da je vojna potekala v Srbiji in je infrastruktura uničena. Politični vidiki, nadvlada srbskih političnih strank in politična nesoglasja, kot smo videli na primeru Hrvaške, ter diskriminatorna ekonomska politika povzročajo vse večja nesoglasja znotraj Jugoslavije, na kar Srbija ne odgovarja dovolj hitro, še več, večino teh pritožb zavrne in nadaljuje centralistično politiko. Ideja o jugoslavizmu je tako izgubljala pomen do leta 1941, saj so se nacionalna vprašanja vse bolj odpirala. Umor Radića in politično upiranje Hrvatov se slabo rešujeta, pojavljati se začnejo tudi srbska nacionalna vprašanja, saj se s pojavom banovin odpre debata o zaščiti Srbov v Bosni in na Hrvaškem.

Leta 1938 se za Jugoslavijo ponovno spremeni zunanjepolitična situacija, saj Nemci izvedejo anšlus Avstrije. Romunija, Madžarska in Bolgarija pristopijo k trojnemu paktu z Nemčijo, Italija pa leta 1940 napade Grčijo. To je srbsko vodstvo postavilo pred dileme, kako obdržati Jugoslavijo zunaj vojne, ki se je začela v Evropi (Čirković 2009, 232). Po prevratu v Beogradu leta 1941 Nemčija napade Jugoslavijo, in ta se ponovno razkosa med velesile in njihove zaveznike. Okupacijo Nemčije, Bolgarije in Romunije v Srbiji težko sprejmejo. Okupatorji so »Srbijo in Srbe dojemali kot rasno zaostal narod, obsojen na postopno izginotje, podobno kot Ruse« (Antić 2012, 204). V Srbiji se razvije četniško gibanje pod vodstvom Draže Mihailovića z namenom oboroženega odpora proti okupatorjem. Rasna politika in načrtno iztrebljanje Srbov s strani NDH povzročita splošno vstajo in prvi večji oboroženi konflikti med Hrvati in Srbi se tako začnejo že leta 1941. Ti spopadi in načrtno pobijanje Srbov, na primer v Jasenovcu, pomembno vplivajo na razvoj srbskega narodnega vprašanja naslednjega pol stoletja.

6.3.1 Nova Jugoslavija, stare težave

Jugoslavija tako že med drugo svetovno vojno doživi mednacionalno državljansko vojno, ki jo šele leta 1945 umirijo komunisti s totalitarnim režimom (Čirković 2009, 237). V povojni ureditvi se ponovno uvede centralistični sistem, a tokrat s to razliko, da so imele posamezne nacionalne republike veliko več pristojnosti in možnosti za preprečevanje srbske nadvlade.

²⁵ Precej suhoparna statistika, a za razumevanje določenih političnih procesov je bistvena, saj nakazuje na diskriminatoren položaj že v času nastanka prve Jugoslavije, ki v nekaj desetletjih pripelje do večjih političnih nesoglasij.

Kot smo videli, so tako slovenski kot hrvaški voditelji vse do Titove smrti zahtevali večjo decentralizacijo in omejevanje srbske nadvlade, ki bi lahko spet povzročila oddaljevanje posameznih narodov od skupne države. Po Titovi smrti se situacija ponovno spremeni, saj iz Beograda potekajo vse večji pritiski glede centralizacije in priznanja Srbije kot največje države v Jugoslaviji.

Slabe ekonomsko-politične odločitve v osemdesetih letih, motena oskrba in visoko število nezaposlenih so bili jasno znamenje, da v državi ni vse, kot bi moralo biti (Gabrič 2008, 18). Socialistična propaganda, ki je poskušala omiliti in prikriti mednacionalna trenja, je postajala vse bolj učinkovita in tako se v Srbiji konec 70. let ponovno obudi nacionalizem. Na Kosovu se začne prva kriza leta 1981, ko so Albanci zahtevali neodvisnost od Srbije in spremembo statusa avtonomne pokrajine v status republike (Silber in Little 1996, 33). Srbi so bili nezadovoljni že nad statusom Kosova kot avtonomno pokrajino, saj so zaradi bitke na Kosovem polju in številnih srbskih samostanov Kosovo obravnavali kot zibelko Srbije, Kosovo kot republika pa ni prišlo v poštev.²⁶ Srbski politiki postopoma v Srbiji izkazujejo željo po povečanju srbskega vpliva v Jugoslaviji, kar sproži usodne posledice v drugih republikah. Tako je že leta 1985 jasno, da »državo združujeta le še vojska in vladajoča partija« (Antić 2012, 241). Leta 1986 srbska akademija znanosti in umetnosti izda slavni memorandum, ki opredeli srbske politične cilje in skupna država je takrat že začela krhati politične odnose med republikami. Srbski komunisti so leta 1987 razklani glede vprašanja Kosova, to pa pripelje na oblast Slobodana Miloševića, ki velja za grobarja ustave iz leta 1974 in pozneje tudi Jugoslavije ter aktivno podpira srbske mitinge resnice, ki naj bi združevali Srbe pod eno idejo – o skupni srbski državi. Leta 1988 in 1989 Milošević doseže ukinitve avtonomije Vojvodine in Kosova, kar ju spravi pod Republiko Srbijo, in aktivno posreduje pri volitvah v Črni gori, da pridejo na oblast prosrbski politiki (Jurčević 1996, 215). Vojislav Šešelj, vodja radikalov v Srbiji, s tiho podporo Miloševića predstavi politični program združitve vseh Srbov in meje Velike Srbije na točkah Virovitica–Karlovac–Karlobag. Milošević začne leta 1989 in 1990 prek Jugoslovanske ljudske armade, ki jo pospešeno preureja s srbskimi oficirji, oboroževati Srbe na Hrvaškem in v Bosni (Žunec 1998, 9–10). Leta 1991 je Srbija v veliko boljšem položaju, da si z razpadom Jugoslavije pridobi čim več ozemlja. Slovenski odhod iz Jugoslavije jih ni motil, saj so zdaj zagovarjali le še idejo Velike Srbije, ki ni zajemala Slovenije. Na Hrvaškem in pozneje še v Bosni povzročijo morijo, ki v

²⁶ Današnje politično stališče Republike Srbije je popolnoma enako in ima med drugim pomembno vlogo na političnih tekmah in volitvah.

evropskem diskurzu ponovno obudi balkanizem. Vojna v Jugoslaviji je bila medetična in njen najslavnejši doprinos je mednarodno priznani izraz etično čiščenje, ki je posledica politik tako Srbije kot Hrvaške, da v bodoči državni ureditvi niso bili pripravljene sprejeti etičnih konfliktov, ki so razbijali državno enotnost zadnjih sto let. Srbska agresivna politika se v Bosni in na Hrvaškem konča leta 1995, na Kosovu pa šele leta 1999, ko de facto izgubijo Kosovo, ki se preide pod mednarodni nadzor. Enostranska razglasitev neodvisnosti Kosova leta 2008 še danes povzroča politična trenja, saj se Srbija Kosovu ni pripravljena odreči.

Devetdeseta leta 20. stoletja so bila prelomna za podobo moderne Evrope. Medtem ko se drugje po Evropi države osamosvajajo brez večjih težav, se Balkan ponovno sprevrže v morijo, ki obudi stare diskurze o nemirnem in divjem Balkanu. Balkanizem, kot ga je poznala Todorova, se v 20. stoletju obudi na načelih mednacionalnih sporov in nenehnih vojn, saj je spomin na Otomanski imperij razpadel hitreje kot sama država. Tudi v Bosni, razen z večjim številom muslimanov, po letu 1918 ne ostane skoraj nič od starega sistema, ki je vladal na Balkanu. Na primeru treh protagonistov vidimo, da ti spori niso ontološko balkanski, ampak posledica vmešavanja hegemonskih sil, ki države na Balkanu in njihove meje rišejo enostransko. Ni bilo tako pomembno, katera velesila je nadzorovala določeno državo, saj je bil končni produkt v Jugoslaviji enak.

Ko primerjamo južnoslovanske narode pod oblastjo Habsburške monarhije, vidimo, da imajo zelo podobno zgodovino razvoja narodnega vprašanja, saj se zaradi nezmožnosti in nasprotovanja udejanjanja narodnih pravic in neodvisnosti združijo z drugimi slovanskimi narodi na Balkanu. S tem dejanjem postanejo del diskurza, ki ga opisuje Todorova, saj se podobni konflikti, kot so bili v času prvih vojn na Balkanu, ustvarijo zaradi podobnih razlogov tudi pozneje. Na naslednjih primerih držav, ki so ustvarile lastno identiteto v diskurzu, ki so ga vodili Otomani, pa bomo videli, kakšne so bile razlike pri razvoju narodnega vprašanja in držav.

6.4 Zaton Bolgarije

V prvi balkanski vojni nove države na presenečenje hegemonskih sil v nekaj tednih uničijo otomanski vpliv in moč na Balkanu. Bolgarija dobi veliko manj ozemlja, kot je želela, v drugi

balkanski vojni pa je popolnoma poražena, kar jo pahne v objem centralnih sil, saj so se zaradi Rusov počutili prevarane in izdane, ker ti niso posredovali v njihovem imenu in preprečili kosaње bolgarskega ozemlja. Bolgari sklenejo zaveznitvo s centralnimi silami, čeprav so bili Otomani del istega zaveznitva, ker so s tem upali na dvojno igro. Po eni strani bi lahko dobili območja, ki so jim jih vzeli Grki in Srbi, po drugi pa bi preprečili, da bi Otomani na Balkanu postali preveč vplivni (Richard 1996, 105–108). Bolgari so bili kot zavezniki centralnih sil poraženi in povojno ureditev Balkana še danes vidijo kot nacionalno katastrofo, saj je bila to največja izguba ozemlja v njihovi moderni zgodovini. Obdobje med svetovnim vojnama je za Bolgarijo obdobje nestabilnosti in številnih vojaških prevratov, ki so bili posledica ekonomske in politične nestabilnosti. Bolgarija se je tudi vse bolj navezovala na Nemčijo in postajala od nje ekonomsko odvisna (Lampe 1986, 90). Od leta 1934 vse bolj gravitira k nemškim političnim idejam in ravno ekonomska odvisnost in nezadovoljstvo s povojno ureditvijo povzročita, da začne ideja o bolgarskem narodnem vprašanju vse bolj prevzemati nacionalistične poglede. Bolgarija leta 1941 pristopi k trojnemu paktu in se začne pripravljati na vojno, v kateri je želela pridobiti teritorij, ki je bil po prvi svetovni vojni izgubljen. Nacistična Nemčija v času vojne narekuje bolgarsko zunanjo politiko, a ji je ne uspe prepričati, da se aktivno vključi v vojno v Rusiji. Bolgarija postane aktivna v vojni na Balkanu in njena vojska se bojuje z različnimi uporniški gibanji. Leta 1944 ruska vojska osvoji Bolgarijo in s tem tudi konča aktivno politiko ideje o širjenju Bolgarije vse do danes. Bolgarije se vojna dotakne manj, kot so se je njene posledice, saj se izogne tistim posledicam, ki so bile značilne za druge države na Balkanu (Mazower 2008, 129). Posledici vojne sta bila zlom bolgarskih političnih elit in sprejem socialističnega modela ekonomije. Relativno homogena družba, delujoča ekonomija in popolna hegemonija sovjetske sfere ji prizanesejo z notranjepolitičnimi konflikti, a vzpon bolgarske identitete od petdesetih do osemdesetih let povzroči politično gonjo proti muslimanskim prebivalcem. V zgodnjih sedemdesetih letih Bolgari začnejo nasilno asimilacijo turške manjšine z namenom homogenizacije družbe. Bolgarski nacionalistični pristop povzroči eksodus skoraj pol milijona Turkov, ki se ne konča vse do razpada socialistične države (Poulton 1991, 163–165).

Bolgarska narodna identiteta je zgodba o razvoju naroda v moderni dobi. Zaradi otomanskega sistema vladanja, ki je dovoljeval svobodo veroizpovedi in kulturnih običajev, a ni dovolil politične dejavnosti, se bolgarska identiteta začne razvijati razmeroma pozno. Medtem ko je bil razvoj narodnih identitet drugih narodov na Balkanu relativno kompleksen proces, kjer se razvijajo kulturne in jezikovne prvine, se Bolgarija temu izogne predvsem zaradi

geostrateškega položaja in Bolgari od pojava nacionalnih gibanj do pridobitve prve države delujejo le nekaj desetletij. Otomani so območje Bolgarije obravnavali kot svoje, in ne kot sfero vpliva in nadzora, kot je bilo to v Grčiji in Srbiji. Bolgari dobijo lastno državo predvsem s pomočjo Rusije, ki želi prek nove države uveljaviti svoj vpliv na Balkanu, a trči ob interese Avstro-Ogrske, zato pride do neljubega risanja mej, ki povzročijo vse konflikte na prelomu dvajsetega stoletja. Bolgarska narodna identiteta je skozi 20. stoletje ostala enotna, saj je bilo število razseljenih Bolgarov razmeroma nizko in omejeno na območje, ki je bilo pod oblastjo bolgarske države. Razen revanšizma nad turško manjšino v Bolgariji v drugi polovici dvajsetega stoletja se Bolgarija izogne diskurzom etičnosti in vprašanju državnih mej, ki na Balkanu obudijo stare ideje diskurza balkanizma, v katerega je bila Bolgarija vpletena na prelomu stoletja.

6.5 Bolgarija in Slovenija, dve različni državi s podobnimi idejami

Slovenija in Bolgarija sta zelo različni državi, ki predvsem v balkanizmih z začetka 20. stoletja uveljavljata različni poziciji, a se njun razvoj in navezanost na Balkan nakazujeta že leta prej. Obe državi imata skupno to, da sta bili od vseh držav na Balkanu najdlje pod neposredno oblastjo drugega hegemonu, ki ni imel želje, da bi jim podelil večjo avtonomijo ali pravice, dokler ni bilo to prepozno.²⁷ V Sloveniji je to postajalo jasno vse od časa pomladi narodov leta 1848 do prve svetovne vojne, ko so politiki in družbena gibanja uvideli, da avtonomnost in reševanje narodnega vprašanja znotraj Avstro-Ogrske ne bosta mogoča. Avstro-Ogrska se je upirala novonastalim nacionalističnim težnjam v monarhiji predvsem zato, ker so s tem videli možnost manjšega vpliva in izgube nadzora. Podobno mišljenje so imeli različni sultani, kar se tiče Bolgarije, saj so Bolgarijo videli kot odskočno desko za svoj vpliv na Balkanu, in ne kot vazalne države Srbijo, Bosno ter druge kneževine, s katerimi so ravnali veliko bolj pragmatično. S tem sta tako Slovenija kot Bolgarija imeli enake težave glede uveljavljanja svojih narodnih gibanj.

V objemu obeh hegemonov so bili kulturni razvoj, veroizpoved in vsakdanje življenje mogoči in so se razvijali, le pri političnih pravicah in upravnih zadevah se hegemoni niso želeli pogajati. Otomanski način vladanja se od avstro-ogrškega glede uprave države ni preveč

²⁷ Za nadaljnje branje o odnosu in povezovanju Slovencev in Bolgarov glej Peter Vodopivec v Bolgari in Bolgarija v slovenskih očeh (1850–1914).

razlikoval, saj so oboji zagotavljali približno enake pravice »podložnikom«. Oboji so na svojih območjih gradili močne upravne in politične elite, ki so vodile vse državne institucije in politične usmeritve, do katerih avtohtoni prebivalci niso imeli dostopa, če niso prevzeli jezika, kulture in šolanja od hegemonov. Proces gradnje narodne identitete Slovencev in Bolgarov je potekal znotraj tujih večnarodnostnih imperijev. Popolna prevlada centralistične oblasti je pustila močan vpliv na narodni razvoj, še posebej uporaba tujega jezika, ki se ga je uporabljalo v vseh praktičnih in ekonomskih sferah. Na Slovenskem prebivalstvo govori slovensko, osnovni jezik cerkve je bila latinščina, jezik uprave pa nemški, ponekod tudi italijanski. Nemščino so uporabljali tudi meščani in elita. V Bolgariji je prav tako prebivalstvo govorilo bolgarsko, v cerkvi so govorili grško, upravni jezik pa je bila otomansščina (Konstantinova 2016, 145). Te ovire pri razvoju narodne identitete so bile veliko bolj podobne med Bolgari in Slovenci kot med Slovenci in Srbi ali Hrvati, ki so imeli delno avtonomijo, kar predvsem v drugi polovici 19. stoletja vpliva na misel slovenskih intelektualcev glede položaja in prihodnosti Slovencev.

Zaradi zaostrenih nacionalnih odnosov v Habsburški monarhiji in vse bolj agresivnega nemškega nacionalizma se slovenske politične stranke začnejo živahneje ozirati k Južnim Slovanom. O krizi v Makedoniji in protiotomanski politiki Bolgarije se slovensko časopisje razpisuje okoli leta 1900.²⁸ Časopis Slovenec se s tem vprašanjem ukvarja leta 1901 in predvsem negativno ocenjuje vmešavanje večjih sil, ki so razočarale že Bolgarijo in ustvarile razmere, kjer so Otomani ponovno dobili proste roke, da zatrejo nemire (Vodopivec 2016, 29–30). Slovenci Bolgare vidijo v podobnem položaju, kot so videli sebe; kot žrtve iger hegemonov, ki povzročajo številne težave pri razvoju narodnega vprašanja in ga tudi ovirajo. Panslavizem, ki je postajal vse močnejša politična ideja, je Bolgare veliko omenjal tudi kot bratski narod na Balkanu, ki si želi skupne rešitve iz političnega jarma.

Dogovor med Srbi in Bolgari za carinsko unijo, ki je leta 1905 izigrala politične pritiske Avstro-Ogrske na Slovenskem odzvanja predvsem v pozitivnem duhu, saj v časopisu Slovenski narod leta 1906 zapišejo, da je ta carinska zveza prvi korak k političnemu edinstvu obeh držav in da sta s tem sporazumom državi naredili nekaj resnično pomembnega, kar naj bi med drugim nakazoval negativni odziv Dunaja (Slovenski narod 1906). Določeno časopisje, predvsem liberalno, v tem času odkrito navija za Bolgarijo in Srbijo, hkrati pa

²⁸ Na prelomu stoletja, kot pove Vodopivec, je slovensko časopisje zelo polarizirano in za nadaljnje branje, predvsem pri analizi diskurza o Balkanu na Slovenskem, priporočam pregled časopisov okoli leta 1900; vse dostopno na spletu ali v NUK-u.

očitajo, da knez Ferdinand, ki je nemškega rodu, ostaja hladen za kakršno koli povezovanje. Slovenci takrat v duhu jugoslavizma iščejo kulturne in politične zaveznike na celotnem Balkanu in zaradi dobrih odnosov do leta 1908 tudi Bolgarijo vidijo kot del skupne rešitve pri odrešitvi izpod jarma hegemonskih sil. Bolgarskega kneza vidijo kot težavnega, ker ima odkrite nemške interese, glede zamenjave oblasti v Srbiji pa se vidijo prva opredeljena mnenja proti Bolgarom (Vodopivec 2016, 34–35). Avstro-ogrška aneksija Bosne ponovno postavi Bolgare v ospredje, saj so bili po mnenju Slovenskega naroda iz leta 1909 Bolgari v najtežji situaciji, ker so bili podvrženi ekonomskim reparacijam Otomanov in stalnim grožnjam Avstrijcev (Slovenski narod 1909). Prva balkanska vojna na Slovenskem odmeva predvsem kot nekakšna »osvobodilna« vojna, v kateri se države Balkana osvobajajo nadvlade in ustvarjajo svoje narodne zahteve. Drugo balkansko vojno in poraz Bolgarije pa na Slovenskem vidijo predvsem kot zgrešeno politiko nemškega kneza, ki naj bi bil zanjo tudi odgovoren, in del mednarodnih spletk, zakuhanih na carskih dvorih (Vodopivec 2016, 37–38).

Slovenci in slovenski intelektualci so predvsem zaradi politike in nezaupanja Dunaja začeli, kot smo že videli, v 19. stoletju iskati zavezništva na Balkanu. Do prve svetovne vojne in združitve s Srbi in Hrvati so v bodoči skupni ureditvi videli tudi Bolgarijo (Melik 1983, 363). Bolgare se je vedno gledalo skozi prizmo skupnega boja za obstanek in narodno neodvisnost, kar so bili tudi slovenski cilji in težnje. Dve na videz nepovezani državi sta na prehodu 20. stoletja pomembno vplivali druga na drugo, še posebej bolgarska država na slovensko, ki so jo na Slovenskem videli kot podobo neodvisnega naroda, podobno kot Srbe. Slovenija se na Balkan in balkanske zdrahe ozira predvsem glede hegemonškega vmešavanja, na primeru Bolgarije pa kljub razdalji ta odnos celo idealizira. Predvsem enak položaj v obeh imperijah je Slovenijo in Bolgarijo spravil v slovensko časopisje in porodil idejo o združitvi Južnih Slovanov. Todorova zavrača Slovenijo kot del Balkana in ga gradi okoli bolgarske identitete, medtem pa pozablja, da se ravno dogodki, ki Slovenijo potisnejo k političnemu združevanju na Balkanu, dogajajo v času narodnega preporoda in iskanja kulturnih zaveznikov. Liberalni Slovenci so videli Bolgare kot zaveznike za skupno politično združevanje, saj sta jih zedinila zgodovina in reševanje vprašanja Bolgarije na pokopališču Otomanskega imperija. Nacionalizem v obliki teritorialnih teženj je bil značilen tako za Slovenijo kot Bolgarijo, saj obe državi izgubita ogromno ozemlja, za katero sta menili, da jima pripada. Naj bo to Stara Bolgarija ali pa Zedinjena Slovenija, obe se močno usidrata v narodne ideje, a oboji po vojaških in političnih porazih ne nadaljujejo agresivne politike. Predvsem zato, ker sta bili obe

državi relativno homogeni. Ravno razdrobljenost ozemlja in velike manjšine ter pasivnost mednarodne skupnosti govorijo o naslednjem dvojcu; Hrvaški in Srbiji.

6.6 Hrvaška in Srbija, gonilni sili balkanizma v 20. stoletju

Na primeru narodnega razvoja Hrvaške in Srbije smo lahko videli, kako se v kontekstu Balkanizma obe državi postavita in bojujeta za svoje pravice na Balkanu. V obdobju okoli leta 1900 je bil porast zanimanja za Balkan posledica igranja velesil, ki zaničljivo gledajo na majhne narode in njihove težnje, predvsem ker so se tudi sami hegemoni v večnarodnih državah soočali s težnjo po razdelitvi ali spremembi političnega prostora. Avstro-Ogrska se upira narodnim gibanjem, ker takrat na Dunaju poteka pospešena germanizacija, in si želijo centralizirano cesarstvo, v Otomanskem imperiju pa se, podobno, niso bili pripravljene odreči političnemu nadzoru in moči na Balkanu, ki jim je predstavljal dostop do Evrope. Posebnost Srbije in Hrvaške je bil ravno njun mejni položaj, saj sta oba naroda izoblikovala svoje identitete na robu obeh imperijev, ki so to mejo skoraj 400 let označevali za vojaško območje, ki je imelo poseben status. Naj bo to Vojna krajina ali otomanska obrambna črta na Balkanu, je to dejstvo usodno vplivalo na razvoj in sodelovanje obeh držav. Večje selitve narodov, mešanje na območju Vojne krajine in kratkovidna politika na Dunaju so povzročili nevarno politično mešanico, ki je evropska skupnost ni reševala vse do konca 20. stoletja.

V času hladne vojne Balkan izgubi pomembnost, saj so se usmeritve velesil premaknile na ločnico Vzhod-Zahod. Države na Balkanu tako ponovno zajamejo položaj Drugega, tokrat z vidika kapitalističnih in socialističnih dežel.²⁹ Socialistična Jugoslavija je bila v tem diskurzu v položaju nepopolnega Drugega, saj ni bila popolnoma polarizirana na sovjetski pol, a tudi ni bila usmerjenega na zahodni. Z gibanjem Neuvrščenih, dobrim igranjem na oba takta je bila Jugoslavija v političnih debatah »tista socialistična država, ki je bila proti Stalinu«. Jugoslavija ni ogrožala položaja Zahoda in kot takšna do osemdesetih let 20. stoletja ni bila preveč pomembna. S pojavom nacionalističnih gibanj, kot smo jih videli v prejšnjih poglavjih, se prihodnost Jugoslavije začne ponovno pojavljati z vidika »tradicionalnega« balkanizma, kot ga poznamo z začetka stoletja. Zahod se v prvih fazah pojavi nacionalizmov do Balkana

²⁹ Kaplan ali Zimmemann veliko pišeta o polarizaciji takratnega sveta na slovanski in neslovanski del, kar nam poleg delitve na ekonomsko-politični pol nakazuje tudi ideološko oziroma diskurzivno ločevanje na podlagi etnične in jezikovne delitve.

obnaša zelo pokroviteljsko in z zastarelimi analizami ter idejami o večnacionalni državi, ki takrat ni imela več te podobe.

Zahod gleda na položaj v Jugoslaviji kot na nerešljivo nacionalno vprašanje, ki ima globoke zgodovinske korenine. Na Zahodu se tako začne tekmovanje, kdo bo bolj zgodovinsko umestil Balkan in s tem pokazal na nerešljivost ali kompleksnost situacije, v kateri se je Evropa takrat znašla. Eminentni politiki trdijo, da so to tisočletna sovraštva, kongresnik William Goodling gre denimo še dlje in trdi, da se razdelitve in sovraštva začnejo z delitvijo rimskega imperija v 4. stoletju (Sells 1996, 128). Svetovna skupnost se je na vse načine upirala posredovanju ali vmešavanju v jugoslovanske zadeve, saj so menili, da so starodavna sovraštva nepremostljiva. Leta 1993 Robert Kaplan izda knjigo *Balkan Ghosts: A journey through history*, ki ponovno obudi podobo Balkana kot divjega dela Evrope, ki zaradi starodavnih sovraštev ni zmožen normalnega sodelovanja, zunanja intervencija pa da ne bo prinesla miru. S to knjigo v roki, ki je številni izdajatelji niso želeli izdati, je bil opažen Bill Clinton, ki je tudi sam priznal, da je pomembno vplivala na njegove odločitve. Za knjigo sta značilna posploševanje, izbira tem, ki so se dobro umeščale v idejo o divjem Balkanu: temeljna knjiga, na katero se je večkrat skliceval, Črno jagnje, sivi sokol Rebecce West, je bila napisana leta 1941 in je polna stereotipov. Tej knjigi je namenil celotno prvo poglavje. »Bosna je imela samo eno urbano središče, in to je bilo Sarajevo, kjer so Hrvati, Srbi, muslimani in Judje živeli v harmoniji. Okoliške vasi so bile polne divjaštva, prežetega s sovraštvom, alkoholizmom in revščino. Ni naključje, da se je najhujše nasilje po drugi svetovni vojni dogajalo ravno v Bosni (Kaplan 1993, 22). Kaplan v svoji knjigi išče zgodovinske primere sovražnosti in jih opredeli kot etično obarvane ter jih brez sramu tudi predstavi kot moderne vidike in nagnjenja narodov na Balkanu. Pri branju ima človek občutek, da so današnji ljudje na Balkanu pravzaprav druga generacija nomadov, ki so se z Iliri mešali in bojevali za območja na Balkanu. Kaplan niti omenil ni, da so narodi na Balkanu stoletja, če ne tisočletja, živeli v večkulturni družbi, ki se je razbijala in spreminjala le, kadar so hegemonске sile uveljavljale svoj vpliv na Balkanu. Nadaljeval je v duhu piscev iz 19. stoletja in Balkan okrivil za vse vojne 20. stoletja – od uboja princa Ferdinanda v Sarajevu leta 1914 do neverjetne trditve, da se je Hitler naučil krutosti ravno med Slovani na Balkanu: »Na Dunaju se je Hitler od Južnih Slovanov naučil etične mržnje do drugih narodov« (Kaplan 1993, 1II). In to je knjiga, ki so jo študirali in brali Clinton, Holbrooke in drugi pomembni politiki, ki so krojili politiko do Jugoslavije v tem času. Nihče na Zahodu v času, ko so se začenjali spopadi na Balkanu, ni opravil objektivne analize dogodkov, ampak so se zadovoljili

s stereotipi, ki so jih nato tudi reproducirali. Številni zahodni časopisi in mediji o Balkanu poročajo v determinističnih izjavah o divjosti in krutosti, kot je ni nikjer drugje na svetu. Winchester v svojih potopisih poudarja ravno to krutost in divjaštvo, saj s primerjavo sovraštva z Irsko v intervjuju z vojakom poudari, da nikjer na Irskem ni tako silovito in krvavo kot na Balkanu (Winchester 1999, 199). V potopisu govori predvsem o sovraštvu med sosedi, med narodi in nekdanjimi prijatelji, ki so čez noč kavo zamenjali za nož. Balkan primerja z divjo gorato pokrajino, znotraj katere živijo prebivalci, ki so le preslikava pokrajine (Winchester 1999, 60). Turistični vodniki in reklame prav tako reproducirajo stare balkanizme, saj o Balkanu in Jugoslaviji govorijo kot o skoku v preteklost, kjer se srečujeta Zahod in Vzhod.

Zanimiv pogled na jugoslovanske vojne pa najdemo v knjigi Warrena Zimmermanna (Izvor pogube), ki je bil zadnji ameriški veleposlanik v Jugoslaviji in je pomembno vplival na politiko Zahoda do Jugoslavije. Že na začetku knjige, pri opisovanju prihoda na svoje novo delovno mesto, državo opiše z: »Zapeljivost jugoslovanskega Balkana so sestavljali živahni klepeti o politiki, pečena jagnjetina, konjske vprege, plesanje kola in zvedavost do tujcev« (Zimmermann 1998, 12). Jugoslavijo opisuje z istimi balkanizmi, kot jih številni vodniki in potopisi, s tem da dodaja občutek mističnosti, Drugega. Govori o prodaji orientalskih preprog in živahnih tržnicah ter balkanskih pojedinah, ki te vrnejo v prejšnji čas. Jugoslovanske vojne je Zimmermann uveljavil kot balkanske vojne tako v knjigi kot tudi na svetovnem prizorišču, saj je sam medijem večkrat izpostavil ravno to podobo. Zanj je bila Jugoslavija nenavadna država na dobri poti, ki se je končala z balkansko preizkušnjo. Nacionalnih teženj in sovraštev ni razumel, nasprotno, ni jim dajal posebnih moči. Še leta 1990 je zagovarjal uradno politiko ZDA, da »ne dajejo, niti ne bodo dajali prednosti nobeni od nacionalnih ali etičnih skupin«, in izrazil upanje, »da se bodo težave rešile znotraj nove Jugoslavije« (Repe 2002, 331). Kot smo videli, je bila situacija v Jugoslaviji leta 1990 že pripravljena na delitev, debate o skupni državi so se nehale že pred več kot letom dni. Ameriška politika pod vplivom Kaplanovega dela, reprodukcije balkanizmov in svojih diplomatov v Jugoslaviji zaseda zelo pasivno in nevtralno vlogo in se ne zaveda, kakšna je realna situacija v Jugoslaviji³⁰. Zimmermann se je raje ukvarjal s šarmom predvojnega Beograda, ki je bil zanj bil kombinacija dinamičnosti, dekadence in obrabljenega šarma (Zimmermann 1998, 17), kot z realno analizo političnega okolja, v katerem je bival. Medtem ko so ZDA in Zimmermann odkrito grozili, da

³⁰ Zimmermann zato še leta 1991 zagovarja in podpira združeno Jugoslavijo in težnja po neodvisnosti je vzrok za nastanek manjših skupin nacionalistov v republikah, ne pa širši družbeno-politični proces.

osamosvojitve držav ne bodo priznali, so pozabili na načelo samoodločbe narodov, ki je bila temelj jugoslovanske ustave. Slovenci in Hrvati so se zavedali, da so bili mednarodni akterji pripravljene tolerirati tudi obrambo integritete Jugoslavije in zaprtje mej (Repe 2002, 334). Razlog za takšno ignoranco do bližajoče se vojne je bilo tudi vprašanje drugih narodov v Evropi, ki so želeli svojo lastno državo. ZDA so se po padcu »železne zaves« aktivno zavzemale za državno celovitost novih držav, in medtem ko jim je drugje v Evropi uspelo, so v Jugoslaviji popolnoma zgrešili in pripomogli k povečevanju sovražnosti in vojne, saj tako rekoč do leta 1993 niso neposredno nastopili proti politiki Slobodana Miloševića, ki ga Zimmermann označuje za glavnega krivca za vojno v Jugoslaviji. Zaradi strahu pred fragmentacijo v Evropi so številni politiki tudi odprto grozili Sloveniji in Hrvaški, da jih petdeset let ne bodo priznali in da bodo popolnoma izolirani, če enostransko razglasijo neodvisnost. Zimmermann ima zaničljiv odnos do Hrvaške in Slovenije glede njune odločitve za samostojnost, saj konec leta 1990 in leta 1991 zapiše: »Kučan, ki je slovenski odcepitvi nasprotoval, dokler je mogel, jo je zdaj trdno podpiral. Da bi klečeplazni slovenski predsednik ne skrenil s scenarija, je za vsak slučaj imel spremstvo – in nadzor – Dimitrija Rupla, ki ga je od strani goreče in napeto opazoval« (Zimmermann 1998, 133–134). To nerazumevanje je v ključnih mesecih pred osamosvojitvami še očitnejše in na kritiko, da sta ravno on in Baker odgovorna, da je Milošević dobil proste roke za vojaško posredovanje, je trdil, da mu posredovanja niso dovolili, a mu ga tudi niso preprečili ali obsodili. Za nadaljnje razloge krivi samo nacionalizem, v manjšem pogledu v Sloveniji, v večjem pa na Hrvaškem in v Srbiji. Usode Bosne ne vidi v hladnem odzivu mednarodne skupnosti, ampak samo v usidranih mržnjah in namišljenih krivicah.

Reševanje balkanske vojne je potekalo polnih pet let, vse do bombardiranja zveze Nato leta 1995, pa še to po pokolu v Srebrenici. Celotno obdobje jugoslovanske vojne je bila mednarodna skupnost zmedena, saj se nikakor ni mogla zediniti, kako bi zadevo reševala. Istega leta, kot se začne napad na Slovenijo, se zgodi tudi prva zalivska vojna, ki je bila z vidika Zahoda veliko pomembnejša. Balkan v devetdesetih letih izgubi svoj geopolitični položaj in nemiri v drugih delih sveta zasenčijo morijo na Balkanu. Zaradi neposredovanja mednarodne skupnosti se ponovno začnejo premikati meje in ljudje v Jugoslaviji, podobno kot se je dogajalo v času pred in med prvo svetovno vojno. Zaradi ignorance in neutemeljenih prepričanj, ki nastanejo zaradi balkanizmov, se položaj na Balkanu spet spreobrne v vojno, ki pravzaprav nikoli ni bila razrešena, vedno le zamrznjena. Danes ni veliko drugače, daytonski sporazum, ki naj bi v najboljšem primeru trajal nekaj let (Zimmermann 1998), je še vedno v

veljavi, Makedonija je spet na robu spopadov, Kosovo pa je sicer na papirju neodvisno, a v praksi daleč od tega. Kadar koli nastanejo nemiri ali začnejo padati ostre besede, se uveljavljajo balkanizmi, ne da bi se upošteval poseben zgodovinski razvoj teh držav, dolgoročne rešitve za sprte strani pa nihče v mednarodni skupnosti ne vidi

7 Zaključek

Analiza razvoja narodnega vprašanja v državah nam je pokazala, da je ta razvoj potekal simetrično podobno, saj so se soočale s podobnimi težavami. Balkan je bil vse do leta 1918 osrednje bojišče evropskih hegemonov, predvsem Avstro-Ogrske in Otomanskega imperija, v manjši meri pa tudi ruskega imperija. Predvsem Otomani in Habsburžani usodno vplivajo na razvoj dogodkov na Balkanu, saj se skoraj 500 let drug proti drugemu bojujejo za prevlado v tem delu Evrope. Otomani so videli Balkan kot odskočno desko za pristop k Evropi in njenim bogastvom pa tudi, da bi se prikazali kot enakovredni evropskih velesilam, ki so sebe videle ne le kot regionalne sile, ampak predvsem ustvarjalce svetovne hegemonije. Balkanizem, kot ga definira Todorova, se ukvarja predvsem z dediščino Otomanov, pri analizi pa pozablja na dediščino, ki jo pustijo drugi imperiji in monarhije, ki se aktivno vključujejo v razmere na Balkanu veliko pred propadom otomanskih vladarjev. Skozi preučevanje fenomena balkanizma vidimo, da je bila stereotipizacija pravzaprav bolj značilna za slovanske narode in manj za druge, razen Albanije.

Na primeru Slovenije, ki je številni ne uvrščajo na Balkan, smo videli, da je ravno reševanje nacionalnega vprašanja in avtonomije tisto, ki na koncu potisne Slovence iz objema Avstro-Ogrske k drugim slovanskim narodom na Balkanu. Slovenci niso želeli zapustiti monarhije tudi zato, ker so Balkan videli skozi podobne oči balkanizma kot na Dunaju. Slovenci do prve svetovne vojne vidijo Bolgare kot bratski narod in morebitni del skupne zgodbe v naslednjih letih, a zaradi spora s Srbijo Bolgarijo hitro odstranijo iz političnih idej. Počutijo se ogrožene zaradi italijanskega in nemškega nacionalizma ter se prostovoljno združijo s Hrvati in Srbi v prvo Jugoslavijo, ki pa se takoj začne krhati zaradi srbskega centralizma, ki zahteva prevlado v celotni državi. Ideja o federalizaciji oziroma konfederalizaciji hitro propade, saj v Beogradu te želje ni bilo. Slovenci so takrat aktivno vključeni v nacionalna trenja in tudi pomembno vplivajo na različne odločitve, ki so vplivale na usodne odločitve o uvedbi diktature in pospeševanju nacionalizma. Narodna identiteta in avtonomija sta bili za Ljubljano daleč najpomembnejši politični ideji, ki so ju branili s vsemi silami, a na njihovo srečo je bila Hrvaška v še slabšem položaju, saj so imeli s Srbi tudi direktne konflikte. Slovenija je od leta 1918 del Balkana in balkanizmov, ker je kljub posebnostim pomembno krojila politiko in ideje skupne države. Svoj narodni preporod in največji napredek ne doživi v Avstro-Ogrski, ki je aktivno zavirala ta razvoj, ampak v Jugoslaviji, kljub odnosom z Beogradom. Po drugi svetovni vojni in v novi Jugoslaviji, ki naj bi bila narejena tako, da bi preprečevala prevlado

enega naroda, postanejo Slovenci pomemben del politike, veliko pomembnejši kot v prvi Jugoslaviji. Edvard Kardelj začrta ekonomsko in delno tudi samoupravno smer skupne države in je eden od glavnih protagonistov, ki so poskušali omejevati hrvaško-srbske spore, ki so bili zaradi komunistične oblasti uspavani, a nikoli povsem zatrti. Slovensko politično vodstvo se prvo upre srbski hegemoniji v času zatona druge Jugoslavije in se tudi prvo zaplete v vojno z Beogradom. Slovenija je del Balkana ne zaradi otomanske zapuščine, ampak zaradi povezovanja z državami na Balkanu in ustvarjanja lastne politične identitete, ki se je razvila in zacvetela ravno na tem polotoku. Ravno z Bolgari, ki so bili najdlje pod otomansko oblastjo, se povezujejo in jih gledajo kot na bratski narod. Na bolgarsko državo gledajo kot na moderno rešitev, in ne kot posledico Otomanskega imperija.

Hrvaška nacionalna identiteta se razvije zunaj otomanske zapuščine, zato po definiciji Todorove sama ne bi mogla biti del Balkana, a jo ravno zaradi dvoumnega položaja in razvoja umesti na Balkan. Hrvaško in slovensko narodno vprašanje se razvijata drugo ob drugem znotraj diskurza, ki ga vodijo na Dunaju. Slovenci so videli Nemce za večje sovražnike svoje identitete, Hrvati pa po drugi strani Madžare, s katerimi so nenehno prihajali v spore za zagotovitev kulture in lastne avtonomne vladavine. Videli smo, da nobeden od hegemonov, ne avstrijski ne madžarski, ni bil pripravljen odstopiti ali deliti upravno in politično oblast z južnoslovanskimi narodi, zato so oba naroda pahnili ven iz monarhije, kar je tudi pospešilo razpad multinacionalne Avstro-Ogrske. Hrvati se nato zaradi heterogene sestave prebivalstva, ki je pravzaprav zapuščina tako Otomanov kot Avstrijcev, zapletajo v nacionalne spore s Srbi, ki dvakrat povzročijo tudi vojno. Z razpadom druge Jugoslavije so se na Hrvaškem začeli nevarni nacionalistični procesi, ki so dosegli vrh že pred drugo svetovno vojno. Nezadovoljni s srbsko manjšino, ki se je upirala, napadeni iz Beograda, so razvili lasten izključujoč nacionalizem, ki pomembno vpliva na ponovno obuditev starih stereotipov na Balkanu.

Srbi svojo identiteto gradijo v času otomanske nadvlade, a se pomembno razvija predvsem iz tujine in se uvaža nazaj v okupirane dele države, saj so zaradi otomanskih napadov številni pobegnili in se naselili na območju Vojne krajine, ki jo Dunaj zgradi z namenom obrambe svojih dežel. S tem dejanjem povzročijo usoden splet dogodkov, ki se nikoli ne razrešijo. S pojavom lastne kneževine pa postanejo ujetniki hegemonov in njihovih igric. Predvsem pa jih je ogrožala Avstro-Ogrska, in ne več Otomanski imperij, s katerim so bili večkrat v vojni, da bi dobili nazaj nekaj teritorija, ki so ga v času njihove nadvlade izgubili. Spor med Avstro-Ogrsko in Srbijo doseže vrhunec z vojno, ki povzroči razpad monarhije in gradnjo nove Jugoslavije. Sklicujoč se na krivice in zgodovinske pravice v drugi polovici 20. stoletja se tudi

v Srbiji ponovno obudi nacionalizem, ki ga spretni demagogi za napredovanje svoje politične kariere tudi razplamtijo. Trdimo lahko, da se je tudi glede političnih programov na Balkanu in političnih napredkov premalo poudarjalo njihov razvoj.

Na raziskovalno vprašanje, ali je vpliv hegemonskih oblasti na tem območju pustil dolgoročne posledice na razvoju nacionalnih identitet in političnih procesov, torej lahko odgovorim pritrdilno, kajti Balkan ni samo zapuščina Otomanov, ampak predvsem zapuščina geopolitične igre v 19. in 20. stoletju, ki usodno vpliva na odnose in nastanek novih držav skozi njihova narodna gibanja in gradnjo nacionalne identitete. Balkanizem se razvije kot posledica zaničevanja nastanka novih držav in podcenjevalnega odnosa hegemonov do narodnih pravic, ki jih še danes narodi ne znajo dobro reševati, saj so bile rešitve vedno izvedene na pol in se še danes različni svetovni akterji vtikajo v medosebne odnose. S pojavom dobro umeščenih demagogov pa se ravno s historičnimi krivicami in analizami, ki poudarjajo njihovo nacionalno identiteto, povzročajo konflikti in odnosi, ki obujajo stare paradigme in diskurze balkanizma, ki so nastali pred številnimi desetletji. Balkanizem je tako predvsem nerazumevanje in potrditev Drugega, ki onemogoča pravo opredelitev, saj je ta z vidika diskurzivnosti veliko bolj preprosta in oprijemljiva. Zgodovina je tista, ki naj bi te narode samodefinitirala, čeprav ta identifikacija ni popolnoma nič drugačna od identifikacije drugih narodov, od Baskov do Ircev.

Nacionalizem in narodna vprašanja na Balkanu v nasprotju z drugimi evropskimi narodi in njihovimi narodnimi identitetami lahko vedno dosežejo le položaj Drugega. Naj bo to Said ali pa Todorova, ki nam omogočata vpogled v določene procese, ki jih drugače ne bi razumeli, a je premalo analiz, ki se dejansko soočajo s posledicami teh diskurzov, predvsem v namen analize in za razlago novih in starih političnih programov. Na Balkanu se je vedno govorilo o lastnostih ljudi in ne toliko o posledicah zgrešenih politik. Diskurz Balkana je ravno del teh zgrešenih politik, ker so, tako kot v dobi orientalizma, tudi na Balkanu poskušali hegemoni vplivati na vse ravni procesa asimilacije. Kar je dobro, je nujno evropsko, kar je slabo, pa je balkansko. Ta dikcija, predvsem njene politične posledice, pa je še danes realna in zelo malo ljudi razume balkanskost kot proces obstoja narodov in kultur, ampak le kot divje narode na divjem polotoku. Nerazumevanje političnih procesov in družbenih identitet na Balkanu je pripeljalo do konfliktov, ki so jih izdatno podprle hegemonске države, ki so želele povečati svoj vpliv, saj je bil Balkan v 19. stoletju približno to, kar je Bližnji vzhod danes; območje stalnih vojn in divjih narodov, ki niso sposobni »našega« sistema vrednot in prava. Podobni zgodovinsko-politični procesi, kot so se razvijali na Balkanu, tako danes potekajo od

Damaska do Teherana. Analiza teh procesov skozi diskurzivna in genealoška orodja pa je bistvenega pomena, da razumemo, kako določeni procesi vplivajo drug na drugega. Ni vprašanje, ali je nekdo divji in nesposoben normalnih dogovorov, treba je preučiti, kdo tako govori in kdaj je to povedal ter kako je s tem vplival na procese v teh državah.

8 Literatura

Albertini, Luigi. 2005. *Origins of the War of 1914*. New York: Enigma Books.

Aleksa, Ivić. 1920. *Dokumenti o ustanku srpskom pod Kadađordem*. Zagreb: Štampa Kr. Zemaljske Tiskare.

Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Antić, Čedomir. 2012. *Kratka zgodovina Srbije: 1804–2012*. Ljubljana: UMco.

Bićanić, Rudolf. 1938. *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*. Zagreb: Vladko Maček.

Bieber, Florian. 2000. Muslim identity in the Balkans before the establishment of nation states. *Nationalities Papers* 28 (1): 9–25.

Bijelić, Dušan. 2011. *Normalising the Balkans. Geopolitics of psychoanalysis and psychiatry*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.

Brailsford, N. Henry. 1906. *Macedonia: Its Races and Their Future*. London: Methuen.

Bučar, France. 1986. *Resničnost in utvara*. Maribor: Obzorja.

Burr, Vivien. 1995. *An Introduction to Social Constructionism*. London: Sage.

Carlton, Richard J., in Alan Rushworth. 2009. *The Krajina Project: Exploring the Ottoman-Habsburg Borderland*. Oxford: Oxford University Press.

Charles, Eliot. 1908. *Turkey in Europe*. London: E. Arnold.

Clissold, Henry. 1968. *Short History of Yugoslavia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Čirković, M. Sima. 2009. *Srbska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica.

Čubrilović, Vaso. 1960. Srpska pravoslavna crkva pod Turcima od XV. do XIX. veka. V *Zbornik filozofskog fakulteta (V-1)*, ur. Vasa Čubilović.: 116–145. Beograd: Filozofski fakultet.

Debeljak, Aleš. 2003. Evropska enotnost v razlikah in Slovenci. *Nacionalna identiteta in kultura*, ur. Mitja Čepič in Nada Pegon, 87–97. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

- Derrida, J. 1978. *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago.
- Ditschev, Ivaylo. 2002. The Eros of Identity. *Balkan as Methaphore: Between globalization and Fragmentation*, ur. Dušan I. Bjelić in Obrad Savić, 235–250. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Dolar, Mladen. 2003. Slovenska nacionalna identiteta in kultura – navodila za uporabo. V *Nacionalna identiteta in kultura*, ur. Mitja Čepič in Nada Pegon, 21–35. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Đorđević, Dimitrije. 1962. *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije*. Beograd. Istorijski institut.
- Forbes, Nevill, Arnold Toynbee, David Mitrany in David Hogart. 1915. *The Balkans. A history of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania and Turkey*. Oxford: Clarendon press.
- Foucault, Michel. 1991. *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
- 2008. *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina.
- Gabrič, Aleš. 2008. Pot v demokracijo in samostojnost. V *Osamosvojitve Slovenije – priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol*, ur. Damijan Guštin in Vladimir Prebilič, 11–42. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Gergen, Kenneth J. 1985. The social constructionist movement in modern social psychology. *American Psychologist* 40 (3): 266–75.
- Glenny, Misha. 2000. *The Balkans, 1804–1999: Nationalism, War and the Great Powers*. London: Granta Books.
- Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvaška zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Goldsworthy, Vesna. 2002. Invention and In(ter)vention: The Rethoric of Balkanization. *Balkan as Methaphore: Between globalization and Fragmentation*, ur. Dušan I. Bjelić in Obrad Savić, 25–38. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Grafenauer, Bogo. 1987. *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Hall, Richard. 1996. *Bulgarias road to the First World War*. New York: Columbia University press.

- Hegel, W. F. Georg. 1845. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*. Berlin: Duncker un Humboldt.
- Hobsbawm, Eric. 1990. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jelavich, Barbara. 1983. *History of the Balkans, Vol 1. Eighteen and Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jezernik, Božidar. 2007. Europeanisation of the Balkans as the cause of Balkanisation. V *Europe and its Other*, ur. Božidar Jezernik, Rajko Muršič in Alenka Bartulović, 11–29. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo: Filozofska fakulteta.
- Jež, Boris. 1995. *Nikoli več Yu? Bela knjiga o razpadu Jugoslavije*. Ljubljana: Založba Slon.
- Ježić, Slavko. 1944. *Hrvatska književnost. Od početka do danas*. Zagreb: Naklada A. Velzek.
- Jung, Carl Gustav. 2006. *Človek in njegovi simboli*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jurčević, Josip. 1996. *Srbijanska oružana agresija na Hrvatsku 1990.–1995. godine*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.
- Jurković, Ivan. 2003. Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.) V *Migracijske i etničke teme* (2-3): 147–174.
- Kaplan, Robert D. 1993. *Balkan Ghosts: A journey through history*. New York: Vintage house.
- Karaman, Igor. 2000. *Hrvatska na pragu modernizacije : (1750–1918)*. Zagreb: Ljevak.
- Kardelj, Edvard. 1980. *Spomini, boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kardelj, Edvard. 1988. Pravica do samoodločbe. *Naši razgled* (37):73.
- Kardelj, Edvard. 1957. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: SZD.
- Keyserling, Herman. 1928. *Europe*. New York: Harcourt & Brace.

- Kiossev, Alexander. 2002. *The Dark Intimacy: Maps, Identities, Acts of Identification. Balkan as Methaphore: Between globalization and Fragmentation*, ur. Dušan I. Bjelić in Obrad Savić, 165–190. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology
- Konstantinova, Yura. 2016. Slavizem in antislavizem v kontekstu vzhodno-zahodne dileme. Študija Slovencev, Bolgarov in Grkov v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju. V *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarević in Aleš Gabrič, 143–160. Ljubljana. Inštitut za novejšo zgodovino.
- Krasniqi, Gëzim. 2010. *The 'forbidden fruit': Islam and politics of identity in Kosovo and Macedonia*. Oxford: Oxford Universtiy Press.
- Kvale, Steiner. 1992. Postmodern psychology: a contradiction in terms? V *Psychology and Postmodernism*, ur. Steiner Kvale, 25–49. London: Sage.
- Lampe, John. 1986. *The Bulgarian Economy in the Twentieth Century*. London: Croom Helm.
- Lukšič, Igor. 2015. Doktrinarna konstrukcija Slovenije do leta 1914. *Teorija in praksa* 52 (4): 707–742.
- Madić, Dominik. 1990. *Hrvati i Srbi, dva stara, različita naroda*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Mal, Josip. 1928. *Slovenci v desetletju 1918–1928*. Ljubljana: Leonova družba.
- Malli, Eva. 2011. *Slovenski odpor: Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941 do 1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Mazower, Mark. 2008. *Balkan: od konca Bizanca do danes*. Ljubljana: Založba Krt.
- Meier, Viktor. 1996. *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Melik, Vasilij. 1983. Problemi slovenske družbe 1897–1914. V *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu*, ur. Franc Zadravec, 359–368. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Melik, Vasilij. 1995. Slovenski državnopravni programi 1848–1918. *Slovenci in država*, ur. Bogo Grafenauer: 67–72. Ljubljana: SAZU.

Mentzel, Peter. 1999. Remembering and Inventing: A Short History of the Balkans. How Chauvinistic and Expansionist National Ideologies Created Yugoslavia's Problems. *The Freeman*, 1. julij. Dostopno prek: http://www.fee.org/the_freeman/detail/remembering-and-inventing-a-short-history-of-the-balkans (13. marec 2017).

Moačanin, Fedor. 1960. Periodizacija historije Vojne krajine (XV-XIX st.). V *Historijski zbornik*, ur. Jaroslav Šidak, 111–117. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske.

Močnik, Rastko 2002. The Balkans as an element in Ideological mechanism. V *Balkan as Methaphore: Between globalization and Fragmentation*, ur. Dušan I. Bjelić in Obrad Savić, 79–115. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.

Ničetić, Antun. 1996. *Povijest Duborvačke luke*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Palmer, Alan. 2011. *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*. London: Faber & Faber.

Poulton, Hugh. 1991. *The Balkans: minorities and states in conflict*. London: Minority Rights Group.

Preshlenova, Roumiana. 2016. Bolgari in Slovenci – primerjava v dobi nacionalizmov. V *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarević in Aleš Gabrič, 39–62. Ljubljana. Inštitut za novejšo zgodovino.

Pribičević, Svetozar. 1952. *Diktatura kralja Aleksandra*. Beograd: Prosveta.

Prunk, Janko. 1986. *Slovenski narodni program*. Ljubljana: Društvo 2000.

Prunk, Janko. 1994. *A Brief History of Slovenia*. Ljubljana: Mihelač.

Rački, Franjo. 1889. *Boj na Kosovu*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti umjetnosti.

Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga.

Repe, Božo. 2002. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan.

Repe, Božo. 2003. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 2, Slovenci in federacija*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.

Repe, Božo. 2015. *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Rosdolsky, Roman. 1964. »Friederich Engels und das Problem der Geschichtslosen Volker« *Archiv für Sozialgeschichte* (4): 87–282.

Scollon, Ron. 1996. Discourse identity, Social Identity and Confusion. *Intercultural Communication Studies* 6 (1): 1–16.

Sells, Michael Anthony. 1996. *The Bridge betrayed: religion and genocide in Bosnia*. Los Angeles: University of California Press.

Silber, Laura in Allan Little. 1996. *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana: Colibri.

Slovenski narod. 1906. *Srbsko-bolgarska carinska zveza*. Št. 3. Dostopno prek: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOCYOH57R05/?pageSize=20&query=rele%3d%27Slovenski+narod%27&fyear=1906&sortDir=ASC&sort=date> (15. avgust 2017).

Slovenski narod. 1909. *Balkanska kriza*. Št 300.. Dostopno prek: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOCZVB56Y0W/?euapi=1&query=%27keyword%3dslovenski+narod+1909++300%27&pageSize=20> (17. avgust 2017).

Stavrianost, Leften. 2000. *The Balkans since 1453*. London: Hurst.

Stoianovich, Traian. 1994. *Balkan Worlds: The First and Lat Europe*. New York: M. E. Sharpe.

Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor, in Šepić, Dragovan. 1968. *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914*. Zagreb: Školska knjiga.

Šišić, Ferdo. 1962. *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Zagreb: Matica hrvatska.

Taylor, Charles. 1995. *Multiculturalism Examining The Politics of Recognition*. New Jersey: Princeton University Press.

Taylor, J. P. Alan. 1954. *Struggle for the Mastery of Europe 1848–1918*. Oxford: Oxford University Press.

Thiesse, Anne Marie. 1999. *La creation des identites nationales*. Paris: Siele.

Todorova, M. (1996). The Construction of a Western Discourse of the Balkans. *Etnološka tribina : Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 26 (19): 7–24.

Todorova, Maria. 2001. *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: ICK.

Urquhart, David. 1838. *The Spirit of the East*. London: Collins.

Vodopivec, Peter. 2004. Slovenci in Habsburška monarhija. V *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*. ur. Dušan Nećak, 33–45. Ljubljana: Oddelek za zgodovino filozofske fakultete.

Vodopivec, Peter. 2016. Bolgari in Bolgarija v slovenskih očeh (1850–1914) V *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarević in Aleš Gabrič, 9–39. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Voje, Ignacij. 1994. *Nemirni Balkan: Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja*. Ljubljana: DZS.

Yurdusev, A. Nuri. 1997. *Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği In Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi*. Istanbul: İmge.

Zimmermann, Warren. 1998. *Jugoslavija in njeni uničevalci*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Zwitter, Fran. 1990. *O slovenskem narodnem vprašanju*. Ljubljana: Slovenska matica Ljubljana.

Žunec, Ozren. 1996. *Rat u Hrvatskoj, 1991–1995*. Zagreb: Polemos.

Žunec, Ozren. 2007. *Goli život: socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. Zagreb: Demetra.